

हेमचंद्रकृत
अपभ्रंश-व्याकरण
(मराठी भाषांतर)

भाषांतरकार
के. वा. वापट

मराठी संशोधनमंडळ
मुंबई मराठी ग्रंथमण्डलालय,
१७२, नाथगव फ्लाम रोड,
दादर, मुंबई १४

१९६३

किंमत रुपये २ ५०

प्रास्ताविक

हेमचंद्राचें प्राकृत-व्याकरण —

जैनधर्मीयात हेमचंद्र (इ स १०८८-११७२) हा फार सुप्रसिद्ध आहे त्याने अनेक ग्रंथ लिहिलेले आहेत सिद्धराजाच्या सूचनेवरून हेमचंद्रानें आपलें प्राकृत-व्याकरण लिहिलें आणि त्याला ' सिद्ध-हेम-शब्दानुशासन ' असें नांव दिलें

हेमचंद्राच्या या प्राकृत-व्याकरणात आठ अध्याय आहेत त्यातील पहिले सात अध्याय संस्कृत व्याकरणावर आहेत शेवटचा आठवा अध्याय माहाराष्ट्री, शौरसेनी, मागधी, पैशाची, चूलिका पैशाची आणि अपभ्रंश या प्राकृत भाषांचें व्याकरण स्पष्ट करतो हेमचंद्राचें हें प्राकृत-व्याकरण विस्तृत व प्रमाणभूत आहे या प्राकृत-व्याकरणाच्या नियमाची उदाहरणें हेमचंद्रकृत कुमारपालचरित या ग्रंथातहि आढळतात

उपर्युक्त आठव्या अध्यायाचे चार पाद आहेत त्यापैकी चौथ्या पादातील सूत्र ३२९ पासून सूत्र ४४६ पर्यंत अपभ्रंश व्याकरणाचा विचार हेमचंद्रानें केला आहे अपभ्रंशाला महत्त्वाचें स्थान देऊन, तिचें सविस्तर व सोदाहरण विवेचन करणारा हेमचंद्र हाच पहिला व्याकरणकार होय नंतरच्या प्राकृत-वैयाकरणानीं हेमचंद्राचें अनुकरण केले आहे येथेंच हें सांगण्यास हरकत नाही : इतर व्याकरणकारानीं सांगितलेले अपभ्रंशाचे उपप्रकार मात्र हेमचंद्रानें सांगितलेले नाहीत

अपभ्रंश .—

अपभ्रंश म्हणजे काय याची विविध स्पटीकरणें पूर्वं ग्रंथात आढळतात अपभ्रंश शब्दाचा जुन्यांतल्या जुना उपयोग पतंजलीच्या महाभाष्यात आढळतो संस्कृतच्या दृष्टीनें जी अपभ्रंशता ती अपभ्रंश, असा त्याचा रोल आहे (भूयांतोऽपशब्दा अस्पीयास शब्दा इति । एकैकस्य हि शब्दस्य बहवोऽपभ्रंशा तद् यथा गौरित्यस्य शब्दस्य गावी गोगी गोता गोपोतालिका, इत्यादयो बहवोऽपभ्रंशा ।-महाभाष्य, १ १ १) भागवानें केलेल्या अपभ्रंशाच्या उद्देशावरून (शब्दाया सहितौ काव्य गद्य पद्य च तद् द्विधा । संस्कृत प्राकृत चान्यदपभ्रंश इति त्रिधा ॥-शब्दालंकार १ ३६) अपभ्रंश शब्दाच्या अर्थावर फारसा प्रकाश पडत नाही दंडीनें अपभ्रंश शब्दाचे दोन अर्थ सांगितले आहेत काव्यामध्ये आभीर इत्यादींची भाषा ती अपभ्रंश, परंतु शास्त्रात मात्र अपभ्रंश म्हणजे संस्कृतेतर भाषा (आभीरादि-गिर काव्येऽपभ्रंशतया स्मृता । शास्त्रे तु संस्कृतादन्य-दपभ्रंशतयोदितम् ॥-काव्यादर्श, १ ३६) छद्राच्या मतें " देश-विशेषादपभ्रंश " (काव्यालंकार, २ १२) (यावरील टीनेत ' प्राकृतमेवापभ्रंश ' असें नमिसाधूनें म्हटलें आहे) एका त्या देशातील शुद्ध भाषा म्हणजे अपभ्रंश, असें वाग्भट्ट सांगतो (अपभ्रंशस्तु

यच्छुद्धं तत्तद्देशेषु भाषितम्।-काव्यालंकार, २-३) पिथेल, ग्रीयर्षन, इत्यादि आधुनिक विद्वानांचीहि अपभ्रंशावहल विविध मते आहेत

अपभ्रंशाचे अनेक प्रकार मानले गेले आहेत. नमिसाधूने उपनागर, आभीर आणि ग्राम्य या प्रकाराचा उल्लेख केला आहे. मार्कंडेयाने अपभ्रंशाचे २७ उपप्रकार सांगितले असून, त्यातील नागर, उपनागर व प्राचड हे महत्त्वाचे आहेत, असे तो म्हणतो. हेमचंद्राने मात्र उपप्रकार असे काही सांगितलेले नाहीत

राजशेखराने म्हटले आहे की, मारवाड (मरू), टक्क आणि भादानक प्रदेशातील भाषा-प्रयोग अपभ्रंश-मिश्र आहेत (सापभ्रंशप्रयोगाः सकल-मरुमुवष्टकक-भादान-काश्च।-वाव्यमीमांसा, पृ. ३४). गुर्जराना अपभ्रंशाने आनंद होतो, असे भोजाने सांगून ठेवले आहे. (अपभ्रंशेन तुष्यन्ति स्वेन नान्येन गुर्जराः।-सरस्वती-कंठाभरण २१३).

अपभ्रंश फार मध्य आहे, असे राजशेखर म्हणतो (सुभव्योऽपभ्रंशः।-नाल-रामायण १-११). कुवलयमालाकार उद्योतन हा संस्कृत, प्राकृत व अपभ्रंश यांचे वर्णन असे करतो; संस्कृत हे 'दुज्जग-द्विययं विव विसम,' प्राकृत हे 'सज्जग-वयणं पिव सुह-संगयं,' आणि अपभ्रंश हे "पणय-कुविय-पिय-पणइणि-समुल्लाव-सरिं मणोहरं."

अपभ्रंश आणि मराठी :—

अर्वाचीन भारतीय आर्य-भाषांच्या-गुजराती, मराठी, हिंदी, इत्यादींच्या-अभ्यासात संस्कृत व प्राकृत याप्रमाणेच अपभ्रंश भाषेलाहि महत्त्वाचे स्थान आहे.

अपभ्रंश व मराठी याचा परस्परसंबंध काय, हा एक विद्वानांत वादाचा विषय आहे. तो संबध कोणताहि असो, अपभ्रंशाचा काही प्रमाणात मराठीवर प्रभाव पडला आहे, हे पुढील गोष्टींवरून स्पष्ट होईल :

रूपविचार :—

(अ) (१) अपभ्रंशातल्याप्रमाणे (सू. ३३१), जुन्या मराठीत अकारान्त शब्दाची प्रथमा ए. व. ची उकारान्त रूपे आढळतात. उदा. :—गणेश (ज्ञानेश्वरी १-२), मोदक, अंकुश (ज्ञानेश्वरी १-११). (२) मराठीतील तृतीया ए. व. ची एकारान्त रूपे ही सरळ अपभ्रंशावरून (सू. ३३३, ३४२). उदा. :—नावें, विवेकें, देवें, इ. (३) मराठीत पंचमीचा 'हून' हा प्रत्यय आहे. त्याची काही स्पष्टीकरणे देण्यात आलेली आहेत. तथापि, अपभ्रंशातील पंचमीच्या 'हुं' प्रत्ययावरून (सू. ३४१) मराठीतील 'हून' प्रत्यय आला, हे अधिक सयुक्तिक वाटते. (४) मराठीतील सप्तमी ए. व (उदा. :—घरीं, दारीं, इ.) अपभ्रंशातील तृतीया व सप्तमी, ए. व. यावरून आले आहे. (५) संबोधनाचा 'हो' हा प्रत्यय अपभ्रंशात आहे. (सू. ३४६). हा

प्रत्यय मराठीत जसाच्या तसा आला आहे. उदा. :—लोकहो, सज्जनहो, इ. (आ) (१) अपभ्रंशांत वर्तमानकाळ प्र. पु. ए. चा उं प्रत्यय आहे. मराठीतील पुढील रूपे पहा : जाणो, नेणो, पूषो, इ. (राजराजेवून शानेश्वरीतील मराठी भाषेचे व्याकरण, पृ. ७६). वर्तमान. प्र. पु. ए. व. च्या 'तो' या प्रत्ययांतहि हा ओं आहे.

(२) अपभ्रंशात आशार्थ दि. पु. ए. व. चे इ, उ, ए असे प्रत्यय आहेत (सू. ३८७). मराठीतील आशार्थाची पुढील रूपे पहा : न घरी शंका, न रडे उगा; इ. (३) मराठीतील विभ्ययीं रूपे अपभ्रंशातील एव्वउं, एवा (सू. ४३८) या प्रत्ययान्त वि. क. घा. वि. च्या रूपावयंत भिन्नविता येतात (इ.) (१) अपभ्रंशात किम् या सर्वनामाचे 'काइ' व 'कवण' असे आदेश होतात (सू. ३६७). हे दोन्ही 'काही' आणि 'कवण' व 'कोण' या स्वरूपांत मराठीत आढळतात. (२) जुन्या मराठीतील तुम्ही व आम्ही ही सानुनासिक रूपे अपभ्रंशातील तुम्हई। (सू. ३६९) व अम्हई (सू. ३७६) या रूपावरून आली, असे म्हणण्यास हरकत नाही. (३) मराठीतील पै व पां यांचा संबंध अपभ्रंशातील युष्मद्च्या द्वितीया एकवचनी पई (सू. ३७०) याशी असण्याची शक्यता आहे.

शब्द :—

अपभ्रंशात जे काही देशी शब्द आढळतात, त्यातील अनेकांची मराठी प्रतिकरूपे आढळतात. उदा. :—छोल्ल-सोल्ले, सलकक-सळकणे, खुडुकक-खुडुक (होऊन घसमें), गुदुनक-गडगडगे, चंप-चंपी, चापंगे, विटाल-विटाल, कुडु-कोड, दडवड-दडवादडवी (मिस्तपुराण १-२३-३३), उठ-बईस-ऊठरैस, घुट-घुटघुट; इत्यादि. तसेच, अपभ्रंश भाषेत 'इव' च्या अर्थी येणारा 'जगु' हा आदेश (सू. ४४४) मराठीत 'जगुं' या स्वरूपांत आढळतो.

घर्षविचार :—

संस्कृत शब्द अपभ्रंशात येताना त्यात काही विचार होतत. अपभ्रंशांतल्याप्रमाणे मराठीत आढळणारे पुढील विचार पहा :—(१) म-वें (सू. ३९७)— व :-ग्राम-गांव, नाम-नांव, इ. (२) यथा तथा-त्रिवे तिवे (सू. ४०१) :—धंव तंव (३) यादय, तादय, कीदय—जइस, तइस, कइस (सू. ४०३) :—बेसा, तेसा, केसा, (४) यन्, तन्, अन्,—जेथु, तेथु एथु, (सू. ४०४-४०५) :—जेथे, तेथे, एथे (५) यावन् तावन्—जावई (जामई) तावई (जामई) :—जेवदा तेवदा (६) जेवदु तेवदु (सू. ४०७), एवदु, केवदु (सू. ४०८) :—जेवदा, तेवदा, एवदा, केवदा.

तद्धिते :—

(१) मराठीतील पुढे दिश्टी व लघुलीच इतर स्वरूपे प्रत्ययान्त रूपे अपभ्रंशांतून आलेली आहेत :—म्हणारडा, येरडा, तांबडा, मुंगडा; मुंबडी, कांजडे, आंजडे, चामडे;

जिमली, दिवली (सू. ४२९-४३० पहा). (२) मराठीतील भाववाचक नामें साध-
ण्याचा 'पणा' हा प्रत्यय अपभ्रंशातील 'प्पण' (सू. ४३७) या प्रत्ययावरून आहे
हे अगदी स्पष्ट आहे.

इतर :—

आणखी एका बाबतीत अपभ्रंशाचा मराठीवर प्रभाव पडला आहे. अपभ्रंशातील
पद्यात प्राय पादान्ती यमक आढळते. बरोबर हीच प्रवृत्ति मराठीतील पद्यातहि आढळते.

बरील विवेचनावरून एक गोष्ट प्रामुख्याने स्पष्ट होते की, काही प्रमाणात का
होईना अपभ्रंश भाषेनें मराठीवर आपला स्वतःचा प्रभाव पाडला आहे.

प्रस्तुत पुस्तकांत अवलंबिलेली पद्धति .—

प्रथम हेमचंद्राची संस्कृतमधील सुने व त्यावरील त्याची वृत्ति, व मग त्याचें
मराठीत भाषांतर दिलें आहे. सूत्राचा मथितार्थ वृत्तींत येत असल्यानें सूत्राचें भाषांतर
स्वतंत्रपणे दिलें नाहीं. तथापि, सूत्रात आलेल्या काहीं पारिभाषिक शब्दां टीपांत स्पष्ट
केल्या आहेत. मुळात नसलेले पण भाषांतरात आवश्यक असे शब्द ( ) अशा
कंसात ठेवले आहेत. मूळ सूत्रपाठातल्याप्रमाणेंच सूत्राचे क्रमांक ठेवले आहेत. उदाहर-
णातील पद्यांना त्या सूत्राखाली एक, दोन, इत्यादि क्रमांक दिले आहेत. मागील सूत्राखाली
येऊन गेलेलीं जीं पद्ये पुनः पुढे आलेलीं आहेत, तेथे त्या पद्याचीं पूर्वीचीं स्थाने (सूत्र व
पद्य क्रमांक) कसात दिलेलीं आहेत; त्याचें भाषांतर मात्र पुनः दिलें नाहीं उदाहर-
णातील शब्द, वा वाक्ये अथवा पद्ये याची संस्कृत छाया ( ) अशा कसात
दिली अमूल्य मग त्याचे अर्थ सांगितले आहेत. अधिक स्पष्टीकरण [ ] अशा
कंसात ठेवले आहे. मुद्रित अपभ्रंश-भाषांत व्यंजन-संपृक्क ए वा ओ अथवा स्वतंत्र ए
किंवा ओ यावरील ही खूण त्याचें ऱ्हस्व उच्चारण दर्शविण्यास वापरली आहे. तसेंच,
काहीं ठिकाणीं तळटीपा दिल्या आहेत या खेरीज, आवश्यक तो स्पष्टीकरणारमक भाग व
काहीं तुल्यारमक भाग शेवटीं टीपांत दिला आहे. या टीपामध्ये, पूर्व सूत्राखाली आलेल्या
काहीं शब्दांच्या रूपासाठीं ती ती पुढील सूत्रे पहाण्यास सांगितले आहेत. संशेषाचें
स्पष्टीकरण स्वतंत्र स्थानी दिलें आहे.

आभार प्रदर्शन :—

प्रस्तुत पुस्तक लिहिताना ज्यांच्या प्रयागा उपयोग झाला त्या सर्व पूर्वगुरूंचा
मी ऋणी आहे. गु. डॉ. म. गो. भाईणकर, गु. प्रा. ह. दा. वेण्णकर, प्रा. डॉ. स. गं.
मालशे, प्रा. के. पा. जोग, प्रा. सु. आ. गावस्कर, प्रा. गो. रा. राणे, प्रा. गो. मा. काळे
यांनी दिलेले प्रोत्साहन व साहाय्य याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे. कधी मुद्रितें तपास-
ण्यात प्रा. श्री. तु. निमकर यांनी केलेल्या साहाय्याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे प्रा.
अ. का. प्रियोळकर यांनी हा ग्रंथ मोठ्या आपुलकीनें प्रसिद्ध केला, याबद्दल मी त्यांचा
अत्यंत आभारी आहे.

अनुक्रमणिका

विषय	पृष्ठ
स्वरांवे स्थानी स्वर	३२९
मिथिलप्रत्ययापूर्वी नामाच्या अन्त्य स्वरांवे ऋस्व या दीर्घे होणे }	३३०
अकारान्त शब्दांची रूपे	३३१-३३९
इकारान्त व उकारान्त शब्दांची रूपे	३४०-३४९
अकारान्त शब्दांचे वृ. ए. व.	३४२
इकारान्त व उकारान्त शब्दांचे तृतीया एकवचन }	३४३
प्रथमा ए. व., द्वि. ए. व., प्रथमा अ. व., द्वितीया अ. व. प्रत्ययांचा लोप }	३४४
घञीप्या प्रत्ययांचा लोप	३४५
संबोधन	३४६
तृतीया अ. व. आणि सप्तमी अ. व.	३४७
स्त्रीलिङ्गी नमांची रूपे	३४८-३५२
नपुं शब्दांची रूपे	३५३
वकारान्त नपुं नामे	३५४
सर्जनामांची रूपे	३५५-३६४
इदम् च अग आय	३६५
सर्जना वैकल्पिक आदेश साह	३६६
किम्चे वैकल्पिक आदेश काई व कथन	३६७
युष्मद्ची रूपे	३६८-३७४
अस्मद्ची रूपे	३७५-३८१
वर्तमानकाल	३८२-३८६
आरुर्ध्व द्वि. पु. ए. व.	३८७
भविष्यकाला 'स'	३८८
किरेवा आदेश बीमु	३८९
भू ना ,, हुष	३९०
भू ना ,, मुष	३९१
भू ना ,, हुम	३९२
हू ना ,, प्रस्व	३९३
प्राचा आदेश एरु	३९४
एरु इतर शीवे छेळ इत्यादि आदेश	३९५

अनादि असंयुक्त क्, ख, त्, झ्, } प्, फ् याचे विकार	३९६
अनादि असंयुक्त म वा विकार	३९७
संयुक्त व्यंजनातील रेफ	३९८
रेफचा आगम	३९९
आपद्, विपद्, संपद् याचे विकार	४००
कथं, यथा, तथा याचे विकार	४०१
यादक्, तादक्, कीदक्, व } इदक् याचे विकार	४०२
यादश, तादश, कीदश, व } इदश याचे विकार	४०३
यत्र, तत्र, कुत्र, अन याचे विकार	४०४-४०५
यावद्, तावद् याचे विकार	४०६-४०७
इयत्, कियत् याचे विकार	४०८
पास्पर चा विकार	४०९
व्यंजनसंपृक्त ए, ओ यांचे उच्चारण	४१०
पदान्तीच्या ळं, हुं, हिं, हं } यांचे उच्चारण	४११
म्ह चा म्म	४१२
अन्यादश चे विकार	४१३
प्रायस्चे आदेश	४१४
अन्यया चा आदेश	४१५
वृत्तस् चे आदेश	४१६
ततस् व तदा याचा आदेश	४१७
एवं, परं, समं, ध्रुव, मां, मनाक्, किल, अयथा, दिवा, सह, नहि, पश्चाद्, एवमेव, एव, इदानीम्, प्रस्तुत, इतस् याचे आदेश	४१८-४२०
विषण्ण, उक्त, वरुर्नृ यांचे आदेश	४२१
शीम इत्यादींचे वदिल इत्यादि आदेश	४२२
हुहुर्, घुग्ग इत्यादींचे उपयोग	४२३
घई इत्यादींचे उपयोग	४२४
तादर्थ्यां निपात	४२५
पुनर्, विना, अवश्ये, एकदा: } याचे स्वार्थे प्रत्यय	४२६-४२८

स्वार्थे प्रत्यय	४२९
स्वार्थे प्रत्ययाचे संयोगाने होणारे स्वार्थे प्रत्यय	४३०
छ्रीलिंगी शब्दाची स्वार्थे रूपे	४३१
वरील नियमाचा अपवाद, इत्यादि	४३२-४३३
ईय प्रत्ययाचा डार आदेश	४३४
अतु प्रत्ययाचा आदेश	४३५
अ प्रत्ययाचा आदेश	४३६
त्व, तल् प्रत्ययाचे आदेश	४३७
तय प्रत्ययाचे आदेश	४३८
क्त्वा प्रत्ययाचे आदेश	४३९-४४०
तुम् प्रत्ययाचे आदेश	४४१
गम् घातूला एप्पि, एप्पिणु हे प्रत्यय अगताना	४४२
तृन् प्रत्ययाचा आदेश	४४३
इव चे अर्थी येणारे शब्द	४४४
लिंगविचार	४४५
घौरसेनीप्रमाणे कार्य	४४६
सामान्य उपसंहार	४४७-४४८
सूत्रसूची	

(८)

संक्षेप

(अकारानुक्रमार्थे)

अ. व.	अनेक वचन	म.	मराठी
ए. व	एक वचन	व. का. घा वि	वर्तमान कालवाचक धातुसाधित विशेषण
गी ल. को	गीर्वाण लघुकोश	वि. क घा. वि.	विध्यर्थी कर्मणि धातु- साधित विशेषण
च	चतुर्थी		
डु. म.	डुने मराठी	श.	शब्दशः
ट	तृतीया	ष.	पद्यी
टु पु	तृतीय पुरुष	स.	सप्तमी
द्वि.	द्वितीया	स.	संबोधन
द्वि पु	द्वितीय पुरुष	सि. की.	सिद्धांतकौमुदी
पं.	पंचमी	सू.	सूत्र
प्र.	प्रथमा	हेम.	हेमचंद्रकृत प्राकृत व्याकरण
प्र. पु	प्रथम पुरुष		
ब. व	बहुवचन		

हेमचंद्रकृत

अपभ्रंश-व्याकरण

स्वराणां स्वरा प्रायोपभ्रंशे ॥ ३२९ ॥

अपभ्रंशे स्वराणां स्थाने प्रायः स्वरा भवन्ति ।

अपभ्रंश भाषेत स्वराच्या स्थानीं प्रायः (इतर) स्वर येनात उदा —

कच्यु, कचिच (कचिन्) वेण, वीण (वेणी) याह, याहा, बाहु, (बाहु)
पट्टि, पिट्टि, पुट्टि (पृष्ठ) तणु, तिणु, तृणु (तृणम्) मुक्किदु, मुक्किओ, मुक्कुडु
(मुकुलम्) किन्नओ, किळिन्नओ (मिन्न) लिह, छीह, लेह (लेखा) गउरि,
गोरि (गौरी)

प्रायोपभ्रंशाद्यस्यापभ्रंशे विशेषो लक्ष्यते तस्यापि क्वचित् प्राकृतवत् शौरसेनीवच्च
कार्यं भवति ।

(सूत्रातील) 'प्रायः' या शब्दान अर्धे दर्शविले जात की ज्या [शब्दा]चा अपभ्रंश
भाषेत विशेष मागितग आहे त्याच मुद्दां क्वचित् (माहाराष्ट्री) प्राकृत व शौरसेनीप्रमाणे
कार्य होत

स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ ॥ ३३० ॥

अपभ्रंशे नाम्नोन्त्यस्वरस्य दीर्घह्रस्वौ स्यादौ प्रायो भवत ।

अपभ्रंशात विभक्ति प्रत्ययापूर्वी (स्यादौ) नामाचा अन्त्य (ह्रस्व वा दीर्घ) स्वर प्रायः
दीर्घ वा ह्रस्व होतो उदा —

सौ । प्रथमा एकवचनाच्या प्रत्ययापूर्वी —

दोहा सामला धण चपावण्णी ।

णाह सुवर्णरेह कमवट्टह दिण्णी ॥ १ ॥

(विन् श्यामन् धन्या चम्पकवर्णा ।

इव सुवर्णरेखा कर्पणके दत्ता ॥)

प्रियकर श्यामल वर्णा आहे प्रिया (धण) चंपकवर्णी आहे ती कमोटीच्या (काव्या)
दगडावर ओढलेल्या सुवर्णाच्या रेषेप्रमाणे दिमते

[येथे, दोत्र व सामल या (पुकिणी) शब्दाच्या अन्त्य 'अ'चा दीर्घ म्हणजे आ झाला
आहे 'धण' 'व' सुवर्णरेह' या (छीलिमी) शब्दाच्या अन्त्य 'आ' चा ह्रस्व म्हणजे 'अ'
साय आहे]

आमन्त्र्ये । सर्वोधन दिभर्षीत :—

बोला महेँ तुहेँ वारिया मा कुरु दीहा माणु ।

निहए गमिही रचडी दडवड होइ विहाणु ॥ २ ॥

(विट मया त्व वारित मा कुरु दीर्घ मानम् ।

निद्रया गमिष्यति रात्रि जीघ्र (दडवड) भवति विभातम् ॥)

हे प्रिया, मी तुज्य मागितल होतें की दीर्घ काळ मान धरु नको, (कारण) सोपें रात्र सपून जाईल आणि लोंच प्रभात होईल

[येथें, 'टोळ' शब्दाच्या अन्वय 'अ' चा दीर्घ म्हणजे 'आ' जाला आहे]

श्रियाम् । ख्रीलिगी शब्दात (मुद्धा अन्वय न्स्व वा दीर्घ स्वराचा दीर्घ वा न्स्व होतो) उदा —

विष्टीए मइ भणिय तुहेँ मा करु वकी दिट्ठि ।

पुत्ति, सक्णणी भल्लि त्रिर्वे मारइ डिअइ पइट्ठि ॥ ३ ॥

(पुत्रि (विष्टीए) मया भणित्ता त्व मा कुरु वकीं इष्टिम् ।

पुत्रि सर्षणां भक्तिर्यथा मारयति हृदये प्रविशति ॥)

मुली, मी तुज्या मागिल्लें होतें की वक इष्टि करु नको (कारण) हे मुली, (ही वक इष्टि) अणकुचीदार (धारदार) भाव्याप्रमाणें (दुमन्याच्या) हृदयात प्रविष्ट होऊन त्यांना दार करते

[येथें, दिट्ठि, पइट्ठि, भणिय या शब्दात दीर्घ स्वराचा न्स्व स्वर झाला आहे]

जसि । प्रथमा अनेक्यचनान —

एइ ति घोडा एइ थलि एइ निसिआ खग्ग ।

एत्थु मुणीसिम जाणिअइ जो नवि वाळइ वग्ग ॥ ४ ॥

(एते ते अथा (घोडा) एया स्थली एते ते निगिता खग्ग ।

अत्र मनुष्यत्वं (पीरप) ज्ञायते य नापि वालयति वन्नाम् ॥)

हे ते घोडे, ही [ती] [युद्ध-] भूमि, हे ते तीक्ष्ण खग्ग, जो घोड्याचा लगाम (माते) खेचीत नाही (तर रणक्षेत्रावर युद्धच करीत रहातो) येथ पीरपाची परीक्षा होते

[येथें, 'घोडा' व 'निमिआ' मध्य न्स्व स्वराचा दीर्घ झाला आहे, आणि 'खग्ग' आणि 'वग्ग' मध्यें दीर्घ स्वराचा न्स्व झाला आहे]

स्यमोरस्योत् ॥ ३३१ ॥

अपभ्रतो भवारस्य स्यमो परयो उकारो भवति ।

अपभ्रश भाषेत प्रथमा ए व आण द्वितीया ए व या प्रत्ययापूर्वी (शब्दाच्या अन्त्य) अकाराचा उच्चार होतो उग —

दहमुहु भुवनभयकरु तोसिभ-सकरु
 णिमाउ रहवरि घडिभउ ।
 चउमुहु छमुहु झाइवि एक्कहिं लाइवि
 णारइ दह्वे घडिभउ ॥ १ ॥
 (दगमुख भुवनभयइकरु तोपनशकरु
 निर्गत रथवरे (रथापरि) आरु-
 चतुर्मुख पम्भुपि ध्यात्वा एक्कम्मिन्
 उगित्वा इव दैवेन पणित् ॥)

भुवनभयकर अना रावण (दगमुख) शकराला सतुष्ट करून स्थान चाल्य ब्रह्मदेव कार्त्तिकेय याच ध्यान करून व त्यांना एकरु करून णु देवांनी त्या (रावणा) ल्य निर्मिल्ल होता

[यथ दहमुहु भयकरु सकरु णिमाउ चाभउ, घाभउ या शब्दात प्रथमा एकवचनात अन्त्य अ चा उ णाल आह चउमुहु छमुहु या शब्दात द्वितीया एकवचनात अन्त्य अ चा उ झाल आहे]

सी पुस्योढा ॥ ३३२ ॥

अपभ्रशो पुहिद्रे वर्तमानस्य नाम्नोकारस्य सी परे ओकारो वा भवति ।

अपभ्रंशात पुहिंशात अमणाच्या नामाच्या अन्त्य अकाराचा प्रथमा एकवचना प्रत्ययापूर्वी विकल्पानं ओच्चार होतो उग —

आलिभ-नह निवटाइं जोअण लक्खु वि जाउ ।
 धरिस-सएण वि चो मिलइ सडि सोक्खेहं सो टाउ ॥ १ ॥
 (अगल्लिनस्साहानवृत्ताना योचनल्लसमपि जाणाम् ।
 वपशनेनापि य मिअनि साख मौएयानां म स्थानम् ॥)

सुह नष्ट झाल्य नमन्यान स्नेहान परिपूर्ण अशा व्यक्तीमध्ये ल्यन्व योचनाच अना अम् द, ह सखी (स्नेह नष्ट न होतो) चो शभर वर्षांनी भेजतो ता मौक्याच स्थान आहे

[येथ चा व गा या शब्दात प्रथमा एकवचनात अन्त्य अ चा ओ झालेख आहे]

पुमीति किम् । (सुत्रान) पुहिंणी शब्द अमें कां म्हण्टे नाह ? (याच कारण अमं चो न्पुमकलिणी शब्दांच्या अन्त्य अ चा विकल्पानं ओ झाले गडी उग -)

भगदिं भगु न मिलिउ हलि अहरें अहरु न पत्तु ।
 विभ जोअतिहें मुहकमलु ण्म्वइ सुरउ समत्तु ॥ २ ॥
 (अत्रै अत्र न मिलिउ मग्नि (हलि) अधरेण अधर न प्राप्त ।
 प्रियस्य पयन्त्या मुलकमठ एव सुरत समाप्तम् ॥)

सखी, (प्रियकराच्या) अगात्री (माथे) अग भिडलं नाही अधराग अधर चिक-
 टला नाही प्रियकराच मुगकमल पहान असतानाच (आनची) सुरत-बीड समाप्त झाली

[येथे, प्रथमा एकवचनी अगु मिलिउ, सुरत यामध्ये तसेच द्वितीया एकवचनी
 कमलु या शब्दात अन्त्य 'अ' चा विकल्पान ओ होत नाही]

पट्टि ॥ ३३३ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य टायामेकारो भवति ।

अपभ्रंशात तृतीया एकवचनात (शब्दाच्या अन्त्य) अकाराचा एकार होतो उदा -
 जे मद्दु दिण्णा दिअइइ दइइँ पवसतेण ।

साण गणनिँँ अगुलिउ जज्जरिभाउ नहेण ॥ १ ॥

(ये मम दत्ता दिवसा दयितेन प्रवन्ता ।

तान् गणयन्त्या (मम) अहुल्य चर्नरिता नखेन ॥)

प्रवाला निघनाना प्रियकरान (अवधि) म्हणून ने किंम सांगतले त माजताना
 (माथी) वाटे नखोनी चर्नरित झाले

[यथे दइइँ मध्य अन्त्य अकाराचा एकार झाला आहे]

डिनेच्च ॥ ३३४ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य टिना सह इकार एकारश्च भवत ।

अपभ्रंश भाषेत (शब्दाच्या अन्त्य) अकाराचा सप्तमी एकवचनी प्रत्ययासह इकार व
 एकार होतो उदा -

मयाह उप्परि तणु धरइ तलि घल्लइ रयणाइ ।

साभि सुभिच्चु वि परिहरइ समाणइ खलाइ ॥ १ ॥

(सागर उपरि तूणानि धरति तले क्षिपति (च्छ) रत्नानि ।

स्वामी सुभ्यन्मपि परिहरति समानयति स्वान् ॥)

सागर शबताळ वर (उचळत) धरता आणि रत्नाना तळत टकळतो (तट्ट)
 स्वामी सांगत्या सेवकाला खाडन देतो आणि खलाचा (दुगाचा) सन्मान करतो

[येथे तलि या सप्तमी एकवचनी रूपात अकाराचा प्रत्ययासह इकार झालेला आहे]

तले घल्लइ । (तले क्षिपति ।)

[यथे, तले या सप्तमी एकवचनी रूपात् अकाराचा एकार झालेला आहे]

भिस्येद्वा ॥ ३३५ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य भिसि परे एकारो घा भवति ।

अपभ्रंशात् तृतीया अनेकवचनी प्रत्ययापूर्वी (शब्दाच्या अन्त्य) अकाराचा विकल्पानें एकार होतो उदा —

गुणहिं न सपत् किरि पर फल लिहिआ भुजति ।

फसरि न लडइ षोड्ढिअ वि गय लक्ते हिं घेषपति ॥ १ ॥

(गुणि न सपत् कीर्ति पर (जना) फलानि लिखितानि भुञ्जन्ति ।

केसरी वषर्दिगानि (षोड्ढिअ) न ह्यस्ते गजा लक्षै गृह्यन्ते ॥)

गुणांनी कीर्ति मिळत, पण सपत्ति मिळत नाही (दैवानं भार्द्री) लिहिलेली फळेंच (लोक) भोगतात सिद्धांत एक कवजीमुद्धा मिळत नाही पण हर्तीना त्यखो ह्यथे पडतात

[येथे, लक्तेहिं या शब्दात् अन्त्य अकाराचा एकार झाला आहे जेव्हा अकाराचा एकार होत नाही तेव्हा अकार तमाच रहातो उदा—गुणहिं]

उसेहं-ह ॥ ३३६ ॥

अस्येति पञ्चम्यन्तं विपरिणम्यते । अपभ्रंशे अकारात्परस्य डसेहं हु इत्यादेशो भवत । (सू. ३३१ मधील) ' अस्य (= अकारस्य) हें (अता) पचम्यन्त (म्हणजे) अकारात् अर्ग बदलले गले आहे

अपभ्रंशात् (शब्दाच्या अन्त्य) अकारापुढे पचमी एकवचनी प्रत्ययाच ' हे आणि हु अने आदेश होतात उदा —

चच्छे गृहइ फलइ जणु कडुपल्लव वझेइ ।

तो वि मडहुमु सुअणु जिंवे ते उच्छति घरेइ ॥ १ ॥

(वृभान् गृह्णाति फलानि चन कडुपल्लवान् वर्जयति ।

तथापि महाद्रुम मुचन इव तान् उत्तमग धरति ॥)

लोक वृक्षाचीं फळे घेतात आणि कडु पाल्याचा त्याग करतात तथापि मुजनाप्रमाणे महाद्रुम त्यांना मानीवर धारण करतो

[यथे, चच्छे या पचमी एकवचनी रूपात् ' ह ' आदेश आलेला आहे]

चच्छहु गृहइ । (वृभान् गृह्णाति ।)

[यथ, चच्छहु या पचमी एकवचनी रूपात् ' हु ' आदेश आलेला आहे]

भ्यसो हु ॥ ३३७ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य भ्यस पञ्चमीबहुवचनस्य हुं इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भाष्ये (शब्दाच्या अन्त्य) अकारापुढे पचमी बहुवचनी प्रत्ययाचा हु अभा
आत्मग होतो उग —

दूरङ्गाण पडिउ खलु अप्पणु जणु मारेइ ।

जिइ गिरिमिगहु पडिअ सिल अन्नु वि चूर करेइ ॥ १ ॥

(दुरोङ्गाण पलित खल आत्मान चन (च) मारयात ।

यथा गिरिमृगेह्य पतिता शिला अन्यदपि चूर्णिकरोति ॥)

उच उङ्गाण वरुन (मग खाली) पालेला खलपुण्य स्वत ला (व) (इतरे) चनाला
उर करतो जसे गिरिशखरावरुन पालेली शिला (स्वत वरोवर) इतराचहि चूर्ण करतो

[येथे 'मिगहु या पचमी अनेकवचनी रूपात हु' असा आत्मग आहे]

इस सु हो-स्सप ॥ २३८ ॥

अपभ्रंशे अकारान्तरस्य इस स्थाने सु हो स्सु इति त्रय आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशात् (शब्दाच्या अन्त्य) अकारान्तरं परी एकवचनी प्रत्ययाच स्थानी सु हो
व स्सु' अने तीन आदेश होतात उग —

चो गुण गोवइ अप्पणा पयडा करइ परस्सु ।

तसु इउ कळियुगि दुल्लहो वळि विज्जुं सुअणस्सु ॥ १ ॥

[य गुणान् गापयति आमीयान् प्रमृणान् करोति परस्य ।

तस्य अह कळियुग दुर्लभस्य वळिं करोमि सुचनस्य]

जा आपले गुण भासतो व दुमन्याचे गुण प्रमृण करतो असा कळियुगात दुर्लभ अस
णाऱ्या त्या सज्जनाची मी पूजा करतो

[येथे परस्सु तम दुर्लभो सुअणस्सु या परी एकवचनी रूपात व हा व स्सु ह
आदेश आहेत]

आमा इ ॥ ३३९ ॥

अपभ्रंशे अकारान्तरस्यामो इमिण्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् [शब्दाच्या अन्त्य] अकारान्तरं परीच्या बहुवचनी प्रत्ययाचा इ अभा
आत्मग होतो उग —

तणहं तइउगी भगि न वि तें अवइ यदि वमनि ।

अइ चणु लुगिअवि उअरइ अइ सइ मई मज्जति ॥ १ ॥

[तृणानां नृनीया भगी नर्गि [नैव] तान अवउत्त वसन्ति ।

अय चन लगत्वा उत्तरान अय सह स्वय मज्जन्ति ।]

तृणात्य निमरा मार्ग नाही त आत्माच्या कांठवर उगवत त्याच्या धर्मन स्रोत (आड)
श्रोत्राद्वाराद अथवा त्याच्यामई ठे स्वत पुढे

[येथे तणह या परी अनैकवचनी रूपात इ' आत्म आत्म्य आहे]

हुं चेदुद्गाम् ॥ ३४० ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराम्यां परस्पामो हुं हुं चादेशौ भवतः ।

अपभ्रंशात् (शब्दाच्या अन्त्य) इकार व उकार यापुढे परीच्या बहुवचनी प्रत्ययाचे 'हुं' आणि 'हुं' असे आदेश होतात. उदा :—

दइवु घडावइ वणि तरहुँ सउणिईं पक्क फलाईं ।

सो वरि सुक्खु पइइ ण वि कण्णहिँ खलवयणाईं ॥ १ ॥

(देव घटयति वने तरुणा शत्रुनीना (कृते) पक्वफलानि ।

तद् वरं सौम्य प्रविश्यानि नापि कर्णयो खलवचनानि ॥)

पद्याच्या साठी वनात वृक्षावर पिळगी फळें देवाना निर्माण केली आहेत; तें सुल (अमणें) चागलें; पण रानाचीं वचने कानात प्रविष्ट होणें नरो

[येथें, तरहुँ व सउणिईं या परी अनेकवचनी रूपांत 'हुं' आणि 'ह' असे आदेश आलेले आहेत]

प्रायोधिकारत् क्वचित्सुपोपि हुं ।

'प्राय'च्या अधिकारामुळें, क्वचित् सप्तमी बहुवचनी प्रत्ययाचायुद्धा हुं (असा आदेश होतो) उदा० —

भवलु विसुरइ सामिअहो गरुभा भरु विकलेंवि ।

हउँ किं न सुत्तउ दुहुँ दिसिइ खंडईं दोणि करेवि ॥ २ ॥

(भवलु विधाते (विसुरइ) स्वामिनं गुरुं भार प्रेभ्य ।

अहं किं न युक्त द्वयोर्दशौ खण्डे द्वे कृत्वा ॥)

स्वामीचा मोठा भार पाहून डवळा (वैल) खेद करतो (व स्वतः शीं म्हणतो—)

'माझे दोन तुकडे करून (जुवाच्या) दोन दिगाना मला का वरें ओडलें नाहीं?'

[येथें, दुहुँ या सप्तमी अनेकवचनी रूपात 'हुं' आदेश आहे]

डसि -भ्यस्-डीनां हे-हुं-हयः ॥ ३४१ ॥

अपभ्रंशे ह्रुद्दवां परेषां डसि भ्यस् डि इत्येतेषां यथासंख्यं हे

हुं डि इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशात् (शब्दाच्या अन्त्य) 'इ' व 'उ' याच्यापुढे पचमी एकवचनी प्रत्यय, पचमी अनेकवचनी प्रत्यय आणि सप्तमी एकवचनी प्रत्यय यांचे अनुक्रमें हे, हुं आणि हि असे हे तीन आदेश होतात.

हसेहें । पचमी एकवचनी प्रत्ययाचा 'हे' आदेश होतो उदा—

गिरिहेँ मिलायलु तरुहेँ फलु धेप्पइ नीसावेंहु ।

घरु मेहेप्पिणु माणुसईं तो वि न रुच्चइ ररु ॥ १ ॥

(गिरेः मिलानलं तरो फलं शृणते नि मामान्यम् ।

रुहं मुक्त्वा मनुष्याणां तथापि न रोचते अण्यम् ॥)

बोणयादि भेदभावविना (अग्न्यांत) पर्यायी ङिण व वृभाची फळे मिळतात (वा येतली जातात) तथापि घराचा त्याग करून अरथ्य (-वाग) माणसांना आवकत नाही

[येथे, गिरिहे आणि तऱ्हे या पंचमी एक्वचनाच्या रूपात 'हे' आदेश आलेला आहे]

भ्यसो हु । पंचमी अनेकवचनी प्रत्ययाचा 'हु' आत्मग होता उदा —

तरहुँ वि बबकलु फलु मुणि वि परिहणु भसणु छडति ।

मामिहुँ पृत्तिउ अगलउ भायर भिचु गृहति ॥ २ ॥

(तऱ्हे अणि वल्कलं फळं मुनय अणि परिधानं अशन लभन्ते ।

स्वामिभ्य इयन् अधिक (अगलउं) आदर मृत्या गृह्णन्ति ॥)

वृक्षाणामून वल्कल ह परिधान म्हणून व फळे हें भोजन म्हणून मुनिमुखां मिळवितात (वस्त्र व भोजन याचेबरोबरच) सेवक स्वामीणामून आदर (हा) अधिक मिळवितात

[येथे, सामिहुँ व तऱ्हे या रूपात 'हु' आदेश आलेला आहे]

हेहिँ । सप्तमी एक्वचनी प्रत्ययाचा 'हि' आदेश होतो उदा —

अह विरलपडाउ जि कलिहि धम्मु ॥ ३ ॥

(अथ विरलप्रभाव एव कळी धर्मे ।)

आना कल्पियुगल धर्मे हा खरोखर कमी प्रभावी आहे

[येथे, कलिहि या सप्तमी ए व रूपात 'हि' असा आदेश आहे]

आहो णानुस्वारौ ॥ ३४२ ॥

अपञ्चरो अकारान्तरस्य टावचनस्य णानुस्वारावादेशौ भवत १

अपञ्चश भाषेन (शब्दाच्या अन्त्य) अकारानुद्धे तृतीया एकवचनी प्रत्ययाचे 'ण' व अनुस्वार अने आदेश होतात उदा —

ददधं पवसतेण (३३३. १)

[येथे, 'ददधं' या रूपात 'ए' वर अनुस्वार आला आहे, 'पवसतेण' या रूपात 'ण' आलेला आहे]

ए चेदुत ॥ ३४३ ॥

अपञ्चरो हकारोकाराभ्या परस्य टावचनस्य ए चकारात् णानुस्वारौ च भवन्ति ।

अपञ्चगत (शब्दाच्या अन्त्य) हकार व उगार यापुढे तृतीया एकवचनाच्या 'ए' आणि (सूत्रातील) चकारानुद्धे ('आणि' या शब्दानुद्धे) 'ण' व अनुस्वार (हेहि) होतात उदा —

ए। ए [चें उदाहरण] —

अगिणें उण्डउ होइ जणु वापे सीभलु तेवें ।

जो पुणु अगि सीभला तसु उण्डत्तणु केवें ॥ १ ॥

[अग्निना उष्णं भवति जगत् वातेन शीतलं तथा ।

यं पुनः अग्निना शीतलं तस्य उष्णत्वं कथम् ॥]

‘यं अग्नीमुष्णं उष्णं व वायुमुष्णं शीतलं होतं पणं जो अग्नीर्नहि शीतलं होतो त्याला उष्णतेचं काय ?

[यथ, अग्निगणै या रूपात् ऐ आहे]

णानुस्वारौ । ण व अनुस्वार [याचें उदाहरण]—

विष्णिअ-आरउ जइ वि पिउ तो वि त भागहि अउउ ।

अग्निण दइदा जइ वि घरु तो तें अग्नि कउउ ॥ २ ॥

(विप्रियवाक् यदापि प्रियं तदापि त आनय अथ ।

अग्निना दग्धं यदापि गृहं तदापि तेन अग्निना कार्यम् ॥)

‘परी प्रियम् अप्रिय करणारा आहे तरी त्याला आज आणि ‘परी अग्नीं पर पाळें जातें तरी त्या अग्नीं (आपलें) काम अस्तेंच

[येथ ‘ अग्निण ’ या रूपात् ‘ण’ आहे, व ‘अग्निं’ या रूपात् अनुस्वार आहे]

एवमुकारादप्युदादायां ।

याचप्रमाणें उकारापूर्वेहि तृतीया एववचनात् ‘ण’ व अनुस्वार यगारीं उदाहरणें घ्यावयाचीं

स्यम्-जस्-शसा लुक् ॥ ३४४ ॥

अपभ्रतो सि अस् जस् शस् इयेतेषां लोपो भवति ।

अपभ्रगात् प्रथमा एववचन द्वितीया एववचन प्रथमा बहु (अनेक) वचन आणि द्वितीया बहु (अनेक) वचन यांच्या प्रथयाचा लोप होतो

एइ ति घोडा एइ थलि (३३० ४) इत्यादि । अत्र स्यम्जसां लोप ।

(उदा) एइ ति घोडा एइ थलि इत्यादि यथे (या उदाहरणात्) प्रथमा ए. व (एइ थलि) द्वितीया ए. व (वग्) व प्रथमा अनकवचन (एइ घोटा) यांच्या प्रथयाचा लोप झाय आहे

त्रिवै त्रिवै वक्रिम् लोअणहं गिरु सामलि सिक्वइ ।

निर्वै निर्वै धम्मडु निअय-मर खर-पथरि त्रिक्वइ ॥ १ ॥

अत्र स्यम्शसां लोप ।

(यथा यथा वक्रिमाथ लोचनयो नितरां श्यामला मिश्रत ।

तथा तथा मन्मथ निजस्तरान् खरप्रस्तरे तीष्णयति ॥)

‘यगन्शी श्यामा स्त्री लोअ्याचें वाकडरण (वरु कडण गकम्प्याल) मिश्रत तम्पया मदन कणि दगडावर आपल्या बाणांना पार लवतो

यथे (य उदाहरणात्) प्रथमा ए. व (सामलि) द्वितीया ए. व (वक्रिम्) आणि द्वितीया अ व (‘खर’) यांच्या प्रथयांचा लोप झाय आहे

हे अ व्या २

पष्ट्या ॥ ३४५ ॥

अपभ्रंशे पष्ट्या विभक्त्या प्रायो लुग् भवति ।

अपभ्रंशात् पनी विभक्ती (प्रत्यया) चा प्राय लोप होतो उदा -

सगरसर्पेडिं जु वणिगभइ दक्खु अम्हारा क्तु ।

अहमत्तइ चत्तकुसइ गय कुभइ दारंतु ॥ १ ॥

(सहरगतेषु यो वर्ण्यते पश्य अस्माक वान्ताम् ।

आलमत्ताना त्यक्ताष्टुशाना गजाना कुम्भान् दारयन्ताम् ॥)

शब्दा युद्धान् आल माजलेव्या व अकुशाना दाद न देणाव्या (अण) हलीचीं
गडस्यट्टे पोण्णारा म्हणून ज्याच वर्णान् केल चार्त (तो) आमचा प्रियतर पहा

[यथे 'गय' या रूपान् पष्टी विभक्तीच्या अ व प्रत्ययाचा लोप त्याच आहे]

पृथग्योगो लक्ष्यानुमासार्थं ।

एत्याच अनुमरुन अथ करावयाचा या दृश्येन (सू ३४५ हें सू ३४४ पेक्षां)
पृथक्पणे मागतल आहे'

आमन्त्र्ये जसो हो ॥ ३४६ ॥

अपभ्रंशे आमन्त्र्येय वर्णमान्नात्मन परस्य जसो हो इत्यादेशो भवति । लोरापवाद ।

अपभ्रंशात् सनोत्रनार्थं अमणाव्या नामापुढ प्रथमां अनेकवचनी प्रत्ययाचा 'हो'
असा आदेश होता (हा नियम) राप होतो (सू ३४४ पहा) या (नियमा) चा अपवाद
आहे उदा -

तरुणहो तरुणहो मुणित मई करहु म अप्पहो घाउ ॥ १ ॥

(हे तरुणा तरुण्य (च) गाप मया कुछ्त मा आमन घातम् ।)

हे तरुणतरुणीनो मय कळळ आणय पात करू मय

[येथ तरुणहो तरुणहो या संबोधनी रूपान् 'हो' आदेश आहे]

भिस्तुपोहिं ॥ ३४७ ॥

अपभ्रंशे भिस्तुपो स्थाने हिं इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भाषेन तृतीया अनेकवचन आणि सप्तमी अनेकवचन याच प्रत्ययाच स्थानी
'हि' असा आदेश होतो उदा -

गुणहिं न सपइ किति पर ॥ (३३५ १)

[यथे, गुणहिं या तृतीया अ व रूपान् 'हिं' आदेश आहे]

मुप । सप्तमी अनेकवचन (हि आण्णाच उदाहरण) -

आईरडि त्रिं भारइ मग्गाडिं त्रिडिं वि पयट्टइ ॥ १ ॥

१ ज्या विभक्तीच उणाद्वय अनेक स्थानुमार अर्थ करावयाचा आहे

२ संबोधनाच अनेकवचनाच प्रत्यय ह प्रथमा अनेकवचनी प्रत्ययामारुनेच अमनात्

सुंदरी (मुग्धा) अधारत सुद्धा स्वतः च्या सुराच्या किरणानीं हात पहाते, मग पूर्ण चंद्राच्या चादल्यात ती दूरच्या वस्तु वा पहात नाही ?

[येथे, ° बंदिमए या तृतीया एकवचनी रूपात 'ए' हा आदेश आहे]

जहिं मरकतकतिपे सवल्लिभ ॥ २ ॥

(यत्र मरकतकान्तया सवल्लितम् ।)

जेथ मरकत मण्याच्या प्रकाशाने चोळत आहे

[येथे, ° कतिपे या तृतीया एकवचनी रूपात 'ए' हा आदेश आहे]

इस् - इत्सोई ॥ ३५० ॥

अपभ्रंशो क्षिप्यां वर्तमानाह्वान् परयोईस् इति इत्येतयोईं इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भाषेन स्त्रीलिंगात असणाऱ्या नामाच्या पुढे पंचमी ए व आणि पष्ठी ए व या प्रत्ययांचा 'हे' असा आदेश होतो उदा० -

इस : । पष्ठी एकवचनाचे उदाहरण -

तुच्छमज्जाडे तुच्छजपिरडे ।

तुच्छच्छरोमावलिडे तुच्छराय तुच्छयरहासडे ।

पियवयणु अहहतिअडे तुच्छकायवम्महनिवासडे ।

अभुं जु तुच्छउं तडे घणडे त भवखणह न जाह ।

कटिरे घणतरु मुद्धडडे जे मणु विचिच ण माह ॥ १ ॥

(तुच्छमच्याया तुच्छजल्पनरीत्या ।

तुच्छाच्छरोमावल्या तुच्छरागाया तुच्छजरहागाया ।

प्रियवचनमभभानाया तुच्छकायमन्मथलिकागाया ।

अन्यद् यत्तुच्छं तस्या धन्याया तदारज्यातु न याति ।

आधये स्तनानरं मुग्धाया येन मनो वर्मेनि न माति ॥)

तुच्छ' कमर अगळेगी, तुच्छ बोलगागी, तुच्छ व सुंदर रोमांगी (उदरार) अरुणारी, तुच्छ प्रेम अगळगी (दागपिगागी), तुच्छ हसगागी, प्रियवचनी वार्ता न कळल्याने शरीर तुच्छ' झालेगी, (जणु) मदनाचा निराग, अग त्या सुंदरी (मुग्धा) चे अगळी जे वार्ता तुच्छ आहे ते सांगता येत नाही, आधये हे की तिच्या दोन स्तनामधले अजर इतके तुच्छ आहे की त्या (दोन स्तनामधील) मागीवर मनसुद्धा मातत नाही

१ येथे शारीक, नाजूक, सूक्ष्म वा बारी, वृण इत्यादि अपांनीं तुच्छ शब्द वापरलेल्या आहे

२ प्रियवचनी वार्ता कित्ये कळलेगी नाही, आणि तिच्या वृण शरीरांत मदनाचा निराग आहे, अर्थादि धर्ये करण येईत

[येथें, ° मज्जाहे, ° जपिरहे, ° रोमावलिहे, ° हामहे अलईतिअहे, ° निरामहे, धणहे मुदइहे या रूपांत ' हे ' अगा आदेश आहे]

डुसे । पचमी एक्वनाचें उदाहरण —

फोडति जे द्वियडडें अप्पणउं ताहें पराई कवण घृण ।

रक्तेज्जहु लोअडो अप्पणा चालडे जाया रिस्सम धण ॥ २ ॥

(एरोयत यी हृदय आनीय तयो परवीया (परविपये) क्य घृण ।

रस्त लोम्य आमानं बाल्याया चानी विपमी स्तनी ॥)

आपलेंच हृदय फोडणाऱ्या (स्तना) ना दुसऱ्याविपर्यां काय दया वागणार ? हे लोखणे, त्या तळणीपासून स्वतःच रक्षण करा (निचे) स्तन आनां संपूर्ण (विपम, हरय फोडणारे) झाले आहेत

[येथें, बालहे या रूपांत ' हे ' आदेश आलेला आहे]

म्यसामोहु ॥ ३५१ ॥

अपभ्रंशे क्षिया वर्तमानाज्जान् परस्य म्यस आमअ हु इत्यादशो भवति ।

अपभ्रंशान् स्त्रीक्षिणान् अरणाऱ्या नामापुडें पचमी बहुवचन आणि षष्ठी बहुवचन य प्रत्ययाचा ' हु ' अगा आदेश होतो उश -

अह्ना हुआ जु मारिआ बदिगि मढारा फतु ।

छजेज्जतु वयसिअहु जइ भग्गा घरु एतु ॥ १ ॥

(भय (= साधु) (भद्र) भूत यन्मारित भगिनि अस्मदीय वान्त ।

अलज्जियत् वयस्याभ्य यदि भग्ग गृह ऐय्यत् ॥)

हे भगिनी माझा प्रियकर (पति) (बुद्धांत) मारला गत्य हें चागलें झालं (कारण) पराभूत होऊन जर तो घरीं परत आण्य असना तर (माझ्या) मैत्रिणीच्या पुढे त्याज वाटली अगती

वयस्याभ्यो वयस्यानां वा इत्यर्थं ।

मैत्रिणीपासून वा मैत्रिणीच्या (पुढे) अगा अर्थ आहे

[येथें, वयसिअहु (पचमी अ व आणि षष्ठी अ व) या रूपांत ' हु ' आदेश आहे]

डेहि ॥ ३५२ ॥

अपभ्रंशे क्षियां वर्तमानाज्जान् परस्य डे सप्तम्येकवचनस्य हि इत्यादशो भवति ।

अपभ्रंश भाषेन स्त्रीक्षिणान् अरणाऱ्या नामाच्या पुढे डि म्हणने सप्तमी एक्वचनी प्रत्ययाचा ' डि ' असा आदेश होतो उद । —

वायसु उट्टावतिअप् पिड दिटठउ सडस ति ।

अड्ढा वळया मडिडि गय अड्ढा पुट्ट तड ति ॥ १ ॥

(वायस उट्टावन्त्या प्रियो वृष्ट सडमेति ।

अर्थांनि वळयानि मथां गतानि अर्थांनि स्फुटितानि तपिति ॥)

कारण्याय उच्चूत एवगान्या स्त्रीय अचानक प्रियकर दिसण (तिच्या) अर्था
बांगण्या जमिनीवर (गट्टन) पडल्या आणि (उरलेल्या) अर्था (बागण्या) तणादरी
पुत्र्या

[यथ महिदि या सप्तमी एक्वचनी रूपात् 'इ' आदेश आहे]

ह्रीय जस् शसोरि ॥ ३५३ ॥

अपभ्रंश ह्रीये वतमानान्नाम्न परपोजस् शसो इ इत्यादशो भवति ।

अपभ्रंशान् नपुमश्लिंशान् (ह्रीय) अगणान्या नामाच्या पुढे प्रथमा बहुवचन व
द्वितीया बहुवचन प्रत्ययाचा 'इ' अमा आदेश होतो उदा -

कमलइ मेळवि अलिउलइ करिगडाइ महति ।

अमुलहमेच्छण पाई भलि ते ण वि दूर गणति ॥ १ ॥

कमलानि मुक्त्वा अन्विबुलानि करिगणान् कांक्षन्ति ।

अमुलभ एच्छु यथा निबन्ध (भक्ति) त नापि (=नव) दूर गणया त ॥)

कमल मोडून भ्रमरममूढ हत्तींच्या गडस्थळीची इच्छा करितान दुर्लभ (वस्तु)
मिळविण्याचा ज्याचा आग्रह आहे त कर्वाचा विचार करित नाहीं

[येथ 'उलइ (प्रथमा अ व) आणि कमरई व 'गणई (द्वितीया अ व)
नामार्थे 'इ' हा आदेश आहे]

कान्तस्यात् उ स्यमो ॥ ३५४ ॥

अपभ्रंशो ह्रीये वतमानस्य ककारान्तस्य नाम्नो शोरारस्तस्य स्यमो
परपो उ इत्यादशो भवति ।

अपभ्रंशान् नपुमश्लिंशान् अगणान्या ककारान्त नामाचा शो (अन्त्य) अकार
स्याच्यापुढे प्रथमा ए व आणि द्वितीया एक्वचन याच्या प्रत्ययाचा उ' अमा आदेश
होतो उदा -

अमु शु तुच्छई तहे धणडे । (३५० १)

[येथे तुच्छई या प्रथमा एक्वचनी रूपात् उ' आदेश आहे]

भगाई देविपवि निअयबलु बलु पसरिअई परासु ।

उम्मिहइ सतिरेड जिई करि करवालु पियसु ॥ १ ॥

(भयकर दृष्टी निजकवल बल प्रयत्नक परस्य ।

उन्मीळति शक्तिरेखा यथा करे करवालु प्रियस्य ॥)

आपल सैन्य यरामूल शालक पाहून व गानूच सैन्य पसरत चालक पाहून (माझ्या)
प्रियकराच्या हातान चदलेखेप्रमाणे तरवार चमकू लागत

[यथ भगाई व पसारअउ या द्वितीया एक्वचनी रूपात् उ हा आदेश आहे]

१ अर्था यथा हा व स्वार्थ व आहे

सर्वादेशेर्हंसेर्हा ॥ ३५५ ॥

अपभ्रंशे सर्वद्विकारान्तात्परस्य हसेर्हा इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भाषेत असागन्त सर्वनामापुंढं पंचमी एकवचन प्रत्ययाचा ' हां ' असा आदेश होतो. उदा० :-

जहां होंतउ आगदो । तहां होंतउ आगदो । कहां होंतउ आगदो ।

(यस्मान् भवान् आगतः । तस्मान् भवान् आगतः । कस्मान् भवान् आगतः ।)

जेथून आत्य. तेथून आत्य. फोटून आत्य.

[येथें, ज (यद्), त (तद्), क (किम्) या सर्वनामांच्या जहां, तहां, कहां या पंचमी एकवचनी स्थान ' हां ' आदेश आहे]

किमो द्विहे या ॥ ३५६ ॥

अपभ्रंशे किमकारान्तात् परस्य ह्येर्हिहे इत्यादेशो या भवति ।

अपभ्रंशात् अकारान्त किम् (क) च्या पुंढं पंचमी एकवचन प्रत्ययाचा ' ह्ये ' (द्विहे) असा आदेश विरग्यानें होतो उदा० :-

जइ तहे ~ तुहउ नेहदा मई मई न रि तिळगार ।

तं द्विहे ~ बकेई छोभ्रंई जोइमई मयवार ॥ १ ॥

(यदि तस्या • शुष्यतु स्नेहः मया गृह्णाति निष्कारः (?) ।

तद् वस्नाद् वस्त्रान्वा संवनाभ्यां ह्यं (अर्) इत्यागम् ॥)

जर निचा मजरीत अर्थन ह्य (निष्कार) स्नेह संपल असेल, तर शेंकडें वेद्यं वरु हरीनी मी कां यरें पाईव्य जातें ?

[येथें, द्विहे या पंचमी एकवचनी स्थान ' ह्ये ' आदेश आहे.]

हंदि ॥ ३५७ ॥

अपभ्रंशे सर्वद्विकारान्तात्परस्य हेः सप्तम्येकवचनस्य हिं इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भाषेत असागन्त सर्वनामापुंढं हि म्हणजे सप्तमी एकवचन प्रत्ययाचा ' हिं ' असा आदेश होतो. उदा० :-

जहिं कनिमजइ सरिण सरु डिजइ खमिण खग्गु ।

तहिं तेइइ भइघइनिवहिं वंतु पयासइ मग्गु ॥ १ ॥

(यय (अपत्रा यस्मिन्) कथ्यते शरणे शरः डिपने सङ्गोत्त सङ्गः ।

तस्मिन् ताप्ये भटपयानिरहे कन्ताः प्रसागन्ति मार्गम् ॥)

जेथें धातानें याय व यज्ञानें सत्र छिन्न केळें जातें त्या तशाप्रकारच्या योद्ध्यांच्या समुदायांत (मागा) प्रियकर (योद्ध्यांसाठी) मार्ग प्रसाधित वरतो.

[येथें, जहिं, तहिं या सप्तमी एकवचनी स्थान ' हिं ' आदेश आहे.]

एकहिं अत्रिखहिं सावणु अत्रहिं भइवड
 माडउ महिअल-सत्परि गइत्यले सरउ ।
 अगहिं गिम्ह सुठच्छी तिल-वणि मयासिरु
 तहे सुदड सुहयच्छ आवायिउ तिसिरु ॥ २ ॥

(एस्मिन् अक्षिण श्रावण अन्यस्मिन् भाद्रपद
 माधव (अथवा माघ) महीनलक्ष्मरे गण्डस्थले शरत् ।
 अत्रोषु ग्रीष्म सुगमिमातिञ्चन मार्गशीर्ष
 तस्या सुधाया मुखपङ्कने आवासित शिशिर ॥)

त्या सुदरी (सुग्गो) च्या एका डोळ्यात भाद्रपद, दुसऱ्या डोळ्यात भाद्रपद आहे.
 जमिनीवरील विछान्यावर माधव (अथवा माघ) (आहे) गारावर शरद, अगावर ग्रीष्म
 आहे, मुखसिंहरूपी त्रियच्या वनात मार्गशीर्ष आहे आणि मुखहमरावर शिशिर राहिले
 आहे

[यथे, एकहिं, अत्रहिं या रूपात 'हिं' आदेश आहे]

दिभवा पुट्टि तद ति करि कालखेवं काइ ।
 देकरडे हयविडि वडिं ठवइ पई विणु दुखसयाइ ॥ ३ ॥

(हृदय एतु 'तद' इति शब्द कृत्वा कारनेणेन किम् ।

पक्षामि हनविधिं क्व स्यापयति तया विना दुःखतामि ॥)

हे हृदया, तद्दिडीं पुत्र विलंब करून कव उपयोज्ये' तुझ्या विना मोकने दुःख दुः
 देव कोडे ठेवते ते मी पाहीन

[यथे, वडिं या सप्तमी एस्वचनी रूपात 'हिं' आदेश आहे]

यत्तदिकम्भयोऽसौ डामुर्न वा ॥ ३५८ ॥

अपभ्रगे यत्तत् किम् ह्येनेम्योऽसौऽसौ पक्ष्य वसो डामु ह्यादेशो वा
 भवति ।

श्वभ्रंगंत अत्रान्त यद्, तद्, किम् (मृगणे ज, त, क) माध्यासुडे पत्रो एकायन
 प्रययाग 'वामु' (डामु) असा आदेश विचाराने होतो उदा —

धनु महाराउ हळि सडिए निच्छई रुसइ जामु ।

अत्रिहिं सथिहिं इथिहिं विटाउ विवेइ वामु ॥ १ ॥

(वान्ता अस्मदीय ह्य सन्निधे निघन ह्यसि यस्य (=यस्यै) ।

अत्रे इत्रे ह्यैरनि स्थानमत्रि स्थान्यति तस्य ॥)

हला सखी (मात्रा) प्रियकर ज्याचर रागावतो त्याच स्थान तो आत्रांनी शत्रांनी
(वा) हलांनी फोडतो

[येथ जासु तामु या रूपान आसु हा आत्रेण आहे]

जीविड कासु न पल्लडडै धयु पुणु कासु न इद्रडु ।

दोणिण वि भवसर निवडिभइ निणसम गणइ विभिद्रडु ॥ २ ॥

(जीवितं कस्य न वाम्भक्तं धन पुनः कस्य नेत्रम् ।

द्वे आप अवसरनिपतिते तृणसमे गणयति विशिष्ट ॥)

नीविन कुणाग प्रिय नाही ? धनाची इच्छा कुणाग नाही ? तथापि वेत्प्रसंगी विशिष्ट

(श्रेष्ठ) व्याक (या) दोशनादि तृणाममान मानतात

[येथ कसु या रूपान आसु हा आत्रेण आहे]

खिया उहे ॥ ३१९ ॥

अपभ्रंशो ह्रीलिङ्गे धर्तमानभ्य यत्तकिभ्य परस्य हसो षडे हस्यादेशो
वा भवति ।

अपभ्रंशान ह्रीलिङ्गान असणाऱ्या यद् तद् किम् याच्यापुढ पश्री एम्बचन प्रत्ययाचा
अहे (डह) अगा आत्रेण विज्ञापनं होतो उग —

तडे करउ । तडे केरउ । कडे करउ ।

(यस्या कृते । तस्या कृत । कस्या कृते ।)

जिच्यासाठी तिच्यासाठी कुणाच्यासाठी

[यथ तडे तडे कडे या रूपान अहे अगा आदेश आहे]

यत्तद् रयमोर्धुं च ॥ ३६० ॥

अपभ्रंशो यत्तदो स्थाने स्वमो परस्यो यथासख्य धुं च हस्यादेशौ वा भवत ।

अपभ्रंश भाषेन यद् व तद् याच्या स्थानी प्रथमा एम्बचन आणि द्वितीया एम्बचन
सामन्व अनुक्रमं धु व च असे आदेश विज्ञापनं होतान उदा —

पगि चिट्टि नाहु धु च रणि करत्ति न भति ॥ १ ॥

(प्राज्ञे लिपति नाथ यत्तद् रणे करोति न भ्रान्तिम् ॥)

ज्या अर्था नाथ अगणान उमा आहे त्या अर्था तो रणक्षेत्रावर फिरत नाही आहे

[येथ धु व न हीं यद् व तद्चीं अनुक्रम प्रथमा ए व आणि द्वितीया ए व याचीं
वैकल्पिक रूपे आहेत]

पक्षे । विकल्पशी (म्हणजे नेव्हा धु व च हे आदेश होत नाहीत तेहा)

तं बोहिभइ ड निव्वडइ ।

(तत् जल्पते यमिनइति ।)

नं करतो तें बोवून दाखवितो

[येषं, त व जु ही अनुनम प्र ए व आणि द्वि ए व यत्वी ह्ये आहेत]

इदम इमु क्लीये ॥ २६१ ॥

अपभ्ररो नपुसकलिङ्गे वर्तमानस्येदम स्यमो परवो इमु इत्यादशो भवति ।

अपभ्रशात नपुसकलिङ्गात् असणाच्या इदम् (सर्वनामा)चे पुढें प्रथमा एकवचन आणि द्वितीया एकवचन यामर्थ्ये 'इमु' अगा आदेश होतो उदा —

इमु कुल्ल तुळ तण्ड । इमु कुल्ल देक्यु ।

(इद कुल्ल तण तनय । इद कुल्ल पत्य ।)

मुला, हें तुझे कुल्ल ह कुल्ल पहा

[येषं पहिला 'इमु' र प्रथमा एकवचनी रूप असून, दुसरा 'इमु' द्वितीया एकवचनी रूप आहे]

एतद् स्त्री पुञ्जीये एद् एहो एहु ॥ ३६२ ॥

अपभ्ररो स्त्रियां पुमि नपुमके वर्तमानस्येतद् स्थाने स्यमो

परयोयथासक्य एद् एहो एहु इत्यादशा भवति ।

अपभ्रशात स्त्रीलिङ्ग, पुमि व नपुमके गाल असणाच्या एतद् (सर्वनामा) च्या पुढे प्रथमा ए. व आणि द्वितीया ए. व यामर्थ्ये अनुक्रमेण एद्, एहो एहु अगे आदेश होतात उदा —

एद् कुमारी एहो नद्य एहु मणोरडटाणु ।

एहउँ बड चितताड पच्छद् होइ विहाणु ॥ १ ॥

(एपा कुमारी एप (अहं) नर एतन्मतोरथस्थानम् ।

एतद् मूर्त्तीणा चिन्तामानानी पश्चाद् भवति विभाणम् ॥)

ही कुमारी, हा (मी) पुण्या ह मनोरथाचं स्थान (जेथी) मूर्त्ती (पक्ष) अगाच विचार करीत रहाणाल (तज्हा नेतर) अथ प्रभात होत

[येषं, 'एद्' ह स्त्रीलिङ्गी एतद् च प्र ए. व, 'एहो' ह पुमिणी एतद् च प्र ए. व आणि 'एहु' ह नपु एतद् च प्र ए. व आहे]

एद्जस्-शसो ॥ ३६३ ॥

अपभ्ररो एतदो णस् शसो परवो एद् इत्यादशो भवति ।

अपभ्रं भासत एतद् (सर्वनामा) च पुढें प्रथमा बहुवचन आणि द्वितीया बहुवचन यामर्थ्ये 'एद्' अगा आदेश होतो उदा —

एद् ति घोश एड थलि । (३३० ४)

[यथ एद् हें एतद् च प्रथमा अनुवचनी रूप आहे]

एद् वेण्ड । (एतद् स्थानम् ।) ए पा

[यथे, एद् ह एतद् च द्वितीया अनेकवचनी रूप आहे]

अदस् ओइ ॥ ३६४ ॥

अपभ्रंशे अदस् स्थाने जस शसो परयो ओइ इत्यादशो भवति ।

अपभ्रंशत अदस् (सर्वनामा) च स्थानीं प्रथमा बहुवचन आणि द्वितीया बहुवचन यामर्थ्य ओइ ' असा आदिग होतो उदा -

जइ पुच्छइ घर घड्हाइ तो घड्हा घर ओइ ।

विहलिभ जण भग्भुद्धरणु कतु कुडीरइ चोइ ॥ १ ॥

(यदि पृच्छन् गृहाण महान् त (घड्हाइ) तद् महान्नि गृहाणि अमूनि ।

विहवगितचनाभ्युद्धरण कान्तं कुडीरके पश्य ॥)

जर मोठी घरं विचारोन अमात्र तर तीं (पहा) मोठी घरं (पण) दुखी जनाचा उदार करणारा (माया) प्रयत्न पोषणीत आहे (तो) पहा
अमूनि वलंते पृच्छ वा ।

तीं आहेत वा त्यारद्दत्र विचार

[यथे ओइ ह अदस् च प्रथमा व द्वितीया अनेकवचनी रूप आहे]

इदम आय ॥ ३६५ ॥

अपभ्रंशे इदम् शब्दस्य स्यादी आय इत्यादशो भवति ।

अपभ्रंशत प्रथमादि विभर्त्तित इम् शब्दाचा आय ' असा जाण' होतो उदा -

आयई छोअहो छोअणई जाई सरई न भति ।

अपिण दिट्टइ मउलिअई पिण ण्ढिइ विहसति ॥ १ ॥

(इमानि लोभ्य लोचनानि जानि स्मरान्त न भ्रान्ति ।

अप्रिय ह्ये मुकुत्रन्ति प्रिय ह्ये निमन्ति ॥)

लोभांच्या ह्या डोळ्यांना (पूर्व) जन्माच स्मरण होतें यात अक्का नाही (कारण) प्रिय (वस्तु) पाहून ते सज्जित होतात व प्रिय (वस्तु) पाहून ते निमग्न होतात

[यथे आयई ह इदम् च प्रथमा अनेकवचनी रूप आहे]

सोमउ म सोरउ धिअ उअही वडवानलस्स किं तेण ।

चं जलइ जले जलणा आपण वि किं न परउत्त ॥ २ ॥

(' सुप्यतु मा ' सुप्यतु एव (= न) उदधि वडवानलस्य किं तेन ।

यद् ज्वरति जले ज्वलन एतेनापि किं न परीमम् ॥)

समुद्र पुरो वा न पुरो वडवानलला याच काय ? अग्नि पाण्यात उल्लेख रवानो हच त्याचा पराक्रम शरीवण्यात) पुरेमें नाही राय ?

[येषं, 'आण' है इदम् चं तृतीया एकवचनार्थं रूप आहे.]

आयहो दहदकलेवरहो जं वाहिउ सं सारु ।

जइ उट्टमइ तो तुहइ अह दज्जाइ तो छारु ॥ ४ ॥

(अस्य दग्धकलेवरस्य यद् वाहिनं (=सन्धं) तद् सारम् ।

यदि आच्छाद्यते तद् कुम्बति यदि दह्यते तत्सारः ॥)

या तुच्छ शरीरापामून जे प्राप्त होते ते चांगले; जर ते झांकले तर ते कुजते; ज जाळले तर त्याची राख होते.

[येषं, 'आयहो' है इदम् चं पट्टी एकवचनी रूप आहे.]

सर्वस्य साहो वा ॥ ३६६ ॥

अपभ्रंशे सर्वशब्दस्य साह इत्यादेशो वा भवति ।

अपभ्रंशान् सर्वं या शब्दात्सा 'साह' असा आदेश विचल्यते होतो. उदा.—

साहु वि छोउ सडफडइ वडुत्तणहो सणेण

वडुत्तणु परि पाविअइ इन्धि मोक्कल्लदेण ॥ १ ॥

(सर्वोऽपि श्लोकः प्रस्यन्दते (तडफडइ) महत्त्वस्य कृते ।

महत्त्वं पुनः प्रायते हस्तेन मुक्तेन ॥)

मोटेपणमाथी सर्वं लोक सडफडताण. मोटेणण मुफहम्मानं (दान करण) प्राप्त होत.

[येषं, साहु या प्रथमा एकवचनी रूपान् गर्तं चा 'साह' आदेश आहे.]

पक्षे । विच्छयवशी (मृगजे जेथे सर्वं चा 'साह' असा आदेश होत नाही तेथे 'सत्य' अर्गेच होईल. उदा.—

सञ्चु वि । (गर्तः अपि ।)

किमः वार्ह-कवणी वा ॥ ३६७ ॥

अपभ्रंशे किमः स्थाने वार्ह कवण इत्यादेशो वा भवति ।

अपभ्रंशं भावेन किम् (गर्तनामा) ज्या स्थानी 'वार्ह' व 'कवण' हे आदेश विचल्यते होतात. उदा.—

उद्द म मु भावइ वृह धरु वार्ह अहो मुहुं तुत्तु ।

वधणु तु स्वइ तउ मदिणु सो रिउ होइ न मग्गु ॥ १ ॥

(यदि न स आपाति दृति वृहं हि अथो मुनं तत्र ।

वचनं यं गणयति तत्र मणिके म त्रियो भवति न मम ॥)

हे वृही, जर तो (त्रिपट्ट) परी देण नगेल, तर तुजें अथेमुग वी ? मग्गी, जो वचन मोजेणे मजे मग्ग (अग्गवत्). वृही

[येयें, किम् चे स्थानी 'काई' हा आदेश आहे.]

काई न दूरे देखलह । (३३९.१)

[येयें, किम् चा 'काई' असा आदेश आहे]

फोडेंति जे डिअडजें अप्पणजें साई पराई कवण घृण ।

रक्वेज्जहु लोअहो अप्पणा वालहे जाया विसम थण ॥ २ ॥ (३५०.२)

[येयें, किम् चे स्थानी 'कवण' हा आदेश आहे.]

मुपुरिस कंगुदे अगुइरई भण कऽजें कवणेण ।

जिवें जिवें वडुत्तणु लहडिं तिवें तिवें नवहिं सिरेण ॥ ३ ॥

(सुपुरया कत्रो अनुहरन्ति भण कारयेण वेन ।

यथा यथा महत्त्व लभन्ते तथा तथा नमन्ति शिरसा ॥)

सत्युद्य कौण्डिन्या कारणस्तव बंगु (रोपटा) चें अनुकरण करतात, तें सांग. जसजसें महत्त्व प्राप्त होतें तसकामे ते मस्तक खालीं नमवितात

[येयें, किम् चे स्थानी 'कवण' हा आदेश आहे]

पक्षे । विकल्पपक्षी (म्हणजे जेव्हा किम् चे स्थानी 'काई' आणि 'कवण' हे आदेश होत नाहीत, तेव्हा).—

जइ ससणेडी तो मुइअ अह जीवइ निम्बेह ।

विडिं वि पयारे हिं गदअ धण किं गज्जहि खल मेह ॥ ४ ॥

(यदि सस्नेहा तन्मृता अप जीवति नि स्नेहा ।

द्वान्यामपि प्रकाराभ्यां गतिता (गता) धन्या किं गर्जसि खल मेघ ॥)

जर तिचें (माह्यावर) प्रेम अमेल तर ती मेली असणार, जर ती जिवत भलेख तर तिचें (मळवर) प्रेम नाही, (एवं च) दोन्ही प्रकारानीं प्रिया (मलय) नष्ट झाली; (तेव्हां) हे दुष्ट मेघा, तू (वृथा) गर्जेना वां करतोस ?

[येयें, काद व कवण हे दोन्हीहि आदेश नसून 'किम्' चाच उपयोग आहे]

युष्मदः सौ तुहुं ॥ ३६८ ॥

अपभ्रंशो युष्मदः सौ परे तुहुं इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भाषेत प्रथमा एववचनात् युष्मदः (सर्वनामा) चा 'तुहुं' असा आदेश होतो. उदा :-

भमर म रणमुगि रणणइह सा दिसि जोह म रोह ।

सा मालह देसंतरिभ जमु तुहुं मरहि विओह ॥ १ ॥

(भमर मा रणमुणशब्दं कुरु अरण्ये ता दिशि विलोक्य मा हृदिहि ।

सा मालती देगान्तरिता यस्या त्वं म्रियसे वियोगे ॥)

भ्रमरा, अरण्यात रणडुग घ्वनि वरु नको, त्या दिशेला परा, रडू नको. शिष्या वियोगामुळे तू मरत आहेस ती मालती अन्य देशी आहे

[तुम्हें हे युष्मद्वचं प्रथमा एववचन आहे.]

जस्-शसोस्तुम्हे तुम्हइं ॥ ३६९ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो जसि शसि च प्रत्येक तुम्हे तुम्हइं इत्यादेशी भवतः ।

अपभ्रंशाल युष्मद् च्चे प्रथमा बहुवचन आणि द्वितीया बहुवचन यांमध्ये प्रत्येकी 'तुम्हे' व 'तुम्हइं' अने आदेश होनात उदा :-

तुम्हे तुम्हइ जाणव । (यूय जानीथ ।) तुम्ही जाणता.

तुम्हे तुम्हइं येच्छइ । (युष्मान् प्रेक्षते ।) तुम्हाला पहातो.

[येथे, प्रथमा आणि द्वितीया अनेकवचनात 'तुम्हे' व 'तुम्हइं' हे आदेश आहेत]

वचनभेदो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः ।

(सूत्रात प्रथमा व. व. आणि द्वितीया व व असा) वचनभेद एवत्पामात्री सांगितला आहे की प्रथमा व द्वितीया अनेकवचनात हे आदेश अनुक्रमे होनात, असे समजले जाऊ नये

टथा दयमा परं तइं ॥ ३७० ॥

अपभ्रंशे युष्मद- टा डि अम् इत्येवैः सइ परं तइं इत्यादेशी भवतः ।

अपभ्रंश भाषेन युष्मद्वचं तृतीया ए. व, सप्तमी ए व. आणि द्वितीया ए व. यांचे प्रथमापर 'परं' व 'तइं' अने आदेश होनात उदा :-

टा । तृतीया एकवचनी प्रथमापरः :-

परं मुक्कडं वि वस्तव शिष्टइ पत्तत्तं न पत्ताण ।

तुइ पुणु छाया उइ होउत वइ वि ता सडिं पतेडि ॥ १ ॥

[त्वया मुक्कानामपि वस्ततो विनदयति (शिष्टइ) पत्रचं न पत्ताणम् ।

तव पुन छाया यदि भवेत् कथमपि नदा तै पत्रे. (एन) ॥]

हे मुंदर वृक्षा, तुझ्यापामून सुटे हाटे तरी पानांचे पानाण नट दोन नाही, परंतु तुम्ही वगलीदि जरी छाया अगरी तरी त्या पानांमुळेच.

[येथे, युष्मद्वच्या तृतीया एकवचनांत 'परं' हा आदेश आहे.]

मट्टु डिअउं तइं ताण तुं स वि अशे विनदिउतइ ।

विअ काई करउं हउं काई तुं मरउं मरुतु मिडिउतइ ॥ २ ॥

(मम हृदयं त्वया तथा त्वं मयि अन्येन विनाशने ।

प्रिय हिं वरोम्यइ (हं त्वं मय्येन मत्स्यः विन्यते ॥)

माझे हृदय तू (जिंकल आहेम), तित तुम (चिंकल आहे), आणि तीमुळा दुमच्याकडून पीडली जात आहे प्रियकरा, मी काय करू ? तू काय करणार ? माझ्याकडून माना गिळ्या जात आहे

[येथे, तृतीया एक्वचनात युष्मद् वा 'तद्' हा आदेश आहे]

टिप्पणी । सप्तमी एक्वचनी प्रत्ययासद् —

पईं मईं बेहिं वि रणगयाईं को जयसिरि तक्केइ ।

केसईं लेप्पिणु जमघरिणि भण सुहु को थक्कइ ॥ ३ ॥

(त्वयि माय द्वयोरपि रणगतयो नो जयप्रिय तर्हयति ।

केर्गैर्गृहीत्वा यमगृहिणीं भण सुगं कस्तिष्ठति ॥)

तू व मी दोघेहि रणागणावर गेल्यावर (दुसरा) कोण (वर) विजयश्रीची इच्छा करील ? यमाच्या पत्नीचे केम धरल्यावर कोण मुलान राहील, तें सांग

[येथे, युष्मद्च्या सप्तमी एक्वचनात 'पईं' हा आदेश आहे]

एव तद् । याचप्रमाणें तद् (आदेश सप्तमी ए व मध्य होतो)

अमा । द्वितीया एक्वचनी प्रत्ययासद् —

पईं मेळतिइं महु मरणु मईं मेळतहों तुज्जु ।

सारस जसु ओ वेगळा सो वि श्रुतहों सग्जु ॥ ४ ॥

(त्वा मुञ्चन्त्या मम मरण मा मुञ्चतस्तव ।

सारस (यत्र) यस्य दूरे (वेगळा) स कृतान्तास्य साथ्य ॥)

(सारस पन्थाप्रमाणें) तुला जर मी गफल तर मी मरेन, मग तू टाकलेस तर तू मरशील, (कारण सारसपक्ष्यापैकी) जो सारस ज्यापामून वेगळा असेल तो कृतान्ताच भक्ष्य होतो

[येथे, द्वितीया एक्वचनात युष्मद्चा पड हा आदेश आहे]

एव तद् । याचप्रमाणें तद् (हा आदेश द्वितीया एक्वचनात होतो)

भिसा तुम्हेहिं ॥ ३७१ ॥

अपभ्रंशो युष्मद्दो भिसा सद् तुम्हेहिं श्रुत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भाषेत युष्मद् वा तृतीया बहुवचनी प्रत्ययासद् 'तुम्हेहिं' असा आदेश होतो

म्हा —

तुम्हेहिं अम्हेहिं ज किअईं दिहुईं बहुभजणेण ।

तं सेवहुड समरभरु निजिउ एक्ववणेण ॥ १ ॥

(युष्माभि अस्माभि यन् कृतं दृष्टं बहुवचनेन ।

तन् (=तदा) तावन्मात्रं ममरभर निर्निन एकवचनेन ॥)

तुम्ही आम्ही जे कळत तं पुष्कळ लोकांनी पाहिलं, त्यापैकी इतकं मोठं युद्ध (भाग्य
एक क्षणात जिंकलं)

[येथें, युष्मद्च्या तृतीया अनेकवचनानं 'तुम्हेहि' असा आदेश आहे]

इति-इत्थ्या तड तुज्ज तुभ्र ॥ ३७२ ॥

अपभ्रतो युष्मदो इति-इत्थ्या सह तड तुज्ज तुभ्र इत्येते प्रथ आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रशानं युष्मद् च पचमी ए. व, आणि पणी ए. व याच प्रत्ययासह तड, तुज्ज व
तुभ्र अगे तीन आदेश होतात उदा — (पचमी ण व -)

तड होंतड आगदो । तुज्ज होतड आगदो । तुभ्र होंतड आगदो ।

(त्वन् भवान् आगत ।) तुभ्याकडून आला,

हन्ना । पणी एववचनी प्रत्ययासह —

तड गुणसंपद् तुज्ज मद्रि तुभ्र अयुत्तर खति ।

जद् उप्पति अन्न जण महिमइलि मिक्खति ॥ १ ॥

(तव गुणसम्पद तव मर्नि तव अनुत्तरा क्षान्तिम् ।

यदि उत्पद्य अन्यजना महीमण्डले शिक्षन्त ॥)

भूमंडलावर जन्म घेऊन इतरे जनानीं तुम्ही गुणसंपदा, मति व क्षमा मिगवी

[येथें, तड, तुज्ज, तुभ्र हे युष्मद्चे पणी ए व च आदेश आहेत]

भ्यस्ताम्भ्या तुम्हह ॥ ३७३ ॥

अपभ्रतो युष्मदो भ्यम् भाम् इत्येताम्भ्या सह तुम्हह इत्यादसो भवन्ति ।

अपभ्रश भाषण युष्मद् चा पचमी बहुवचन आणि पणी बहुवचन याच प्रत्ययासह
'तुम्हह' असा आदेश हातो उदा —

तुम्हह होंतड आगदो । (युष्मन् भवान् आगत ।)

तुमच्याकडून आण

तुम्हह केरडं धणु । (युष्माक कुत्ते धनम् ।)

तुमच्यासाठी धन

[येथें, युष्मद्च्या पचमी व पणी अनेकवचनानं 'तुम्हह' आदेश आहे]

तुम्हासु सुपा ॥ ३७४ ॥

अपभ्रंशो युष्मद् सुपा सह तुम्हासु इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् युष्मद्चा सप्तमी बहुवचनी प्रत्ययासह 'तुम्हासु' असा आदेश होतो उदा —

तुम्हासु ठिअ । (युष्मासु स्थिताम् ।) तुमच्यात् स्थित

सावस्मदो हउ ॥ ३७५ ॥

अपभ्रंशो अस्मद् सां परे हउ इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् अस्मद्चा प्रथमा एकवचनात् 'हउ' असा आदेश होतो उदा —

तसु हउं कलिजुगि दुल्लडदो । (३३८ १)

[येथें, प्रथमा एकवचनात् अस्मद्चा हउ हा आदेश आहे]

जसु शसोरम्हे अम्हइ ॥ ३७६ ॥

अपभ्रंशो अस्मदो जसि शसि च परे प्रत्येकं अम्हे अम्हइ इत्यादेशौ भवत ।

अपभ्रंशा भाषेत अस्मद्चा प्रथमा बहुवचन व द्वितीया बहुवचन यामार्थें प्रत्येकीं 'अम्हे' व 'अम्हइ' असे आदेश होतात उदा —

अम्हे धोवा रिउ बहुअ कायर णव भणति ।

सुद्धि निडालहि गयणयल्लु कइ जण जोण्ह करसि ॥ १ ॥

(वय स्तोत्रा रिपव बहव कतरा एव भणन्ति ।

सुग्धे निभाळय गणनतउ कति जना ज्योस्ता पुर्वन्ति ॥)

आपण धोडे, शतु नासु, असें मित्रे (लोभ) म्हणतात सुदरी (सुग्धे), आकाशात पहा (तेथें) किती लोक चादणें देतात ? (उत्तर—फक्त चंद्रच)

[येथें, प्रथमा अनेकवचनात् अस्मद्चा अम्हे आदेश आहे]

अचणु लाह्वि जे गया पडिअ पराया के वि ।

अवस न सुअडिँ सुडच्छिअहिँ जिर्वे अम्हइँ तिर्वे ते वि ॥ २ ॥

(अमृत्व लागवित्वा ये गता पथिवा परचीया वेऽपि ।

अवस्य न स्वपन्ति सुखात्किंवायां यथा वय तथा तेऽपि ॥)

प्रेम (अमृत्व) जोडून जे कोणी परचीय पथिक (प्रवामाल) गळे आहेत ते अवस आमच्याप्रमाणेंच सुखानें शोषू शमणार नाहीत

[येथें, अस्मद् च्या प्रथमा अनेकवचनात् अम्हइँ हा आदेश आहे]

[द्वितीया अनेकवचनात्]

अम्हे देखलइ । अम्हइ देखलइ । (अस्मान् पश्यति ।) आम्हाला पहातो

[येथें, द्वितीया अनेकवचनात् अस्मद् चें अम्हे व अम्हइ हे आदेश आहेत]

वचनभेदो यथासंख्यानिवृत्त्यर्थं ।

(सूनात प्रथमा व व आणि द्वितीया व व अमा) वचनभेद अगासायीं सागिनला वाहे कीं प्रथमा व द्वितीया अनेकवचनात हे आदेश अनुक्रमें होतात असें मानलें जाऊ नये)

टा इयमा मइ ॥ ३७७ ॥

अपभ्रंशो अस्मद् टा ि अम् हृत्पतौ सङ्ग मइ इत्यादशो भवति ।

अपभ्रंश भावेन अस्मद् चा तृतीया ए व सप्तमी ए व आणि द्वितीया ए व याचे प्रत्ययासह 'मइ' असा आदेश होतो उदा -

टा । तृतीया एवचनी प्रत्ययासह

मई जागिउँ विअ विरडिअइ क वि धर होइ विआलि ।
णवर मिअक वि तिइ तवइ जिइ दिणयरु खयगालि ॥ १ ॥
(मया ज्ञान प्रिय विरहिताना व्याप धरा भवति विराले ।
केवल (= परं) मृगाद्दोऽपि तथा तपति यथा दिनकर क्षयकरे ॥)

प्रियकरा, मय वात होत कीं विरही जनाना सख्यावाळीं काहीनरी आधार (अव लबन, दुःखनिश्चात-धरा) मिळतो पण प्रत्यक्षात्री जसा सूर्य तमाव चंद्र (यावेळीं) ताण टा आहे

[येथे मई हें अस्मद् च तृतीया एकवचनावें रूप आहे]

डिना । सप्तमी एवचनी प्रत्ययासह
पइ मई वेदिं वि रणायदि । (३७० ३)
अमा । द्वितीया एवचनी प्रत्ययासह -
मई मेहत्तहो गुजु । (३७० ४)

अम्हदिं भिसा ॥ ३७८ ॥

अपभ्रंशो अस्मदो भिसा सङ्ग अम्हदिं इत्यान्तो भवति ।

अपभ्रंशान अस्मद् चा तृतीया बहुवचनी प्रत्ययासह 'अम्हदिं' असा आदेश होतो उदा -

गुहेदिं अम्हे दि ज विअउँ । (३७१ १)

महु मज्जु डसि इस्म्याम् ॥ ३७२ ॥

अपभ्रंशो अस्मदो इमिना इमा च सङ्ग प्रत्येकं महु मज्जु इत्यादेशो भवतः ।

आदेशा भावेन अस्मद् चें पंचमी एवचन व पाी एकवचन याचे प्रत्ययासह प्रत्येकीं 'महु' व 'मज्जु' असे आदेश होतात उदा -

[पचमी एन्वचनात :] महु हंतड गदो । मज्जु होतड गदो ।

[मत्त (अथवा) मत् भवान् गत् ।) माझ्याकडून गेला

हसा । पष्ठी एन्वचनी प्रत्ययासह ।

महु वंतडो वे दोसडा हेळि म झंखडि आलु ।

दतडो हड पर उव्वरिअ जुझंतडो करवालु ॥ १ ॥

(मम वान्तस्य द्वी दोषी सखि मा पिभेहि अलीम् ।

ददत अह पर उर्वरिता युध्यमानस्य करवाल ॥)

माझ्या प्रियकराचे दोन दोष आहेत, सखी, आरोग्य दडवू नको जेव्हा तो दान देतो तेव्हा फक्त मी उरते, आणि जेव्हा तो लडतो तेव्हा फक्त तरवार उरते

[येथे, महु हं अस्मदत्वे पष्ठी एन्वचनाचें रूप आहे]

जह भग्ना पारक्कडा तो सहि मज्जु पिण्ण ।

अह भग्गा अम्हह तणा तो मारिअडेण ॥ २ ॥

(यदि भग्ना परीया तदा (वा तत्) सखि मम प्रियेण ।

अथ भग्ना अस्माकं सन्धिं तदा तेन मारितेन ॥)

सखी, जर शत्रूचा पराभव झाला असेल तर तो माझ्या प्रियकराकडून, जर आपला पराभव झाला असेल तर तो (माझा प्रियकर) मारला गेल्यावरच

[येथे, अस्मदच्या पष्ठी एन्वचनात ' मज्जु ' हा आदेश आहे]

अम्हह भ्यसाम्भ्याम् ॥ ३८० ॥

अपभ्रंशो अस्मदो भ्यसा आमा च सह अम्हहं इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात अस्मद्वा पचमी बहुवचन आणि पष्ठी बहुवचन यांचे प्रत्ययामह ' अम्हह ' असा आदेश होतो उदा - (पचमी अनेकवचनात) अम्हहं हंतड आगदो । (अस्मन् भवान् आगत ।) आमाच्याकडून आला

आमा । पष्ठी अनेकवचनी प्रत्ययामह -

अह भग्गा अम्हहं तणा । (३७९ २)

सुपा अम्हासु ॥ ३८१ ॥

अपभ्रंशो अस्मद् सुपा सह अम्हासु इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात अस्मद्वा सप्तमी बहुवचनी प्रत्ययामह ' अम्हासु ' असा आदेश होतो. उदा -

अम्हासु तिअं । (अत्मासु स्थितम् ।) आमाच्यात स्थित.

त्यादेराद्यत्रयस्य संयन्धिं न चा ॥ ३८२ ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्य सयन्धिनो बहुवधेषु वर्तमानस्य
वचनस्यापभ्रसो हि इत्यादेशो वा भवति ।

धानूना लागणाऱ्या प्रथयांनीक (त्याच) आय तिन्हीचं (म्हणजे तृतीय पुरुशी
तीन वचनें) सयधि नें बहुवचन, त्याचा अपभ्रशात ' हि ' असा आदेश विकल्पानें होतो
उदा —

मुहं क्यरिन्वध तदे सोढ धरहिं
न महदुज्जु ससिराहु कराहिं ।
तदे सोढहिं कुरळ भमर उळ तुलिअ
न निमिरदिभ खेहति मिळिअ ॥ १ ॥

(मुराकरीवधी तस्या शोभां धरत
ननु मश्रुद्ध शगिराहु कुरळ ।
तस्या शोभन्ते कुरग भमरकुल्लुलिता
ननु निमिरदिम्भा कीडन्ति मिलिता ॥)

निचें मुरा आणि केशवध (अशी) शोभा धारण करताना कीं जणुं चंद्र व राहु मग
युद्ध करीत आहेत भ्रमराच्या समुदायाशी तुज्य अग्रा तिच्या कुरळ्या केशाच्या बग (अशा)
शोभताना कीं जणु अधनाराचीं पित्रे एकत्र येऊन वीडा करीत आहेत

[येथें, धरहिं, कराहिं सोढहिं हीं तु पु अनेकवचनाचीं रूपें आहेत]

मध्यत्रयस्याद्यस्य हि ॥ ३८३ ॥

त्यादीनां मध्यत्रयस्य यदाद्य वचन तस्यापभ्रसो हि इत्यादेशो वा भवति ।

धानूना लागणाऱ्या प्रथयांपैकीं मध्या तिन्हीच (म्हणजे द्वितीय पुरुशी तीन वचनाचें)
जें आय (म्हणजे एक-) वचन, त्याचा अपभ्रशात ' हि ' असा आदेश विकल्पानें होतो
उदा -

घण्टीहा पिउ पिउ भणवि कित्तिउ रअहि इयाम ।
तुह जळि महु पुणु बहुडइ विहुं वि न पूरिअ भास ॥ १ ॥
(चालरु ' पिउ पिउ ' (पिचामि पिचामि तसेंच प्रिय- प्रिय- इति)
भणित्वा कियद्रोदिप हताश ।

तव जळे मम पुनर्दडे द्वयोरपि न पूरिता आशा ॥)

हे चालका, पिडन पिडन असें म्हणत आहे हताशा, नू कित्ती रडणार ? (आपणा)
दोषाचीहि - तुची पाण्याविषयीची व माझी काढाविषयीची - आशा पुरी होत नाही आहे
[येथें रअहि हें द्वितीय पुरुष एकवचनचें रूप आहे]

आत्मनेपदे । आत्मनेपदानुद्धा (द्वितीय पुरुष एम्बचनात् 'हि' असा आदेश विवक्ष्यानं होतो) उदा -

यष्पीडा कर्हं बोहिण्ण निग्घण वार इ वार ।

सायरि भरिअइ विमलजलि लइहि न एक्कइ घार ॥ २ ॥

(चातक विं कथनेन निर्धुण वारंवारम्

सागरे भृते विमलजलेन लभसे न एकामपि धाराम् ॥)

हे निर्धुण चातका, वारवार तुला सागून काय उपयोग कीं विमल जलान भरलेल्या सागरातून तुला एक थव (श - धारा) मुद्धा पाणी मिळणार नाही

[येथें, लइहि मर्ध्य द्वि पु एम्बचनात् ' हि ' आदेश आहे.]

सप्तम्याम् । विध्यर्थोत् (मुद्धा) (द्वि पु ए व त हि आदेश होतो) उदा -

आयहि जम्महि अन्नहि वि गोरि मु दिज्जहि कतु ।

गय मत्तहं चत्तकुसह जो अग्गिइइ इसतु ॥३ ॥

(अस्मिन् जन्मनि अन्यस्मिन्नपि गौरि तं दश कान्तम् ।

गनीना मत्ताना त्यक्त्वाद्रुकुशाना य सगच्छते ह्यम् ॥)

हे गौरी, या जन्मान तमेच अन्य जन्मान (मला) तोच प्रियकर दानास कीं नो हसत हसत मानलेल्या व अशुशाला न जुमानणाऱ्या हत्तीशीं भिडतो

[येथें, दिज्जहि या विध्यर्थी द्वि पु एम्बचनात् ' हि ' आदेश आहे]

पक्षे । रुभसि । इत्यादि ।

विकल्पपक्षीं (म्हणजे जेथें ' हि ' आदेश होत नाही तेथें महापक्षी प्राकृतप्रमाणें एप होईल उदा) रुभसि । (रोदिपि) इत्यादि

बहुत्वे हु ॥ ३८४ ॥

त्यादीना मध्यत्रयस्य सबन्धि बहुत्वर्थेषु वर्तमानं यद्वचन तस्यापत्रंशो हु इत्यादेशो वा भवति ।

धातूना लागणाऱ्या श्रत्ययातील मधल्या तीन्हींच सर्वधी जें बहुवचन, त्याचा अपभ्रंशान ' हु ' असा आदेश विवक्ष्यानं होतो उदा -

बलि-अन्नघणि महुमहणु लहुईहुआ सोइ ।

अइ इच्छु वहुत्तणउ देहु म मग्गहु कोइ ॥ १ ॥

(बले अभ्यर्थने मधुमधनो लघुनीभूत सोपि ।

यदि इच्छथ महत्त्वं (बहुत्तणउ) दत्त मा मार्गयन् कमपि ॥)

बगीजवळ याचना करताना तो विष्णु (मधुमधन) मुद्धा लघु झाला (तव्हा) पर मोठेपणा हवा असेच तर (दान) द्या , (पण) कुणाचवळदि (काहीहि) मागू नसा

[येथें इच्छु या द्वि पु अनकवचनी रूपात 'हु' आदेश आहे]
पक्षे । इच्छह । इत्यादि ।

विकल्पपक्षी (म्हणजे नेव्हा 'हु' आदेश होत नाही तेव्हा नेहमीप्रमाणें रूप होतें उदा) इच्छह । (इच्छथ ।), इत्यादि

अन्यत्रयस्याद्यस्य उ ॥ ३८५ ॥

त्यादीनामन्वयत्रयस्य यदाद्य वचन तस्यापभ्ररो उ इत्यादेशो वा भवति ।

धातूना लागणाऱ्या प्रत्ययार्पिकीं अन्त्य तीन्हींचे (म्हणजे प्रथम पुरुष ए व , द्वि व , आणि व व याच) जें आय (म्हणजे एक -) वचन, त्याचा अपभ्रशात 'उ' असा आदेश विकल्पानें होतो उदा -

विहि विणडउ पीडनु गह म धणि करहि विसाउ ।
सपइ कड्डुं वस जिं वें छुडु अग्यद्र पवसाउ ॥ १ ॥
(विचिर्विं नाटयतु प्रहा पीडयन्तु मा धन्ये वुरु विपादम् ।
सम्पद कर्षामि वेषमिव यदि अर्धनि (= स्यात्) ध्यवसाय ॥)

दैव विन्मुक्त असो, ग्रह पीडा देवोत सुदरी विपाद करु नको जर व्यवसाय करीत तर वेषाप्रमाणें (मी) सपदा ओढून आणीत

[यथं, कड्डु हें प्र पु एकवचनाचें रूप आहे]
बलि किळउं सुभणस्सु । (३३८ १)
[येथें किळउं या प्र पु एकवचनी रूपात 'उ' आदेश आहे]
पक्षे । कड्डामि । इत्यादि ।

विकल्पपक्षी (म्हणजे येथे 'उ' आदेश होत नाही तेथे) कड्डामि (कर्षामि ।)
इत्यादि (रूपां होतात)

यहुत्वे हुं ॥ ३८६ ॥

त्यादीनामन्वयत्रयस्य सर्वाधि बहुष्वर्थेषु वर्तमान यद्वचन तस्य हुं इत्यादेशो वा भवति ।

धातूना लागणाऱ्या प्रत्ययातील अन्त्य तीन्हींचें सर्वथी जें बहुवचन (म्हणजे प्र पु बहुवचन) त्याचा (अपभ्रशात) हु' असा आदेश विकल्पान होतो उदा -

एवमविसाडिउ गहिं लहहु पिय तहिं देमहिं जाहु ।
(रणदुग्धिभक्तं भग्गाईं पिणु लुग्गं न बलाहु ॥ १ ॥

(सज्जविसाधितं यत्र लभामहे तत्र देशे याम ।
रणदुग्धिज्ञेय भग्ना विना युद्धेन न बलामहे ॥)

प्रियकरा, जेथें तरवारीला काम मिळेल त्या देशी जाऊ या रणरूपी दुर्मिक्षानें आपण
पंडित आहोंत, सुखाविना आपण (सुखी) राहू शकणार नाहीं

[येथें, लहहु, जाहु, व वगहु या प्र पु अनेकवचनी रूपात 'हु' आदेश आहे]
पक्षे । छद्दिमु । इत्यादि ।

विकल्पपक्षी (उदाहरण) छद्दिमु । (लभामहे ।), इत्यादि

द्दि-स्वयोरिदुदेत् ॥ ३८७ ॥

पञ्चम्या द्विस्वयोरपभ्रंशे इ उ ए ह्येते त्रय आदेशा वा भवन्ति ।

आज्ञार्पां (पचमी) च्या (द्वि पु ए. ष) हि आणि स्व या प्रत्ययांचे अपभ्रंशात
इ, उ व ए असे तीन आदेश विकल्पानें होतात उदा -

इत् । ' इ ' हा आदेश झाला असतां (उदाहरण) —

कुंर सुमरि म सलइउ सरला सास म मेळि ।

कवल जि पाविय विद्विसिण ते चरि माणु म मेळि ॥ १ ॥

(कुंर स्मर मा सळी सरलान् श्रमान् मा मुय ।

कवला ये प्राप्ता विधिवशेन ताश्च मान मा मुय ॥)

हे हत्ती, सळी (वृक्षा) ची आठवण करू नको दीर्घ सुस्कारे सोडू नको, दैवशात
मिळ्येले घास खा मान सोडू नरो

[येथें, सुमरि, मेळि, चरि या रूपात ' इ ' आदेश आहे]

उत् । ' उ ' हा आदेश झाला असतां (उदाहरण) -

भमरा प्लु वि लिंयडइ के वि दियहडा विलवु ।

घणपत्तलु छायाबहुलु फुलइ जाम कयउ ॥ २ ॥

(भ्रमर अत्रापि निम्बके फति (वित्) दिवसान् विलम्बस्व ।

घनपत्रवान् छायाबहुलो फुलति यावत्कदम्ब ॥)

हे भ्रमरा, दाट पान व छाया असणारा वदव (वृक्ष) फुलेपर्यंत या लिंबाचे वृक्षावर
वाही दिवस काढ

[येथें, विलवु या रूपात ' उ ' आदेश आहे]

एत् । ' ए ' हा आदेश झाला असतां (उदाहरण) -

प्रिय एम्बदि करे सेल्लु करि छडुहि तुहें करवालु ।

ज कावालयि वप्पुडा छेहि अभग्गु कवालु ॥ ३ ॥

(प्रिय इदानीं कुरु भद्रं करे त्यज त्वं करवालम् ।

येन कापालिका वराका लान्ति अभग्गं कपालम् ॥)

प्रियकर, आता हातात भाला टेव, तरवार टाखून दे म्हणजे त्रिचाच्या कापाळिमांना
(निदान) न पुटलेले कपाः (भिक्षेसाठी) मिळेल

[येथे, करे मध्ये ' ए ' आदेश आहे]

पक्षे । सुमरहि । इत्यादि ।

विकल्पपक्षी (म्हणजे जेव्हा हे आदेश होत नाहीत, तेव्हा) सुमरहि । (सर ।),
इत्यादि

वत्स्यति-स्यस्य स ॥ ३८८ ॥

अपभ्रशे भरिष्यदयेविषयस्य त्यादे स्यस्य सो वा भवति ।

अपभ्रशांत धातूला लागणाऱ्या भविष्यार्थक प्रत्ययात ' स्य ' चा स विकल्पानें होतो.

उदा -

दिभद्रा जति क्षडपडहि पडहि मनोरह पच्छि ।

ज अच्छि व मागिअइ होसइ करतु म अच्छि ॥ १ ॥

(दिवसा यान्ति येगे (क्षडपडहि) पतन्ति मनोरथा पथात् ।

यदस्ति तन्मान्यते भविष्यति (शति) कुर्वन् मा आम्स्व ॥)

दिवस हाटपट जातात मनोरथ मार्गे पडतात (म्हणून) जें आहे तें स्वीकारवें
(मानावें), ' होईल ' असें म्हणत (स्वस्थ) वसू नवो

[येथे, ' होसइ ' या रूपात ' स ' धाला आहे]

पक्षे । होहिइ ।

विकल्पपक्षी (उदा) होहिइ । (भविष्यति ।)

क्रिये क्रीसु ॥ ३८९ ॥

क्रिये इत्येतस्य क्रियापदस्यापभ्रशे क्रीसु इत्यादेशो वा भवति ।

' क्रिये ' या क्रियापदाचा अपभ्रशांत ' क्रीसु ' असा आदेश विकल्पानें होतो उदा -

संता भोग जु परिहरइ तसु कउणे बलि क्रीसु ।

तसु दावणे वि मुद्रियउं जसु खलिहइउं सीसु ॥ १ ॥

(संतो भोगान् य परिहरति तस्य कान्तस्य बलि क्रिये ।

तस्य देवेनैव मुद्रियन्तं तस्य खस्ता' रीर्यम् ॥)

अमणान्या भोगाचा त्याग करणाऱ्या प्रियवराची मी पूजा करते ज्याच्या होत्यात
उकल पडले आहे, त्याचें दैवानच मुन्न बेल आहे

[येथे, क्रिये चा ' क्रीसु ' हा आदेश आहे]

पक्षे । साध्यमातावस्थात् क्रिये इति समृततावदादेशे प्रयोग ।

बलि क्रियउं मुभगसु । (३३८ १)

विकल्पपक्षीं (उदाहरण) यलि क्रिज्जर्त्तं सुभगस्सु ।

साध्यमान-अवस्थेतील ' क्रिये ' या संस्कृत शब्दावरून हा प्रयोग आहे

भुच. पर्याप्तौ हुच्च. ॥ ३९० ॥

अपभ्रंशे भुवो धातो पर्याप्तार्थे वर्तमानस्य हुच्च इत्यादेशो भवति ।

पर्याप्ति' या अर्थी असणाऱ्या भू धातूचा अपभ्रंशात

' हुच्च ' असा आदेश होतो उदा -

अह्नुरात्तणु ज धणह सो छेयउ न हु लाहु ।

सदि जह् केव्हंइ तुडिरसे'ण अहरि पहुच्चइ नाहु ॥ १ ॥

(अतितुत्त्व यस्तनयो म च्छेदन् न खउ लाभ ।

सदि यदि इधमपि झुटिवशेन अधरे प्रभवति नाथ ॥)

स्तनाच जे अनि तुगत्व तें लाभ नमून तोटाच (छेदक-हानि) आहे (कारण) हे मन्वी, प्रियवर मोठ्या कष्टान व विलंबान अधराप्रत पोचतो

[येथे, पहुच्चइ मर्त्य भू चा हुच्च आदेश झालेला आहे]

झुगो झुयो या ॥ ३९१ ॥

अपभ्रंशे झू गो धातोर्भुव इत्यादेशो वा भवति ।

अपभ्रंशात झू धातूचा ' व्रव ' असा आदेश विभक्त्यानें होतो उदा -

झुवह सुहासिउ किं पि । (झूत झुभापिन विमपि ।) कोणत तरी झुभापिन सांगा

[येथे, ' झुवह ' मध्ये झूचा ' झुव ' आदेश आहे]

पक्षे । विकल्पपक्षीं (झू चा झोप असा आदेश होतो उदा -)

इत्तं चोपिणु सउणि ठिउ पुणु दसासणु चोपि

सो हउं जाणउं पडो हरि जह् महु अमगइ चोपि ॥ १ ॥

(इयत् उक्त्वा शकुनि स्थित पुनर्दु शासन उक्त्वा ।

तदा अह जानामि एष हरि यदि ममाप्रत उक्त्वा ॥)

(दुर्याधन म्हणतो -) इतकें बोलून शकुनि धावल्या (तिनकच) बोलून दु शासन थांबला, (मग) मला कळलें कीं (बोलायच तें) बोलून हा हरि (श्रीकृष्ण) माझ्यापुढें (उभा राहिला)

[येथे, चोपिणु चोपि हीं झू चीं अपभ्रंशातील ल्यबन्ताचीं रूपें आहेत]

व्रजेर्बुज ॥ ३९२ ॥

अपभ्रंशे व्रजतेर्धातोर्बुज इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् व्रज् धातून् 'बुज' असा आदेशो होतो उदा -

बुजइ । (व्रजति ।) बुजेपि । बुजेष्पिण्यु । (व्रजित्वा ।) जातो जाऊन

दृशे प्रस्स ॥ ३९३ ॥

अपभ्रंशे दृशेर्धातो प्रस्स इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् दृश् धातून् 'प्रस्स' असा आदेशो होतो उदा -

प्रस्सदि । (पश्यति ।) पहातो

गृहेर्गृण्ह ॥ ३९४ ॥

अपभ्रंशे गृहेर्धातोर्गृण्ह इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् गृह् धातून् 'गृण्ह' असा आदेशो होतो उदा -

पठ गृण्हेष्पिण्यु मत्तु ।

(पठ गृहीत्वा व्रतम् ।)

व्रत घेऊन पठन कर

तक्ष्यादीनां छोल्लादय ॥ ३९५ ॥

अपभ्रंशे तक्षिप्रभृतीनां धातूनां छोल्ल इत्यादय आदेशा भवति ।

अपभ्रंशात् तक्ष् प्रभृति धातून् छोळ् इत्यादि आदेशो होतात उदा -

त्रिर्वे त्रिर्वे विक्रमा छेवि कर जइ सति छोळ्छिञ्जतु ।

तो जइ गोरिडे मुडकमळि सरिसिम का वि लहतु ॥ १ ॥

(यथा तथा तीक्ष्णान् लात्वा करान् यदि शशी अतपिष्यन् ।

तदा चगति गौर्यां मुखकमलेन सम्प्रता वामपि अल्पस्यन् ॥)

कमेंहि करून जर तीक्ष्ण फिरण काडून (घेऊन) चंद्राग तामला असता, तर या जगात गौरीच्या मुखकमलाशीं थोडेने सादस्य त्याला खमळं अमर्त

[येथे, छोट्ट हा तक्ष् चा आदेश आहे]

आदिप्रहणाद् देशीषु ये क्रियावचना उपलभ्यन्ते ते उदाहरायां ।

(सूत्रातील) 'आदि' शब्दासुद्धे देशी भाषेन ते क्रियावाक्य शब्द आहेत ते उदा हारणे म्हणून घ्यावयाचे (उदा -)

चूड्लुड शुष्णाडोइ सइ मुद्धि क्योळि निहित्तु ।

सासानलनालसळकिभउ वाइसळिळसमित्तु ॥ २ ॥

(चूड्लुण चूर्णाभवति स्वयं मुग्धे कपाले निहितम् ।

श्यामानलज्वाप्रमंतम वामजलसमित्तम् ॥)

मुदरी, गालावर टेवलेलें, श्वासरूपी अग्नीच्या ज्वागनीं तापलेलें व अशुजलानें मित्र-
लेलें कण आपण होऊनच घूर्ण होतें आहे

[येथें, श्लोक हा तापय् चा आदेश आहे]

अम्भडवचिड ये पयइ पेम्मु निअत्तइ जाव्वे ।
सव्यासणरिडसभवहो कर परिअत्ता ताव्वे ॥ ३ ॥
(अनुगम्य द्वे पदे प्रेम निवर्तते यावत् ।
सर्वाशनरिपुसभवस्य करा परिश्रुता तावत् ॥)

जेव्हां प्रेम (प्रिया) दोन पावलं जाऊन परतलें, तेव्हा सर्व खाणाऱ्या (अग्नी) चा जो शत्रु (म्हणजे पाणी, समुद्र), त्यापासून निर्माण झालेला जो चंद्र, त्याचे विरण परावृत्त होऊ लागले

[येथें, अम्भडवचिड हा 'अनुगम्य चा आदेश आहे]

हिअइ खुडुक्कइ गोरडी गयगि घुडुक्कइ मेहु ।
धासारत्तिपवासुअइ विसमा सकडु एडु ॥ ४ ॥
(हृदये शल्यायते गौरी गगने गर्जति मेघ ।
वपारात्र प्रवासिकाना विपम सक्रमेतत् ॥)

हृदयात मुदरी शल्याप्रमाणें (घ्रास देत) आहे आकाशांत मेघ गर्जत आहे पाव
साठ्यात प्रवासास निपणाऱ्यांना हें मोठें सकट आहे

[येथें 'खुडुक्कइ' हा शल्यायते याचा, व 'घुडुक्कइ' हा गर्जति याचा आदेश
आहे]

अम्मि पओहर वज्जमा निच्छु जे ससुइ धति ।
महु क्तदो ससरंगणइ गयघड भज्जिड जति ॥ ५ ॥
(अम्ब पयोधरी वज्रमया नित्य यौ समुखौ तिष्ठत ।
मम कान्तस्य समराङ्गणके गजघन भङ्क्तु यात ॥)

आइ, (हे माझे) स्तन वज्रमय आहेत (कारण) ते नेहमीं माझ्या प्रियकरासमोर
असतात, व रणागणावर गजसमूह नष्ट करण्यास जातात

[येथें, या हा स्या चा आदेश आहे]

पुत्ते जापे कवणु गुणु अवगुणु कवणु मुणुण ।
जा वणीकी भुडडी चपिअइ अवरेण ॥ ६ ॥
(पुत्रेण चातेन कौ गुण अपगुण व नृतेन ।
यत् पैतृकी (वणीकी) भूमि आक्रम्यतेऽपरेण ॥)

[येथे, सुष मध्य स चा ध झाला आहे]

तथपकाना दधवभा । त, थ, प, फ यांचे द, ध, व, भ -

सवधु करेपिणु कधिदु मई तसु पर सभलउँ जम्मु ।

जासु न घाउ न चारहडि न य पम्हट्टउ धम्मु ॥ ३ ॥

(शपथ कृत्वा कथित मया तस्य पर सफल जन्म ।

तस्य न त्यागः न च आरभटी न च प्रमृष्ट धर्मः ॥)

शपथ घेऊन मी सांगितले - ज्याचा त्याग (दानशूरता) पराक्रम (आरभटी), आणि धर्म नष्ट झालेला नाही त्याचा जन्म संपूर्ण सफल झाला आहे

[येथे, सवधु मध्ये थ चा ध आणि प चा व झाला आहे कधिदु मध्ये थ चा ध झाला आहे, व त चा द झालेला आहे सभलउँ मध्ये फ चा भ झालेला आहे]

अनादाविति किम् । (सूनात) 'अनादि असता असे का म्हटले आहे ? (कारण जर अनादि नसे तर हा नियम लागणार नाही उदा -)

सवधु करेपिणु । अत्र कस्य गव न भवति ।

यथ, करेपिणु मधील क अनादि नमन्यान त्या क चा ग होत नाही

स्वरादिनि किम् । (सूनात) स्वरापुढ असे का म्हटले आहे ? (कारण स्वरापुढे नसल्यास हा नियम लागणार नाही उदा -)

गिलि गिळि राहु मयकु ।

[येथे, मयकु मध्ये क हा स्वरापुढ नसून इ या व्यजनापुढ आहे, त्यामुळे येथे क चा ग होत नाही]

असयुक्तानामिति किम् । (सूनात) असयुक्त असणाऱ्याचा 'असे का म्हटले आहे ? (कारण असयुक्त नसल्यास हा नियम लागणार नाही उदा -)

एकई अस्त्रिई सावणु । (३५७ २)

[येथे, क असयुक्त नसल्याने त्याचा ग होत नाही]

प्रायोधिकारात्कचिन्न भवति ।

प्रायोधिकारामुळे कचिन्न (क इयादींचे स्थानी ग इत्यादि) होत नाही उदा -

जइ केवैइ पावीसु पिउ अकिआ पुइ करीसु ।

पाणिउ नवइ सरावि त्रिई सव्वेगं पइसीसु ॥ ४ ॥

(यदि कथंचिन् प्रास्यामि त्रियं अश्रुते बौतुक करिष्यामि ।

पानीये नवके इति यथा सर्वात्रेण प्रास्यामि ॥)

जर वदाचिन् प्रियकर मला भेटेल तर पूर्वी (कधीह) न केलेले असे काहीतरी कौतुक मी करीन नवीन मडक्यात जसे पाणी सर्वत्र शिरत तरी मी सर्वांगने (त्या प्रियकरांत) शिरेन

[येथे 'अक्रिआ, ' 'नवद्' या शब्दांमध्ये क चा ग झालेला नाही]

उभ कणिआरु पफुलिअउ कचण्णतिपयासु ।

गौरीवयणविणिज्जिअउ न सेवद् वणवासु ॥ ५ ॥

(पश्य कणिआरु प्रफुल्लित कावचनान्तिप्रकाशः ।

गौरीवदननिर्जितकं ननु मेवत वनवासम् ॥)

सोन्यासारख्या कातीनें चमकणारा फुल्लिलेला कणिआरु वृण पद्दा जणु सुदरीच्या मुखाने जिकल्यामुळे तो वनात रहात आहे (वनवास सेवीत आहे)

[येथे कणिआरु मध्ये क चा ग झालेला नाही पफुलिअउ या शब्दात क चा भ झालेला नाही 'पयासु या शब्दांमध्ये क चा ग झालेला नाही आणि विणिज्जिअउ या शब्दात त चा द झालेला नाही]

मोनुनासिको घो वा ॥ ३९७ ॥

अपभ्रशोनादी वर्तमानस्यासयुक्तस्य मकारस्य अनुनासिको वकारो वा भवति ।

अपभ्रश भाषेत अनादि असत्याच्या असयुक्त मकाराचा अनुनासिक वकार (म्हणजे वें) विकल्पाने होतो उदा -

कवेलु कमलु (कमलम्) भवेलु भमरु (भ्रमरः)

लाक्षणिकस्यापि ।

लाक्षणिके (मकाराचा मुळां अनुनासिक वकार होतो उदा० -)

निर्वे (जिम) निर्वे (तिम), नव्वे (जेम) 'तेव्वे (तेम)

अनादाविष्येव ।

(म) अनादि असत्याचा (हा नियम लागतो मकार अनादि नसल्यात हा नियम लागत नाही उदा० -)

मयणु । (मदन ।)

[येथे मकार अनादि नसल्याने म चा वें झालेला नाही]

असयुक्तस्येस्येव ।

(मकार) असयुक्त असत्याचा (हा नियम लागतो मकार असयुक्त असल्यात हा नियम लागत नाही उदा० -)

तमु पर सभलउ जम्मु । (३९६ ३)

[यथे, मरर अस्युक्त नसन्धाने त्याचा वें होत नाही]

घाघो रो लुक् ॥ ३९८ ॥

अपभ्रसे सयोगादघो वर्तमानो रेफो लुग् वा भवति ।

अपभ्रगात जोशक्षरातील नतर असणाऱ्या रेफाचा (र् चा) लोप विकल्पानें होतो
उदा —

जइ केवेंइ पावीसु पिउ । (३९६ ४)

[यथे, पिउ (प्रिय) मध्ये प्रिय मधील रेफाचा लोप झाला आहे]

पझे । त्वत्त्यपधीं (म्हणजे रेफाचा लोप झाल्या नाही तर रेफ तसाच रहातो उदा -)

जइ भग्गा पारक्कडा तो सद्धि मग्नु प्रियेण । (३७९ २)

[येथे प्रियेण मध्ये रेफाचा लोप झालेला नाही]

अभूतोऽपि क्वचित् ॥ ३९९ ॥

अपभ्रसे क्वचिद्विद्यमानोऽपि रेफो भवति ।

अपभ्रगात क्वचित् (मुख्यतील जोशक्षरात) रेफ नसताहि रेफ यतो उदा —

वामु महारिसि ऍउ भणइ जइ सुइसथु पमाणु ।

मायइ चळण नवताइ दिविदिवि गगाण्हाणु ॥ १ ॥

(व्यासमहर्षि एतद् भणति यदि श्रुतिशास्त्र प्रमाणम् ।

मातृणा चरणौ नमतां दिवसे त्विसे गङ्गास्नानम् ॥)

महर्षि व्यास अने म्हणतात - जर वेद व शास्त्र प्रमाण असेल तर मातेचे चरण वदन
करण्याना दररोज गंगास्नान घेत

[यथे मूळ व्यास शब्दात रेफ नसताना वामु मध्ये रेफ आलेला आहे]

क्वचिदिति किम् । (सूत्रात) क्वचित् अने कां म्हणलं आहे ?

(कारण कधी कधी असा रेफ येत नाही उदा —)

घासेण वि भारइलभि बद्ध ।

(व्यासेनापि भारतस्तम्भे बद्धम् ।)

व्यासानं मुद्धा भारतस्तभात सागितलें आहे

[येथे वाम मध्ये रेफ आलेला नाही]

आपद्विपत्सपद् द इ ॥ ४०० ॥

अपभ्रसे आपद्, विपद्, व सपद् हत्येतेषा दकारस्य इकारो भवति ।

अपभ्रंशात् आपद्, विपद्, व संपद् या (शब्दा) च्या (अन्त्य) दकाराचा इकार होतो उदा :-

अणठ करतहो पुरिसडो आवड् भावड् ।
(अनय कुर्वत पुरस्य आपद् आयाति ।)
वाड्ट (कर्म) करणाच्या पुण्यावर आपत्ति येते
[येथे, आवड् मध्ये दकाराचा इकार झालेला आहे]
विवड् । (विपद् ।) संपड् । (सपद् ।)

प्रायोधिकारात् । प्रायोधिकारामुळे (कधी कधी या शब्दात दकाराचा इकार होत नाही उदा -)

गुणहिं न सपय किति पर । (३३५ १)
[येथे, सपय मध्ये दकाराचा इकार झालेला नाही]

कथ-यथा-तथा थादेरेमेमेहेधा डित ॥ ४०१ ॥

अपभ्रंशो कथ यथा तथा इत्येषां थादेशव्यवस्य प्रत्येकम्
एम् इम् इह इध इत्येते डितञ्चकार आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशात् कथ, यथा, तथा या (शब्दा) च्या थादि अवयवाचे प्रत्येकी एम्, इम्, इह, इध असे चार डित् आदेश होतात उदा —

केम समण्ड दुदडु दिणु किध रयणी छुडु होइ ।
नववधुदसनलालसड वहइ मनोरह सोइ ॥ १ ॥

(कथ समाप्ततां डुट् दिने कथ रात्रं शीघ्रं (छुडु) भवति ।
नववधुदर्शनलालक वहति मनोरधान् सोऽपि ॥)

दुट् दिवस कसा संपेत ? रात्रं लीकर कशी होईल ? नववधूला भेटण्यास उत्सुक झालेला तो (असे) मनोरथ करतो

[येथे, कथम् चे केम व किध हे आदेश झालेले आहेत]

ओ गौरीमुहनिजिभउ वरुकि लुककु मियकु ।

अन्नु वि जो परिहवियतणु सो किर्वे भवैइ निसकु ॥ २ ॥

(ओ गौरीमुखनिर्जितक वारुले निलेन मृगाइ ।

अन्नोऽपि य परिभूतणु स कथ भ्रमनि नि शहम् ॥)

१ म्हणजे - कथम्-केम (केव), किम् (किव), मिह, किध, यथा-जेम, (जेव), जिम् (जिव), जिह, जिध, तथा-तेम (तेव) तिम् (तिव), तिह, तिध

मला वातें (शो)-मुदरीच्या मुलान जिमल्यान चद्र ढगांआड दडत आहे ज्याच शरीर पराभूत झालें आहे अशा हुमरा कोणीहि नि शकणें कसा वरें दिंडल ?

[यथ कथम् चा त्रिये (त्रिम) असा आदेश झाला आहे]

त्रिधाहरि तणु रथणवणु क्रिह ठिउ सिरिआणद ।

निरवमरसु विप विभवि तणु सेसठो दिण्णी मुह ॥ ३ ॥

(त्रिम्बाधरे तन्व्या रदनमण कथ स्थित श्रीआनन्द ।

निरवमरस प्रियण पीत्वन शेषस्य दत्ता मुग ॥)

आनदा, मुदरीच्या त्रिंशधरावर दत्त-मण कसा (राहिलेला) आहे ? (उत्तर -
उट्ट रम पिऊन प्रियनरान तणु उरलेल्यावर मुग केली आहे

[यथ कथ चा क्रिह असा आदेश झाला आहे]

भण सडि निहुअउं तेरें मह जद्र पिउ दिद्रु सनेमु ।

त्रेण न जाणइ मउतु मणु पक्क्यावडिभं तामु ॥ ४ ॥

(भण सति निवृत्तक तथा मयि याद् प्रिय दृष्ट सशेष ।

यथा न जानानि मम मन पथापतित तस्य ॥)

सरी माणा प्रियनर मजगी सनेप अमेल तर त मग (तू) चापून अण प्रकारें
माग की त्याचे टिमाणी पक्षपाती असणार माणें मन त्याला पळणार नाहीं

[येथ तथा चा तरे (तम) व यथा चा तरे (जेम) असा आदेश आहे]

त्रिये त्रिये थक्रिम छोअणइ ।

त्रिये त्रिये थम्महु निअयसर ॥ (३४४)

[येथ यथा चा तरे (तिम) व तथा चा तरे (तिम) आदेश झाला आहे]

मई जाणित प्रिय शिदिअड कवि धर होइ विआलि ।

नवर मिअत्र वि निड तवइ निड दिणयरु सयगालि ॥ (३७७)

[यथे, तथा चा निड व यथा चा जिह असे आदेश झाले आहेत]

एव तिपत्रिधायुदाहायी ।

याचप्रमाणें तिथ व त्रिथ यांची उदाहरणें 'ध्यायनाची

यादकस्ताडकपीदगीददा दादेडेंद' ॥ ४०२ ॥

असरीजे, काश्यानीना, श्येरेजयवस्य शिर पर ह्यानागे भवति ।

अपभ्रंशान् यादृक् इत्यादि शब्दाभ्यां द आदि अययवाचा द्वित् 'एद्' असा आदेश
होती उदा० —

मद् भगिषत बलिराय तुद् केद्दु मग्गाण एद् ।

जेद् तेद् न वि षोद् वद् सद् नारायण एद् ॥ १ ॥

(मया भगित बलिराज त्व वीदग् मार्गि एण ।

यादृक्ताग् नापि भवति मूर्ध स्वयं नारायण ईदक् ॥)

हे बलिराजा हा कमला याचक आहे हें मी तुला सांगितलें होतें मूर्धा, हा असला
तसला कोणी नसून हा अमत्र स्वत नारायण आहे

[येथें, केद्दु (कीदृक्), जेद् (याक्), तेद् (ताक्), व एद् (ईदक्) असे
आदेश आहेत]

अता उद्दस ॥ ४०३ ॥

अपभ्रंशे यादृगादीनामदन्तानां यादृशातादृशादीदृशानां दादेरवयवस्य द्वित्
अद्दस इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशान् अदन्त (अकारान्त) यादृक् इत्यादि शब्दाभ्यां — याश, ताश, वीश,
ईश या शब्दाभ्यां — द — आदि अययवाचा द्वित् 'अद्द' असा आदेश होतो उदा० —

जद्दसो । तद्दसो । वद्दसो । अद्दसो ।

(याश । ताश । वीश । ईश ।)

जस्य तस्य कमला अस्य

यत्रतत्रयोद्वयस्य द्विदेत्यच्त्तु ॥ ४०४ ॥

अपभ्रंशे यत्रतत्रयोद्वयस्य एत्थु अणु इत्येती द्विती भवत ।

अपभ्रंशान् यत्र यत्र या शब्दादीन् 'य' चे एत्थु य अणु अने द्वित् 'होत्वत्
उदा० —

जद्दसो घटदि प्रयावरी केत्थु वि लेप्पिगिक्किम्भु ।

जेत्थु वि तेत्थु वि एत्थु जगि भग तो छडि सारिक्कु ॥ १ ॥

(यदि स घटदि प्रयावति कुत्रापि म्भरा शिषाम् ।

यत्रापि तत्रापि अत्र जगति भग तदा तस्या सान्धीम् ॥)

१ याश इत्यरीक्कुन सप्रेत्या अद्यगन्त याग इत्यादि शब्दाभ्यां

२ यत्र — जेत्थु जणु, तत्र — तेत्थु, तत्तु

जर तो प्रजापति कीट्टन तरी शिक्षण मिळवून (प्रजा) निर्माण करीत असेत तर या जगात येथे तेथे तिच्यासारखी कोंग आहे, तें सांग

[येथें यत्र चा जेषु व तत्र चा तेषु असा आदेश आहे]

अनु डिदो । तनु डिदो ।
(यत्र स्थित । तत्र स्थित)
जेथें राडिल तेथें राडिला

[येथें, यत्र चा जतु व तत्र चा ततु असा आदेश आहे]

एत्यु कुत्रात्र ॥ ४०५ ॥

अपभ्रंशो कुत्र अत्र इत्येतयोश्चशब्दस्य डित् एत्थु इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात कुत्र आणि अत्र या शब्दातील 'त्र' चा डित् 'एत्थु' असा आदेश होतो उदा -

केत्थु वि लेपिणु सिक्थु ।
जेत्थु वि तेत्थु वि एत्थु त्रिणि (४०४ १) ।

[येथें कुत्र चा केत्थु व अत्र चा एत्थु असे आदेश झालेले आहेत]

यावत्तावदोर्वादिर्म उ मर्हि ॥ ४०६ ॥

अपभ्रंशो यावत्तावदित्यभ्यथयोर्वकारादेरवयवस्य म उ मर्हि इत्येते त्रय आदेश भवन्ति ।

अपभ्रंशात यावत् आणि तावत् या अभ्यंश्यातील वकारादि अवयवाचे म, उ, मर्हि असे तीन आदेश होनात उदा -

जाम न निवड्ड कुमयडि सीड्चवेड्चड्डक ।
ताम समत्तर्हि मयगलड पड् पड् वड्ड डक ॥ १ ॥
(यावत् न निवतति कुम्भतने सिद्धपेगाचगत्कार ।
तावत् समस्तानां मड्कत्तना (गजानां) पदे पदे वायते डका ॥)

(समेंच म चा वें होऊन जावेंहि आणि तावेंहि असें होऊं शकतं)

जोंपर्यंत सिद्धाच्या पत्राचा तडाका गडस्यव्यवर पडला नाही तोंपर्यंतच पावत्रें यावलीं सर्वे मद्रोन्मत्त हस्तींचा नगरा वागण असतो

[येथे, यावन् चा जाम, व तावन् चा ताम, अमे आदेश आहेत]
 तिलहं तिलतणु ताउं पर जाउं न नेह गळति ।
 नेडि पणढद ते कि तिल तिल पिट्टवि खळ हंति ॥ १ ॥
 (तिलाना तिख्व तावत् परं यावन् न स्नेह गळन्ति ।
 स्नेहे प्रनष्टे ते एव तिला तिल्य भ्रष्ट्वा खला भवन्ति ॥)

जोंपर्यंत तेल वाडलेले नाही तोंपर्यंत तिळाचे तिळपण तेल निघून जलाच ते तिल
 तिल न रहना स्व (पेंड, दुष्ट) होनात

[येथे, तावन् चा ताउ, व यावन् चा जाउ, असा आदेश झाला आहे]
 जामहिं विसमी कञ्जगइ जीव्हें मञ्जे पइ ।
 तामहिं भच्छउ इयरु जणु सुभणु वि अतरु देइ ॥ ३ ॥
 (यावद् विपमा कार्यगति नीवाना मध्ये आयाति ।
 तावद् आस्तामितरं ननं मुजनोऽन्यन्तर ददाति ॥)

जेव्हा जीवावर विपम कार्यगति येते, तेव्हा इतरे जन राहू देत (पण) मुजनमुझा
 अतर देतो

[यथ, यावद् चा जामहिं, व तावद् चा तामहिं, अमे आदेश झालेले आहेत]
 वा यत्तदोतोडेंचड ॥ ४०७ ॥

अपभ्रंशे यद् तद् इत्येतयोरश्वन्तयोर्विपत्तावतोर्वकारादेरवयवस्य द्वित् एवड
 इत्यादेशो वा भवति ।

अपभ्रंशात यद् आणि तद् यापामुन वनणाच्या अनु प्रत्ययान्त यावद् व तावद् यांच्या
 वक्षरादि अवयवाचा द्वित् ' एवड ' असा आदेश विकल्पाने होतो उदा -

जेवडु अतरु रावणरामहें तेवडु अंतरु पट्टणग्रामहें ।
 (यावद् अन्तर रावणरामयो तावद् अन्तर पट्टणग्रामयो ।)

नितके अतर राम व रावण यात नितके अतर गाव व नगर यात

[येथे, यावन् चा जेवड, आणि तावन् चा तेवड, अमे आदेश झालेले आहेत]
 पञ्चे । विकल्पपथी (म्हणजे यावद्, तावद् चे जेवडा, तेवडा अमे आदेश होत
 नाहीत, तेव्हा जेतुल, सेतुल असे आदेश होतात उदा -)
 जेतुलो । तेतुलो ।

चेद् - किमोपदि ॥ ४०८ ॥

अपभ्रंशे इद् किम् इत्येतयोरश्वन्तयोरित्यत्क्रियतोर्वकारादेरवयवस्य द्वित् एवड
 इत्यादेशो वा भवति ।

अपभ्रंशात् इदम् व किम् यापासून वनणान्या अतु प्रन्ययान्त इत्यत् आणि क्रियत् याच्या यक्षरादि अवयवाचा डित् 'एवड' असा आदेश विकल्पान होतो उदा -

एवड् भतरु । केवड् भतरु । (इयद् अन्तरम् । क्रियद् अन्तरम् ।)

एवडं भतर केवड अतर

पक्षे । विकल्पार्थी (म्हणजे जेव्हा इदम् व किम् याचे एवड आणि केवड असे आदेश होत नाहीत, तेव्हा)

एतुलो । केतुलो ।

परस्परस्यादिर ॥ ४०९ ॥

अपभ्रंशे परस्परस्यादिरकारो भवति ।

अपभ्रंशात् 'परस्पर' या शब्दात् आरभी अकार येतो उदा -

ते मुग्गडा हराविभा जे परिचिद्धा ताह ।

अवरोप्परु जोभताह सामिउ गनिउ जाह ॥ १ ॥

(ते मुग्गा हारिता जे परिचिष्टा तेपाम् ।

परस्पर युध्यमानाना स्वामी पीडित यपाम् ॥)

परस्परार्थी लढणान्यापैत्री ज्याचा स्वामी पीडित थाला त्याना काढलेल अन् (श - मूग) वाया गले

[यथ, अवरोपरु मध्ये आरभी अकार आलेला आहे]

कादि-स्वैदोत्तराच्चारलाघवम् ॥ ४१० ॥

अपभ्रंशे कादिषु व्यञ्जनषु स्थितयो ए ओ इत्यन्यारच्चारणस्य लाघव प्रायो भवति ।

अपभ्रंशात् क् इत्याद व्यञ्जनात् (सयुक्त) अन्कारे ए व ओ याचा उच्चारण प्राय ल (चस्त्) होतो उदा -

मुपे^० चित्तज्जइ माणु । (३९६ २)

[यथे, मुपे^० मध्य ए चा उच्चारण लघु आहे]

तमु हडं क्किपुगि दुहडहो^० । (३३८ १)

[यथ, दुहडहो^० मनीउ ओ चा उच्चारण लघु आहे]

परान्त ङ-हु-हि-दकाराणाम् ॥ ११ ।

अपभ्रंशे पदान्तात् उद्दिमानानां उ हु हि ङ इत्यन्यां ङाच्चारणस्य लाघव प्रायो भवति ।

अपभ्रंशात् पदान्तीं असगान्या उं, हुं, हिं आणि ईं याचा उच्चार प्रायः लघु
होतो. उदा. :-

अन्नु जु तुच्छुं तद्दे घण्डे । (३५०-१)

मलि किञ्जळं सुअणस्सु । (३३८-१)

[येथे, तुच्छुं आणि किञ्जळं मधील उं चा उच्चार लघु आहे.]

दह्द घडावद्द वणि तरहुं । (३४०-१)

तरहुं वि वक्कल्लु । (३४१-२)

[येथे तरहुं मधील हुं चा उच्चार लघु आहे]

खग्गविसाडिड जडिं छडहुं । (३८६-१)

[येथे, जडिं मधील हिं चा उच्चार लघु आहे]

तण्हें तद्दुज्जी अंगि न वि (३३९-१)

[येथे, तण्हें मधील हें चा उच्चार लघु आहे]

म्हो म्मो वा ॥ ४१२ ॥

अपभ्रंशे म्ह इत्यस्य स्थाने म्म इति मकारान्तो मकारो वा भवति ।
अपभ्रंशात् 'म्ह' च्या स्थानी 'म्म' असा मकारयुक्त मकार विकल्पाने होतो.

म्ह इति 'पद्म-म्म-म्म-म्म-झां म्मः' (२-७४) इति प्राकृतलक्षण-
त्रिद्वितोत्र गृह्यते । संस्कृते तदसम्मवात् ।

प्राकृतव्याकरणान 'पद्म ... म्ह' या सूत्राने सांगितलेला म्ह येथे घेतलेला आहे.
(धारण) संस्कृतमध्ये असा म्ह असत नाही.

उदा. :- गिम्मो । (√ गिम्ह - म्रीप्प) सिम्मो । (सिम्ह - √ लेप्पा)

वम्भ ते विरळा के वि नर जे सर्वांग - छद्दल ।

जे वंका से वंचयार जे उज्जुभ ते वद्दल ॥ १ ॥

(वद्दानू से विरला केऽपि नरा ये सर्वाङ्गच्छेमा ।

ये वक्त्रा ते वध (क) तदा ये ऋजवः ते बलीवर्दा ॥)

हे व्रादाणा, सर्व अंगांनी हुपार असे जे कोणी नर असतात, ते विरळ्य असतात. जे
वाक्ये आहेत ते पसविणारे असतात, जे गरळ असतात ते बैलीबा असतात.

[येथे, वम्भ मध्ये म्ह चा म्म झाला आहे.]

अन्याद्दशोभ्राइसावराइसौ ॥ ४१३ ॥

अपभ्रंशे अन्यादराशब्दस्य अघ्राइस अवराइस इत्यादेशौ भवतः ।

अपभ्रंशात् 'अन्याश' या शब्दाचे 'अनाइस' व 'अवराइस' असे आदेश होतात उदा - अनाइसो । अवराइसो । (अन्याएण ।)

प्रायस् प्राउ - प्राइव - प्राइम्ब - पग्गिम्बा ॥ ४१४ ॥

अपभ्रंशे प्रायस् इत्येतस्य प्राउ प्राइव प्राइम्ब पग्गिम्ब इत्येते चत्वार आदेश भवन्ति ।

अपभ्रंशात् प्रायस् या (शब्दा)चे प्राउ प्राइव प्राइम्ब आणि पग्गिम्ब असे चार आदेश होतात उदा -

अस्त्रे ते दीहर लोअण अन्न तं भुअगुअलु
अल्लु सु घणपणदारु स अल्लु ति मुहकमलु ।
अल्लु ति केसकळालु सु अल्लु जि प्राउ विडि
णेण गिअविणि घट्टिअ स गुणलायणणिडि ॥ १ ॥
(अन्ये ते दीर्घे लोचने अन्यत् तद् भुअयुगलम्
अन्यं स घनस्तनभारं तदन्यदेव मुउरमलम् ।
अन्य एव केशकलापं स अन्य एव प्रायो विधि-
येन नितम्बिनी घट्टिता सा गुणगत्वप्यनिधि ॥)

ते दीर्घे लोचन निराळेय आहेत ते भुअयुगळ निराळेच आहे तो घनस्तनाचा भार निराळेच आहे, ते मुउरमल निराळेच आहे केशकलाप निराळेच आहे आणि गुण व लावण्य याचा निधि अशो (अमली) मुंदरी (नितम्बिनी) ज्याने घडवली तो विधि (महादेव) हि निराळेच आहे

[येथे प्रायस् चा प्राउ हा आदेश आहे]

प्राइव मुणिहे वि भतडी ते मणिअडा गणति ।
अल्लह निरामह परमपह अज्ज वि लउ न लहति ॥ २ ॥
(प्रायो मुनीनामपि भ्रान्ति ते मणीन् गणयन्ति ।
अक्षये निरामये परमपदे अद्यापि लय न लभन्ते ॥)

प्राय मुनीनामुद्धा भ्रान्ति आहे, ते (पक्ष) मणि मोजतात, (पण) अद्यापि अक्षर निव रामय अज्ञ परमपदांत ते लीन झालेले नाहीत

[येथे प्रायस् चा प्राइव हा आदेश आहे]

अमुजळ प्राइम्ब मोरिअहे सडि उच्चत्ता नयणसर ।
ते संमुह सपेसिआ वेसि तिरुळी घत्त पर ॥ ३ ॥
(अथुपलेन प्रय गौर्यां सखि उद्धृते नयनसारमी ।
ते समुखे सप्रपिते दत्त तिर्यग् पात परम् ॥)

सन्धि, (मय वाचते) सुदरीची नयनरूपी सरोवरें अधुत्रलानें ओसडत अहेत
म्हणून ते जेव्हा समोरासमोर (कुणाकडे तरी पहाण्यास) वळतात, तेव्हा ते तिरका पाव
देतात

[यथे, प्रायस् वा प्रादम्ब हा आदेश आहे]

एसी पिउ स्नसु इउं व्ही मई अणुगेइ ।

पमिाम्ब एइ मगोरइइ दुक्करु दइउ करेइ ॥ ५ ॥

(एष्यात प्रिय रापण्यास अहृ दृश मामनुनयति ।

प्राय एतान् मनोरथान् दुष्कर दयित कारयति ।)

प्रियकर येइल मी रापांन रागावेल्या माया तो अनुनय करील प्राय, दुष्ट
(दुष्कर) प्रियकर असे मनोरथ करायला लावतो

[यथे, प्रायस् चा परिगम्ब असा आदेश आहे]

वान्यथोनु ॥ ४१५ ॥

अपभ्रंशे अन्यथाशब्दस्य अनु इत्यादेशो वा भवति ।

अपभ्रंशात 'अन्यथा' या शब्दाचा 'अनु' असा आदेश विकल्पान होतो उदा -

विरहाणलनालरालिअउ पहिउ को वि बुट्टिवि डिअउ ।

अनु सिसिरझळि सीअल नलहु धूम कहतिहु उट्टिअउ ॥ १ ॥

(विरहाणलनालरालिअउ पावक कोडफ मन्दा स्थित ।

अन्यथा शिगिरकाल शीतलनलान् धूम कुत जायत ॥)

विरहानीच्या ज्वाळानी पेरलेल्या कोप्यातरी पावकान बुडी मारली अमली पाहिजे,
नाहीतर (या) शिगिर कालात थड पाण्यातून वाक (धूम) कमी आली असली *

[यथे अन्यथा चा अनु असा आदेश पाल्य आहे]

एष्ये । विक्रमपक्षी (म्हणजे जेव्हां अनु होत नाही तेव्हा)

अहृइ । (अन्यथा ।)

कुतस कउ कहतिहु ॥ ४१६ ॥

अपभ्रंशे कुतम्राब्दस्य कउ कहतिहु इत्यादेशी भवति ।

अपभ्रंशात कुतसू या शब्दाचा 'कउ' व 'कहतहु' असे आदेश होयत उदा -

महु कतहो गृह्ठी अहा कउ होपडा वलति ।

अउ रिउरहिरे उव्हवद् अइ अप्पण न भति ॥ १ ॥

(मम कान्तस्य गणस्थितस्य कुत कुत्रीरस ण ज्वरन्त ।

अथ रिपुगारेण आदयति (लक्ष्मणायनि-टीकाकर) अथ आमन्त्र न भ्रान्ति ॥)

माया वान घरी असता शोपच्या वज्रा पेटतील ? शत्रूच्या रक्षान वा स्वतःच्या रक्षान तो त्या विचवील, माल शक्ती नाही

[यथं कुनस् चा कउ हा आत्मा आहे]

धूम्रु कहतिहु उट्टिअउ । (४१५ १)

[यथे, कुनस् चा कहतिहु असा आत्मा आहे]

ततस्तदोस्तो ॥ ४१७ ॥

अपभ्रंशे ततस् तदा इत्यतयोस्तो इत्यादतो भवति ।

अपभ्रंशात् ततस् न तदा यागा तो अमा आदग होते उदा -

जइ भग्गा पारकडा तो सडि मग्गु पिण्ण ।

अइ भग्गा अग्गह तगा ता तं मारिअडण ॥ (३७९ २)

[यथ तगा चा तो अगा आदग आहे]

एय पर सम धुय मा मनाक् ण्म्व पर समाणु धुयु म मणाउ ॥ ४१८ ॥

अपभ्रंशे एवमादीना एवादेव आदगा भवन्ति ।

अपभ्रंशात् एवम् इत्यादीच एवम् इत्यादि आत्मा होतात उदा -

एवम ण्म्व । एवम् चा एवम् हा आत्मा होतो -

पियसगमि कउ निहडी विअहो परोक्कहो कम्प ।

मई पिअि पि विअामिअ निह न एम्प न तम्प ॥ १ ॥

(प्रियसगमे कुनो निद्रा प्रियस्य परोक्षस्य कथम् ।

मया द्वे अपि विनाशित निद्रा नैव न तथा ।)

प्रियसगमाच येनी गोप कोट्टन (यणार) ? प्रियस्तर तजळ नराना कुटली शोप ? माइया दोन्ही (प्रफारच्या निद्रा) नष्ट झाल्या आहेत मग अशीही शोप यत नाही नि तशीही गोप यत नाही

परम पर । परम् चा पर अग्ल आत्मा होतो

गुणहिं न मपइ किति पर । (३३५ १)

समम समाणु । समम् चा समाणु हा आदग होतो -

वतु शु सीइहो उवमिअइ त महु र्णि उ मणु ।

सीहु निरक्कयय गय हणइ पिउ पयक्क मणु ॥ २ ॥

(वान्त यन् सिहेन उपमीयते तन्मम स्वत्वं न मन ।

सिंह नीरक्कयय गजान् इति प्रिय पत्न्यं ॥)

(माझ्या) प्रियकराची सिंहाची जी तुलना केली जावे त्यामुळे माझा मान खणित होतो (मला लाज वाटते), कारण सिंहा रक्षकरहित हत्तीना थार करतो, (पण माझा) प्रियकर रक्षकासह (त्यांना) थार करतो

ध्रुवमो ध्रुव । ध्रुवम् चा ध्रुव असा आदेश होतो -

चचलु जीवित ध्रुव मरण विभ रुस्तिज्जद् फाड ।

होसदि दिभद्वा रुसगा दिन्वद् धरिसप्तयाइ ॥ ३ ॥

(चचल जीवित ध्रुव मरण प्रिय रथ्यते किम् ।

भविष्यन्ति दिवसा रोप्युवा (रुमणा) दिव्यानि वर्षशतानि ॥)

जीवित चचल आहे, मरण निश्चित आहे, प्रियकरा, कशाला रागावावं ? ज्या दिवशी राग आहे ते दिवस शेंकडों दिव्य वर्षांप्रमाणे भासतात

मो म । मा चा म हा आदेश होतो -

म धगि करदि विसाउ (३८५ १)

प्रायोप्रहणात् । प्रायोप्रहणामुळे (कधी मा चा म न होना म होना, वा मा तगाच रहातो जसा -)

भागि पणद्दद् जद् न वणु तो देसद्वा चद्दुज्ज ।

मा दुज्जगकरपल्लवे ळि दसिज्जतु भमिज्ज ॥ ४ ॥

(माने प्रनष्टे यदि न तनु तत देश त्यने ।

मा दुर्जनकरपल्लवै दर्शमान भ्रमे ॥)

(आपल्या) मान नष्ट झाल्यावर, जरी देश नाही तरी देश सोडून यावा दुय्यच्या करपन्नाची दर्शविला जात (तेथे) हिंही नको

[येथे, मा तसाच राहिलेला आहे]

छोणु विळिज्जद् पाणिणें अरि खल मेह म गज्जु ।

वाळिड गळद् सु छुपद्वा गौरी तिम्मद् अज्जु ॥ ५ ॥

(लवण विळीयते पानीयेन अरे खल मेघ मा गर्ज ।

ज्वालिन गलनि तल्लुगीरक गौरी तिम्मति अद्य ॥)

मीठ पाण्याने विरघळते अरे दुश मेघा, गर्ज नको कारण [ती जळलेली शोपडी गळते, (भातली) मुद्री आज भिनेल

[येथे, मा चा म झालेला आहे]

मनाको मणाउ । मनाहू चा मणाउ ज्या आदेश होतो -

विहवि पणट्टइ वकुडउ रिद्धिदिं जणसामन्नु ।

किंवि मणाउं महु पिअहो ससि अणुडरइ न भन्नु ॥ ६ ॥

(विभवे प्रनष्टे वरु ऋद्धी जनसामान्य !

किमपि मनाक् मम प्रियस्य गद्री अनुत्तरति नान्य ॥)

वैभव नष्ट झालें असना वरु, वैभवात् नेहमीप्रमाणें (जनसामान्य) असणारा चद्र -
इतर दुसरा कोणीहि नाही - माझ्या प्रियवराचें किंचित् अनुकरण करतो

किलाथवा - दिवा - सह - नहे किराहवइ दिवे सहु नादिं ॥ ४१९ ॥

अपभ्रंशो किलादीना किरादय आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशात् किल इत्यादींच किर इत्यादि आदेश होतात उदा -

किळस्य किर । किल चा किर हा आदेश होतो -

किर खाइ न पिअइ न विहवइ धम्मि न वेचइ रुअडउ ।

इइ क्खिणु न जाणइ जइ जमहो खणेण पहुचइ दूअडउ ॥ १ ॥

(किल न खादति न पिवात न विहवति धर्म न व्ययति हपरम् ।

इइ कृपणे न जानाति यथा यमस्य क्षणेन प्रभवति दूत ॥)

खरोखर कृपण खातहि नाही पीतहि नाही, (मनान) विरपळतहि नाही व धर्मासाठी
एक रमयादि खर्च करीत नाही यमाचा दूत एका क्षणात प्रभासी होईत हें तो जागतहि नाही
अथवोहवइ । अथवा चा अहवइ असा आदेश होतो -

अहवइ न सुवसइ एइ खोडि ।

(अथवा न सुवसाना एए दोप ।)

अथवा चागल्या वशांत षन्मलेल्याचा हा दोप (खोडि) नव्हे

प्रायोधिकारात् । प्रायोधिकारामुळ (अथवा चा अहवइ न होता कधी अहवा हाइल
उदा -)

जाइअइ तदिं वेसइइ लउमइ वियहो पमाणु ।

जइ आवइ वो आगिअइ अहवा स जि निवाणु ॥ २ ॥

(यायते [गम्यते] तस्मिन् देशे लभ्यते त्रियस्य प्रमाणम् ।

यदि आगच्छति तदा आनीयते अथवा तत्रैव निर्वाणम् ॥)

ज्या देशांत प्रियवराचा पत्ता (प्रमाण) लागेल तेथें जावें जर तो आणत राह्याला
आणीत (नाहीतर) तेथेंच (मी) मरेन

[येथें, अथवा चा अहवा झालेल्या आदि]

दिवो दिवे । दिवा चा दिवे असा आदेश होतो -

दिवि दिवि गगाण्डाणु । (३५९ १)

सहस्य सह । सह चा सह असा आदेश होतो -

जउ पवसंते सहं न गय न मुभ विओरे तसु ।

उजिज्जणइ सदसदा दिते हि सुहयजणसु ॥ ३ ॥

(यत्प्रवसता सह न गता न मृता वियोगेन तस्य ।

लज्जयते सदणु ददतीभि (अस्माभि) मुभगजनस्य ॥)

प्रवासाला गेलेल्या प्रियकराबरोबर मी गेले नाही, आणि त्याच्या वियोगाने मेलीही नाही, या कारणाने त्या प्रियकरास सदग दयात्म मला राग वाटते

नहेनाहि । नहि चा नाहि असा आदेश होतो -

एतडे मेह पिअति जलु एत्तडे वडवानळ भावटइ ।

वेक्खु गहीरिम सायरहो एक्क वि कणिअ नाडि ओहटइ ॥ ४ ॥

(इत् मेधा पिबन्ति जल इत वडवानळ आवर्तते ।

प्रेक्षस्व गभीरिमाण सागरस्य एकाप कणिक नहि अपभ्रस्यते ॥)

इन्डे मेघ पाणी घितात इन्डे वडवानळ धुध पाल आहे (तथापि) सागराचे गभीर्ये पहा, (पाण्याचा) एक कणाह कमी झालेला नाही

पश्चाद्देशमेवैवेदानी - प्रत्युतेतस पच्छइ एम्बइ जि एम्बहिं

पच्छलिउ पत्तहे ॥ ४२० ॥

अपभ्रतो पश्चादादीना पच्छइ इत्यादय आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रशात पश्चात् इत्यादींच पच्छइ इत्याद आदेश होतात उदा, -

पश्चात पच्छइ । पश्चात् चा पच्छ हा आदेश होतो -

पच्छइ होइ विहाणु । (३६२ १)

एवमेवस्य एम्बइ । एवमेव चा एम्बइ असा आदेश होतो -

एम्बइ मुरउ समत्तु । (३३२ २)

एवस्य जि । एव चा जि हा आदेश होतो -

जाउ म चउउ पहुवह दक्खडे कइ पय देइ ।

डिअइ निरीच्छी हउ जि पर पिउ दयरइ करेइ ॥ १ ॥

(यानु मा यान्त पयत दण म कत पशानि ददात ।

हृदये तिरथीना अहमेव पर । अय आम्बराण करोत ॥)

जाऊ दे (त्याला) जाणाऱ्या (त्या) ला (मागे) बोलवू नका किती पावले (तो पुढे) जातो तें पहाते त्याच्या हृदयात मी तिरवी (बसलेली) आहे (परंतु माझा) प्रियकर जाण्याचें केवळ अवडवर करतोय

इदानीम एम्बडिं । इदानीम् चा एम्बडिं असा आदेश होतो -

हरि नचाविउ पगणइ विम्बइ पाडिउ छोड ।

एम्बडिं राहपगोडरह जं भावइ त होड ॥ २ ॥

(हरि नर्तित प्राङ्गणे विस्मये पारित लोक ।

इदानीं राधापयोधरयो यत् (प्रति) भानि तद् भवतु ॥)

अगणात हरीला नाचवला लोमाना आश्चर्यात पाडले आता राधेच्या स्तनाच जें व्हायच अगेल तें होऊ दे

प्रत्युतस्य पचळिउ । प्रत्युत चा पचळिउ हा आदेश होतो

सावसळोणी गोरडी नवखी क वि विसगडि ।

भडु पचळिउ सो मरइ जामु न छग्गइ कंठि ॥ ३ ॥

(सर्वमलावण्या गौरी नवा कापि विपग्रि थ ।

भट प्रत्युत स प्रियते यस्य न लगति कण्ठे ॥)

सर्वांगमुदर गौरी ताज्या (नवीन) विपग्रथी (वचनाना) प्रमाणें आहे पण ज्याच्या

गळ्याला ती चिःटत नाही तो (तरुण) वीर मरतो

इतस एत्तडे । इतस् चा एत्तडे असा आदेश होतो

एत्तडे मेह पिअनि जलु । (४१९४)

विपण्णोक्तवर्त्मनो युन युत्त विच्छं ॥ ४२१ ॥

अपभ्रंशो विपण्णादीना युच्चादय आदेशा भवति ।

अपभ्रंशान विपण्ण इत्यादींचे युन इत्यादि आदेश होतात उदा -

विपण्णस्य युत्त । विपण्ण चा युन हा आदेश होतो -

मई युत्तउ तुहुं धुरु धरडि कसरेडिं विगुत्ताइ ।

पई विणु धवल न षडइ भरु एन्वइ युत्तउ काइ ॥ १ ॥

(मया उक्त त्व धुर धर गण्टिमै (कसरेडिं) विनागिता ।

त्वया विना धवल नारोदति भर इदानीं विपण्ण निम् ॥)

मी म्हणले-हे ठवळ्या बैला तू धुरा धर गण्टि बैलानीं आम्हाला पीण दिली आहे, तुझ्याविना भार धाडिला जाणार नाही (पण) तू आता विपण्ण का ?

उक्तस्य युत्त । उक्त चा युत्त हा आदेश होतो -

मई बुत्तं । (४२११)

वर्मनो विच । वर्मेन् चा विच असा आदेशा होतो -

विचि न माह । (३५०१)

शीघ्रादीनां वहिष्ठादय ॥ ४२२ ॥

अपभ्रंशो शीघ्रादीनां वहिष्ठादय आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशात् शीघ्र इत्यादींच वहिष्ठा इत्यादि आदेशा होशात उदा :-

(शीघ्र चा वहिष्ठा असा आदेश होतो -)

एक कु कइअठ वि न आवही अन्तु वहिष्ठाउ जाहि ।

मई मित्तडा प्रमाणिअउ पई जेइउ खलु नाई ॥ १ ॥

(एक कदापि नागच्छमि अन्यत् शीघ्रं यामि ।

मया मित् प्रमाणितं त्वया यान्श (त्व यथा) खलु नहि ॥

एक तू येत नाहीस दुमरे, त्यैफर जातोस मित्रा, मला कळ्ठे आहे की तुम्यासारखा दुष्ट कोणीहि नाही

शकटस्य घघल । शकट चा घंघउ हा आदेश होतो -

जिवें सुधुरिस तिवें घघलइ जिवें नइ तिवें वलणाइ ।

जिवें डोंगर तिवें कोटरइ दिआ विसुरइ काइ ॥ २ ॥

(यथा सुधुरसा तथा कल्हा यथा नद्य तथा वलनानि ।

यथा पर्वता तथा कोटराणि हृदय खिद्यने किम् ॥)

जसे सुधुरस आहेत तसे कल्हा आहेत तशा नद्या आहेत, तशी वळणे आहेत, जसे डोंगर आहेत तशा दऱ्या आहेत हे हृदया, तू खिन का होतोस ?

अरुद्रयसंसर्गस्य विद्याल । ' अमृद्रयससर्गं च ' विद्याल ' आदेशा होतो -

ये छद्मेधिणु रयणनिहि अप्पउं तडि छळति ।

तड सलइ विद्यालु पर फुक्किञ्जत भ्रमति ॥ ३ ॥

(ये मुक्त्वा रत्ननिधिं आत्मानं तटे क्षिणन्ति ।

तेषां शङ्कानां संसर्गं केवलं फूत्किमयाणां भ्रमन्ति ॥

सागर सोडून जे स्वन ला तगावर फेंकलात त्या शंकाचा असुद्रयससर्ग आहे केवल (दुसऱ्याकडून) फुकले जात ते भ्रमण करतात

भयस्य द्रवक्क । भय चा द्रवक्क असा आदेशा होतो -

दिवे~दि~ विदत्तउं खाडि वठ सचि म एकु वि द्रमु ।

को वि द्रवक्कउ सो पइइ जेण समप्पइ जमु ॥ ४ ॥

(दिवने अर्जित खाद् मूर्ख संचिनु मा एकमपि दम्भम् ।

दिमपि भये तन् पतति येन समान्यते जन्म ॥)

मूर्खां, दिवसां जे मिथेल हें खा, एक पैसा (दम्भ) मुदा साठू नखे, कारण असे काहीतरी भय येतें की ज्यानें जन्माचाच शेवट होतो.

आत्मीयस्य अपरण । आत्मीय चा अपरण हा आदेश होतो -

पोडेंति जे द्विअडठे अपणउ । (१६७ २)

दृष्टेर्द्वि । दृष्टि चा द्वेदि असा आदेश होतो -

एकमेवकडं जइ वि जोपदि हरि मुद्दु सम्वायेण ॥

तो वि द्वेदि जई कदि वि राही ॥

को सक्कइ सवरे वि द्दुनयणा नेहि पडुटा ॥ ५ ॥

(एकेकं यद्यपि पश्यति हरिः मुद्दु सर्वादरेण ।

तथापि दृष्टि यत्र क्वापि राधा ।

कं शक्नोति संवरीतु नयने स्नेहेन पर्यस्ते ॥)

जरी चागल्या प्रभारें, सर्वादरपूर्वक हरि एकेकाडे पहातो, तरी जेयें राधा आहे तेयें याची दृष्टि जाते स्नेहानें भरलेले डोळे रोखण्यास कोण समर्थ आहे ?

गाढस्य निरुचट्ट । गाढ चा निरुचट्ट हा आदेश होतो -

विहवे कस्सु विरत्तणउ जोड्वणि कस्सु मरट्टु ।

सो छेखडउ पटाविअइ जो छगाइ निरुचट्टु ॥ ६ ॥

(विभवे कस्य स्थिरत्व यौवने कस्य गर्वं ।

स लेख प्रस्थाप्यते यं स्थिति गाढम् ॥)

वैभवात् स्थिरता कुणाची ? यौवनात् गर्वं कुणाचा ? (म्हणून) जो खोलवर विवेल (श - रागेल) असा लेख पाठविला जात आहे

साधारणस्य सडुळ । साधारण चा सडुळ असा आदेश होतो

कदि ससडरु कदि मयरडरु कदि बरिहिणु कदि मेहु ।

दूरडिआइ वि सज्जणइ होइ असडुळु नेहु । ॥ ७ ॥

(कुत्र शशभर कुत्र मरुधर कुत्र बही कुत्र मेघ ।

दूरस्थितानामपि सज्जनाना भवति असाधारण स्नेह ॥)

कुठें चद्र, कुठें समुद्र ! कुठें मोर, कुठें मेघ ! सज्जन जरी दूर असले तरी त्याचा स्नेह असाधारण असतो

कौतुकस्म कोड्ड । कौतुक चा कोड्ड हा आदेश होतो -

कुजइ अजइ तरुअरइ कुड्डेण घडइ इत्थु ।

मणु पुणु एकदिं सहदिं जइ पुच्छह परमत्यु ॥ ८ ॥

(कुञ्जर अन्येषु तस्वरेषु कौतुकेन घपति हस्तम् ।

मन पुन एकस्या सङ्ख्या यदि पृच्छय परमाथम् ॥)

इतर चागत्या शृङ्गावर हती आपत्ती सौंड कौतुकेन (खेळ म्हणून) घासतो, पण खरी गोट विचाराल तर त्याच मन मात्र फक्त सङ्गी (शृङ्गा) बरच आहे

श्रीडायां रोडु । फ्रीडा चा खेडु असा आदेश होतो -

खेडुय कयमग्नेदिं निच्छय । किं पर्यपठ ।

अशुस्त्याउ भत्ताउ अग्ने मा चय सामिभ ॥ ९ ॥

(फ्रीडा वृत्ता अस्माभिः निश्चय किं प्रजल्पत ।

अनुरक्ता भक्ता अस्मान् मा त्यज श्यामन् ॥)

स्वामी आम्ही फ्रीडा केवळी सुम्ही असे का धोरता ? अनुरक्त अशा आम्हा भक्ताचा त्याग करू नका

रम्यस्य रवणः । रम्य चा रवण ह्य आदेश होतो -

सरिदिं न सरोदिं न सरवरेदिं न वि उज्जाणवणेदिं ।

वम रवणा होति घट निवसनेदिं सुभणेदिं ॥ १० ॥

(सरिदिं न सरोभि न सरोवरे नार उज्जाणवने ।

देशा रम्या भवन्ति मूर्ख निवसन्ति सुजनै ॥)

मूर्खा, नशानी वा तय्यानी अथवा सरोवरानी किंवा उद्यानानी वा चनानी देश रम्य होत नाहीत तर मुजनाच्या रदाण्यान (रम्य) होनात

अद्भुतस्य टक्करि । अद्भुतचा टक्करि असा आदेश होतो -

दिभडा पद् पेंडु योलिभभो बहु अगद् सयवार ।

पुटिसु पिपें पवमति हटें भइय टक्करिसार ॥ ११ ॥

(हृदय त्वया एतद् उक्त मम अग्रत जनारम् ।

सुदिष्यामि प्रियेण प्रसमता (सह) अद् भण्ड अद्भुतसार ॥)

हे अद्भुतगक्तियुक्त शठ हृदया, तू माझ्यापुढ शंभूडा वेळा म्हणाय्य होतान वी जर प्रियतर प्रसाम्नात्र जाहऊ तर मी फुटेन

हे मलीन्यस्य दक्षि । हे सानि चा हेत्रि हा आदेश होतो -

दक्षि म ह्यखदि आलु । (३७९ १)

शृण्वशृण्वीन्यस्य शुभंशुभ ।

पृथक्पृथक् याचा जुअनुअ असा आदेश होतो :-

एक कुटुली पंचदिं रक्षी तर्हे पंचर्हे वि जुअनुअ बुद्धी ।
बहिणुं सं घर बहि किं व नंदउ जेशु कुटुंबर्हे अप्पणछंदर्हे ॥ १२ ॥

(एरा कुटी पयभि म्हा तेरा पयानामपि पृथक्पृथक् बुद्धि ।
भगिनि तद् एह कथय कथ नन्दतु यत्र कुटुम्ब आमच्छन्दम् ॥)

एफ (श्रीगृही) कुटी (श्रीपत्नी) आहे, निच्यावर पाचाचा अधिकार आहे (रुद्र); पाचाची बुद्धि पृथक् पृथक् आहे हे बहिणी, जेथ कुटुंब आणायल्या छंदाप्रमाणे वागते ते घर आनदी जेणे राहिल, ते माग

मूढस्य नाडिभ- वक्षी । मूढ ने 'नाडिभ' आणि 'वड' अगे आदेश होतात .-

ओ पुणु मणि जि खमकमिहभउ
चिनइ देइ न दम्मु न रुभउ ।

रदवमभमिर करग्गुहाडिउ

घरदिं वि कोतु गुणइ सो नाडिउ ॥ १३ ॥

(य पुन मनमोव व्याकुगीभूत
चिन्नायति ददानि न दम्भ न हपक्कम् ।

रतिवशभ्रमणशील करामागलिनं

एहे एव कुन्त गणयति स मूढ ॥)

जो मनात व्याकुळ होऊन चिन्ना करतो पण एक पैसा किंवा रुपया देत नाही तो एक मूर्ख, रतिवश होऊन हिंजारा व घरातच बोटानी जा भाला फिरवतो, तो एफ मूर्ख

दिवे हिं विदत्तर्हे स्वादि वट्ट । (४२२ ४)

नवस्य नगर । नव या नवरा हा आदेश होतो -

नवन्ती वरि विम्वरदि । (४२०-३)

अवस्करस्य वडवड । अवस्कर चा दडवड असा आदेश होतो -

बळे हिं बळेते हिं छोभगे हिं जे तई दिहा यालि ।

तदिं मयरदप-दडवडउ पडइ अपुरइ काळि ॥ १४ ॥

(चल्हन्ना यल्मानान्नां लेपनाभ्यां ये तदा दृष्टा याते ।

तेषु मररथ्वपारस्फन्द पननि अरूणै कते ॥)

हे याते, तुम्हा चरत कणातीने जे पाडिने नेजे त्यांवर अरूणै काडीच मरनाचा दण होतो

यश्शुद्ध । यदि वा छुड् हा आदेश होतो -

छुड् भग्घइ ववसाड । (३८५ १)

संविधन केर तणी । संविधि चे केर व तण अमे आग होतात -

गयड सु केसरि पिभद्दु च्लु निचिचतईं हरिणाइ ।

जसु करणें हुकारडणें मुठहें पडनि नृणाइ ॥ १५ ॥

(गन स केसरी पिवत च्ल निचिच हरिणा ।

यस्य संविधना हुकारेण मुखेभ्य वतन्ति नृणान् ॥)

हरणानां ज्याच्या हुकारान मुखातून गवन मडून पणतें तो छिंद (आना) गत्य (तेव्हा) निश्चिनपणें पाणी प्या

अह भग्गा भग्घइ तणा । (३७९ २)

भामैपीरित्यस्य मन्भीसति छीलिङ्गम् ।

मा भैपी याचा मन्भीसा अमा छीलिंगी (रड) आटग होतो -

सग्यावयह आलवणु साहु वि छोट करेइ ।

आदणहें मन्भीसडी जो सजणु सो दइ ॥ १६ ॥

(स्वस्थावस्थानामालयन सर्वाऽपि लोफ करोति ।

आर्ताना मा भैपी इति य मुचन स ददाति ॥)

स्वस्थावस्थत अतणान्यागी सर्वच लोक बोलतात (पण) भिऊ नसो अमें (पक्त) सज्जनच पीडिता (दु ग्निना) ना म्हणनात

यद्यद् दृष्ट वृत्तदित्यस्य जाइटिआ ।

यद् यद् दृष्ट तद् तद् याचा जाइटिआ असा आदेश होतो -

जइ रचसि जाइटिअए हिभडा मुद्धसदाव ।

छोटें फुटणपण त्रिर्वै घणा सहेसइ ताव ॥ १७ ॥

(यदि रच्यते यद्यद् दृष्ट तस्मिन् ह्यस्य मुग्धस्वभाव ।

लोहेन स्फुटता यथा धन (= ताप) सहिष्यते तावत् ॥)

हे सुख्या हृदया जें जें पाहिलेस त्या ठिकाणी (जर) आमक शालस (तर) फुटणाच्या लोखणाग जसे घणाचे धान तमा ताप तुला सोसवा लागल

हुहुरु-धुग्घादय शब्दचंष्टानुकरणयो ॥ ४२३ ॥

अपभ्रंशे हुहुर्वादय शब्दानुकरणे धुग्घादयश्लेषानुकरणे यथासत्य

प्रयोक्तव्या ।

अपभ्रंशान् हुहुरु इत्यादि शब्द शब्दानुकरण दर्शविण्यास, व घुग्घ इत्यादि (शब्द) चेशानुकरण दर्शविण्यास अनुक्रमेण उपयोजावेत उदा -

महँ जाणितँ सुहृसु हँतँ प्रेमद्रुहि हुहुर ति ।
नवरि अचितिय संपदिय विण्पियनाव झड ति ॥ १ ॥

(मया ज्ञान मद्दश्यामि अहं प्रेमहृदे हुहुरु शब्द कृत्वा ।
केवल अचिन्तिता सपतिता विप्रिय - नौ श्राटति ॥)

मरा वण्ड - हुहुरु शब्द करीत मी प्रेमरूपी सरोवरान् घुडी मारेन पण अचानक कल्पना नसला विरहरूपी नौका (मरा) मिनली

आदिग्रहणात् । (सूनातीळ) आदि शब्दान (असलेच इतर शब्दानुकारी शब्द जाणावयाचे आहेत)

खज्जइ नउ कसरक्केहिं पिज्जइ नउ घुण्णेहिं ।
एग्घइ होइ सुहृच्छडी पिणं दिट्ठ नयणेहिं ॥ २ ॥ इत्यादि ॥

(खाद्येने न कमरकशब्द कृत्वा पीयते न घुद शब्द कृत्वा ।
एवमेव भवति सुखासिमा प्रिये श्रेते नयनाभ्याम् ॥)

जेव्हा डोळ्यांनीं प्रियमर पाहिल्या जातो तेव्हा कमू कस् शब्द करीत खज्जइ जात नाही अथवा घुद घुद प्यालाहि जात नाही (तरी) सुखास्थिति आहे इत्यादि (इतर उदाहरणे जाणावयाची आहेत)

[येथें, कसरक्क व घुद हे शब्दानुकरणी शब्द आहेत]

(चेशानुकरण दर्शविण्यास घुग्घ -)
अग्ग वि नाहु महु जि धरि सिद्धत्था वदेइ ।
साउं जि विरहु गवक्खेहिं मक्कइघुग्घिउ वदेइ ॥ ३ ॥

(अद्यापि नाथ - ममैव गृहे सिद्धार्थान् वन्दते ।
तावदेव विरह - गवाक्षेषु मर्कटचेष्टा ददाति ॥)

माशा नाथ जैन प्रतिमाना वदन करीत अद्यापि घरातच आहे (प्रवाम्नाय गेलेला नाही) तवरच विरह गवाक्षान् माकडचेष्टा करीत आहे

आदिग्रहणात् । (सूनातीळ) आदि शब्दाने (असलेच इतर शब्दानुकरणी शब्द जाणावयाचे आहेत उदा)

सिरि जरखडी खोभडी गळि मणियडा न वीस ।
तो वि गोठुडा कराविआ मुदणें उट्टवईस ॥ ४ ॥ इत्यादि ।

[येथें, बेहि व रेसि हे निपात तादर्थ्या आहेत.]

एवं तेहिरेमिमाबुदाहार्यौ ।

याचप्रमाणे तेहि व रेसि यांची उदाहरणे जाणावयाची आहेत.

बहुत्तगहो तणेण । (३६६-१)

[येथें, तणेण हा तादर्थ्या निपात आहे]

पुनर्विनः स्वार्थे डुः ॥ ४२६ ॥

अपभ्रंशे पुनर्विना इत्येताभ्यां पर स्वार्थे डुः प्रत्ययो भवति ।

अपभ्रंशांत पुनः आणि विना यांच्यापुढे स्वार्थे उ (डु) प्रत्यय लागतो. उदा. :-

सुमरिगज्जं तं बल्लडं जं वीसरद् मणाउं ।

जहि पुणु सुमरणु जाउं गभ तहो नेहहो कडू नाउं ॥ १ ॥

(स्मर्यते तद् बल्लभं यद् विस्मर्यते मनाक् ।

यस्य पुनः स्मरणं जानं गतं तस्य स्नेहस्य हि नाम ॥)

जें धोडे विसरलें असूनहि आठवलें जाते तें प्रिय म्हणूनवाचें; पण ज्याचे स्मरण होतें व नष्ट होतें त्या स्नेहाचें नांव काय ?

[येथें, पुणु मर्थे स्वार्थे उ (डु) आहे]

विणु जुज्जे न बलाहुं । (३८६ १)

[येथें, विणु मर्थे स्वार्थे उ (डु) आहे]

अवश्यमो डें - डौ ॥ ४२७ ॥

अपभ्रंशोवश्यमः स्वार्थे डें ढ इत्येता प्रत्यया भवतः ।

अपभ्रंशांत ' अवश्यम् ' या स्वार्थे एं (डें) व अ (ढ) हे प्रत्यय लागतात. उदा. :-

जिदिभिदिउ नायगु वमि करहु जसु अधिखई अघइं ।

मूळि जिणट्टइ तुंदिगिडे अवसें सुखडिं पणइं ॥ १ ॥

(जिह्वेन्द्रिय नायकं वरो वृत्त यस्य अधीनानि अन्यानि ।

मूले विनष्टे तुम्बिन्या अवश्यं शुष्यन्ति पर्णानि ॥)

ज्याच्या अधीन इतर (इंद्रिये) अशा मुख्य जिह्वेन्द्रियास्य वग वग. तुंविनी (दुःखा भोरय्या) चें मूळ नष्ट झाल्यावर पाने अवश्य सुखून जातात.

[येथें अवग्य चा अवमें झाला आहे]

अवस न सुभ्रदिं सुह्रिदिभ्रदि । (३७६२)

[येथें अवश्यम् चा अवस न्याला आहे]

एकशसो डि ॥ ४२८ ॥

अपभ्रशो एकशशस्यार्थे डिर्भवति ।

अपभ्रंशत एश शशापुठ स्वार्थे इ (डि) प्रत्यय लागतो उदा -

एकसि सोलकस्त्रिभ्र दम्भ्रिं पच्छिन्नात् ।

जो पुणु खड्ड अणुदिभ्रु तसु पच्छिन्तं काइ ॥ १ ॥

(एकश शीलकनक्षिताना दीयन्ते प्रायश्चित्तानि ।

य पुन खण्डयति अनुदिवस तस्य प्रायश्चित्तेन किम् ॥)

एकश शील कनक्षिताना प्रायश्चित्ते दिव्ये जानत एष जो रोच (शील)
क्षिति करतो त्याला प्रायश्चित्ताचा वाप उपयोग ?

[येथ, एकश चा एकनि झाला आहे]

अडडडुडुडा स्वार्थिक फत्तुकू च ॥ ४२९ ॥

अपभ्रशे नाम्न परत स्वार्थे अ डड डुड इत्येन त्रय प्रत्यया भवति
तत्प्रयोगे स्वार्थे कप्रत्ययस्य लोपश्च ।

अपभ्रशत नामाच्या पुठ स्वार्थे अ अड (डड) उड (डुड) अने तीन प्रत्यय
लागत, आणि त्याच्या सनियोगमुळे स्वार्थे व प्रत्ययाचा लोप होतो

(स्वार्थे अ प्रत्ययाचें उदाहरण)

विरहाणलालकरालिभउ पडिउ पथि अ निट्टुड ।

त मैलवि सव्वदिं पयिभ्रदि सो पि किभउ अगिभ्रुड ॥ १ ॥

(विरहाणलालकरालिभउ पथिथ पाथ यद्द हए ।

तद् मिलित्वा सर्वे पयिके स एव कृत अगिभ्रुड ॥)

जेव्हा विरहाणीच्या ज्वालानी होरपळलेला पाथक रस्त्यावर दिमला तेव्हा सर्व
पथिकानी मिळून त्याला अग्नीवर ठेवला (कारण तो मेला होता)

[यथे निट्टुड रिअउ, अगिभ्रुड नार्थे स्वार्थे अ आहे]

डड । अ (डड) (स्वार्थे प्रत्ययाच उदाहरण)

महु फतहो च दोसडा । (३७९१)

[येथ, दोसडा मध्ये अड (डड) आहे]

डुल्ल । उल्ल (डुल्ल) (स्वार्थे प्रत्ययाच उदाहरण)

एकक डुडुली पचडिँ रुढी । (४२२-१२)

[येथ, 'कुटुली मध्ये उड (डुड) आहे]

योगजाञ्चैपाम् ॥ ४३० ॥

अपभ्रंशो अडडडुल्लाना योगभेदेभ्यो ये जायन्ते डडअ इत्यादय
प्रथयास्नेऽपि स्वार्थे प्रायो भवन्ति ।

अपभ्रंशात अ, अड, उड यांचेपासून परस्परते सयोगान निरनिराळ्या प्रकारे
साधलेले जे अडअ (डडअ) इत्यादि प्रत्यय होतात, ते मुळा प्राय स्वार्थे (प्रत्यय)
अमतात उदा —

डडअ । अडअ (डडअ) (प्रत्ययाचें उदाहरण)

फोडेंति जे द्विअडड अप्पणडं । (३५० २)

[येथ, द्विअडड मध्ये डडअ (अडअ) प्रत्यय आहे]

—अत्र किसलय (१ २६९) इत्यादिना यलुक ।

येथ (हृदयमध्ये) ' किसलय ' इत्यादि सूत्रानुसार ' य ' चा लोप झाला आहे

डुल्लअ । उल्लअ (डुल्लअ) (प्रत्ययाच उदाहरण)

चूडल्लउ सुजीदोइसह । (३९५ २)

[येथे, चूडल्लउ मध्ये उल्लअ (डुल्लअ) प्रत्यय आहे]

डुल्लडड । उल्लडड (डुल्लडड) (प्रत्ययाचें उदाहरण)

सामिपस्ताड सलज्जु पिउ सीमामंधिडिँ वामु ।

वेक्किव्वि वाडु बल्लडडा घण मेहह नीसासु ॥ १ ॥

(स्वामिप्रमाद सल्ल प्रिय सीमामन्धौ वामम् ।

प्रेक्ष्य बाहुबल धन्या मुगति निवासम् ॥)

(प्रियफरावरील) स्वामीचा प्रमाद, सल्ल प्रियकर व सीमासंधीवर वाम, आणि

(प्रियकराचें) बाहुबल पाहून (मुली) मुदरी निवास टाकतें

[येथे, 'बल्लडडा मध्ये उल्लडड (डुल्लडड) प्रत्यय आहे]

—अत्रामि स्यात् दीर्घस्वौ (४ ३३०) इति दीर्घ । प्व
वाहु वलुहडड । अत्र प्रयाणां योग ।

यथ (वाहु वलुहडड या) द्वितीया एववन्ती रूपान स्यात् दीर्घस्वौ या
सूत्रानुसार (अन्व स्वर) दीर्घ झाल आहे —याचप्रमाणे वाहु-वलुहडड (ग्राह होइल)
यथे (ड्ड ड व अ या) तीर्थाचाही योग आहे

स्त्रिया तदन्ताद्दी ॥ ४३१ ॥

अपभ्रशे स्त्रियां वर्तमानेभ्य प्राक्तनसूत्रद्वयाच्चप्रत्ययात्तभ्यो ङी प्रत्ययो भवति ।

अपभ्रशात स्त्रीलिंगान् अमणान्या व मागीर दोन सूत्रान (म्हणून ४०९ ४३०)
सांगिलेल्या प्रययानी अन्त पावणाऱ्या शब्दाना इ (ङी) प्रत्यय लागतो उगा

पद्मिभा ङिठी गोरडी ङिठी मग्गु निभंत ।

अमूमामे हि कषुभा तितुवाण करत ॥ १ ॥

(पवित्र दृष्ट गौरी दृष्ट मार्गमन्त्राकपन्ती ।

अभूह्वामे कषुक्क निमनादान (अर्धशुष्क) कुवती ॥)

(एक पायस्थ दुसऱ्या पक्षिकाल आपल्या प्रियदहल विचारतो) पवित्रा (माती)
प्रिया ङिसली ? तुम्ही वाट पहाणागी व अभु व आम यानी चौथी चौथी व सुफी करणारी
(अशी ती मला) ङिसली

[यथे गोरबी मध्य इ (ङी) प्रत्यय आहे]

एकक कुडुली पचई रडी । (३३९१) ४०२ १२

[यथ कुडुगी मध्य इ (ङी) प्रत्यय आहे]

आ नताद्दी ॥ ४३२ ॥

अपभ्रशे स्त्रियां वर्तमानाप्रत्ययान्प्रययान्तात् ङा प्रत्ययो भवति । इत्यपवात् ।

अपभ्रशात स्त्रीलिंगान् अमणान्या प्रत्ययानी अन्त पावणाऱ्या वा प्रययानी अन्त न
पावणाऱ्या शब्दाना आ (ङा) प्रत्यय लागतो (हा विषय) ई (ङी) प्रत्यय लागतो या
(नियमा) चा अपवात् आहे

पिउ भाइउ सुभ वत्तडी सुणि वचडइ पट्ट ।

तद्दी विरहहो नासनअहो धूलडिआ वि न ङिठ् ॥ १ ॥

(प्रिय आवाज शुभ वार्ता ध्वनि वर्ण प्रसिद्ध ।

तम्ब विरहस्य न प्रन धूलिपरि न द्या ॥)

प्रियम्भ्र धाल (ही) वानी ऐङ्गी (त्याचा शब्द—) ध्वनि मनात गिरला, नट होणाऱ्या त्या विरहाची धूळमुद्रा दिमगी नाही

[यथ, धूळडिआ मय्य आ (डा) प्रत्यय आहे]

अस्येदे ॥ ४३३ ॥

अपभ्रंशे धियां वर्तमानस्य नाम्नो योकारस्तस्य आकारे प्रत्यये परे इकारो भवति ।

अपभ्रंशात स्त्रीलिंगात असणाऱ्या नामाचा (जो) अन्त्य अक्षर त्याचा आकार प्रत्यय पुढे असता इकार होतो उदा -

धूळडिआ मि न दिट्ट । (४३२ १)

[येथे, धूळडिआ मय्ये अनाराचा इकार झाय आहे]

धियामिथेव । (नाम) स्त्रीलिंगी (अगेल तरच हा नियम लागतो) तसे नसल्यास हा नियम लागणार नाही उदा -)

धुगि वसडइ पडट्ट । (४३२ १)

[यथ, वनडइ मय्ये (स्त्रीलिंगा अभावी) इकार चालेल नाही]

युष्मदादेरीयस्य डार ॥ ४३४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदादिभ्य परस्य ईयप्रत्ययस्य डार इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात युष्मद् इत्यादीपुढे येणाऱ्या ईय प्रत्ययाचा आर (डार) जमा सादण होतो उदा -

सदस काई तुहारेण ज सगहो न मिलिजइ ।

सुइणतरि पिणै पाणिणैण विभ विभास कि डिउजइ ॥ १ ॥

(मन्देशेन कि युष्मदीयेन यन्मणय न मिल्यते ।

स्वन्तानरे पीनन पानीयेन प्रिय पिपामा कि डिउने ॥)

(तुगा) सग मिळत नाही, (मग) तुझ्या सदागचा काय उपयोग? स्वनात प्यात्रेच्या पाप्मान (मगी) तद्दान भागल जय ?

[यथ, तुहार मय्ये आर (डार) आदा आहे]

दिक्खि अहारा कत्तु । (३४५ १)

चडिगि मडारा कत्तु । (३५१ १)

[यथे, अन्हार व मार मय्ये आर (डार) आदा आहे]

अतोइत्तुल ॥ ४३५ ॥

अपभ्रंशे इदं किं यत् तदेतन्नय परस्य अतो प्रत्ययस्य डेतुल इत्यादेशो

भवति ।

अपभ्रंशात् इद, किं, यद्, तद्, एतद् यापुढे योनाया 'अतु' प्रत्ययाचा एतुल (डेतुल) अमा आदेश होतो उदा -

एतुलो । केतुलो । जेतुलो । तेतुलो । एतुलो ।
(इयान् । कियन् । यावन् । तावन् । एतावद् ।)

अस्य डेतुहे ॥ ४३६ ॥

अपभ्रंशे सर्वादि. सप्तम्यन्तात्परस्य प्रत्ययस्य डेतुहे इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् सर्वनामापुढ सप्तम्यधी योनाया 'प्र' प्रत्ययाचा एतुहे (डेतुहे) असा आदेश होतो उदा -

एतुहे तेतुहे वारि घरि लच्छि विसडुल धाड ।

पिअपन्मठ व गोरडी निखल कडि वि न डाड ॥ १ ॥

(अत्र तत्र द्वारे गृहे लक्ष्मी विसडुल धावति ।

प्रियप्रभ्रंशेव गौरी निखला वापि न तिष्ठति ॥)

येथें, तेथें, घरी, दारी (याप्रभ्रं) चवळ लक्ष्मी फिरते, प्रियकराणामून वियुक्त झालेल्या सुदरीप्रमाणें ती निखलपणें कोठेहि रहात नाही

[येथें, एतुहे व तेतुहे मध्यें एतुहे (डेतुहे) हा आदेश आहे.]

स्वतलोः षणः ॥ ४३७ ॥

अपभ्रंशे स्वतलो. प्रत्यययोः षण इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् स्व आणि त ल् प्रत्ययांचा 'षण' अमा आदेश होतो उदा .-

वडुष्यणु परि पाविभड ॥ (३६६ १)

[येथें, वडुषणु मध्यें षण हा आदेश आहे]

प्रायोधिकारात् ।

प्रायोधिकारमुद्धे (कधी कधी षण आदेश होत नाही) उदा -)

षडुत्तणडो मणेण । (३६६ १)

तन्वस्य इष्वउं एवउ एवा ॥ ४३८ ॥

अपभ्रंशे तन्वप्रत्ययस्य इष्वउं एवउ एवा इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशात् तन्व प्रत्ययाचे इष्वउं, एवउ आणि एवा असे तीन आदेश होऊन,

(जित्वा अशेष कपायबल दत्त्वा अभय जगत ।
 लब्ध्वा महाव्रत शिव लभन्ते ध्यात्वा तत्त्वम् ॥)

कपायरूपा सैन्य विभूज, जगाला अभय जेऊन, महाव्रत घेऊन, तत्त्वाचे ध्यान करून
 (ऋषि) आनंद (शिव) मिळविताना

[येथे, जेपि मये एपि, ऋषिणु मये एपिणु, लेवि मये एवि, आणि शाएणिणु
 मये एविणु, असे आदेश आहेत]

पृथग्योग उत्तरार्थ ।

(या सूत्रात 'क्त्वा'चे चार आदेश) पृथक् सांगण्याचे कारण असे की (याच
 प्रत्ययाचा) पुढील सूत्रातहि उपयोग (करावयाचा आहे)

तुम एधमणणहमणहि च ॥ ४४१ ॥

अपभ्रंशो तुम. प्रथयस्य एव अण अणह अणहि इत्येते चत्वार, चकारान् एपि
 एपिणु एवि एविणु इत्येते, एव चाष्टावादेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशात तुम् प्रथयाचे एव, अण अणह व अणहि असे हे चार, (आणि
 सूत्रातील) चकारामुळे एपि, एपिणु, एवि, एविणु असे हे (चार), याप्रमाणे (एकूण)
 आठ आदेश होतात उदा :-

दवं दुवकरु निभयधणु करण न तउ पडिडाइ ।

एवइ सुहु भुजणह मणु पर भुजणहि न जाइ ॥ १ ॥

(दातु दुप्परं निजमधन र्तुं न तप प्रतिभाति ।

एव सुरा भोक्तु मन पर भोक्तु न याति ॥)

स्वतः च धन टणें दुप्पर आहे, तप करावे असे (दुष्कणहि) वाटत नाही मनाला
 सुरा भोगावे असे वाटते, पण भोगता (मात्र) येत नाही.

[येथ, देव मये एव, करण मर्थ अण, भुजणह म ये अणह, आणि भुजणहि मये
 अणहि, असे आदेश आहेत]

जेपि चएपिणु सयल धर लेविणु तवु पालेवि ।

विणु सनें तित्थेमेणे को रुक्कइ भुवणे वि ॥ २ ॥

(जेतु त्यक्तु सक्का धरा एतु तप पालयितुम् ।

विना शानिना तीर्थक्षरेण व इ स्तोनि भुवनेएपि ॥)

सपूर्ण पृथ्वी जिंकणे व (जिंकून) तिचा त्याग करणे, मृत (तप) घेणे व (घेऊन)
 त्याच पाठन करणे, हे जगात शांति तीर्थक्षरेप्रतिना इतर कुणाला शक्य आहे?

सामान्य उपसहार

व्यत्ययश्च ॥ ४४७ ॥

प्राकृतादिभाषाळक्षणानां व्यत्ययश्च भवति ।

आणि प्राकृत इत्यादि भाषांच्या लक्षणांचा व्यत्यय हातो

यथा मागध्या विष्टश्चिष्ट (४ २१८) इत्युक्तं तथा प्राकृतपेशाचीशौरसेनीष्वपि भवति । चिष्टदि ।

मागधीत 'विष्ट' चा 'चिष्ट' होतो असें जसें सांगितलें आहे, तद्वत् (माहाराष्ट्री) प्राकृत, पेशाची व शौरसेनी यामर्त्याह होतो (उदा) चिष्टदि ।

अपभ्रंशो रेफस्याधो वा लुगुको मागध्यामपि भवति ।

अपभ्रंशात् (संयोगात्) पुढे असणारा र तसाच रहातो वा त्याचा लोप होतो, (हा नियम) मागधीतहि गगतो उदा -

शतमानुशमशभाळके कुभशहध वशाडे शचिदे, इत्याद्यन्यदपि द्रष्टव्यम्
(शतमानुपमासभारत कुम्भसहस्रवस्तानि संचित ।)

—अर्धीच इतर उदाहरणं पहावीत

न केवळ भाषाळक्षणानां र्थादेशानामपि व्यत्ययो भवति ।

केवळ भाषाळक्षणानांचा व्यत्यय होतो असें न हे तर धातूना लागणाऱ्या प्रत्ययांच्या आदेशाचाहि व्यत्यय होतो

ये वर्तमानकाले प्रसिद्धास्ते भूतेऽपि भवन्ति ।

जे वर्तमानकाळचे (म्हणून प्रत्यय) प्रामद आहेत ते भूतकाळ्यातहि रागनात उदा -

अह पेच्छइ रहुतणओ । अथ प्रेक्षाचके इत्यर्थ ।

(अथ प्रेक्षाचके एतन्नय ।) नंतर एतन्नयानें पाहिलें

[येथें, पेच्छइ हे प्रेक्षाचके या अर्धी आहे]

आभासइ रयणीअरे । आबभापे रजनीचरान् इत्यर्थ ।

(रक्षसाना म्हणतय)

[यथ, आभासइ हं आबभापे या अर्धी आहे]

भूते प्रसिद्धा वर्तमानपि ।

हेमचंद्रकृत अपभ्रंश व्याकरण टीपा

३२१. संस्कृतमधील शब्द अपभ्रंशांत येतात त्यावेळीं त्या शब्दांमधील स्वरांच्या स्थानीं अपभ्रंशांत प्राय इतर स्वर येतात—सूनात 'प्राय' म्हणण्याचें कारण असें—अपभ्रंशात ज्या शब्दांचीं रूपे विशेष म्हणून सांगितली आहेत त्या शब्दांचीं रूपेसुद्धा कधीकधी (माहाराष्ट्री) प्राकृत व शौरसेनी यातील रूपाप्रमाणें होतात.

३३०. सूत्रातील 'सि' हें अक्षर प्रथमा एकवचन निदर्शक आहे सोईसाठीं विभक्ति-वचनान्या पारिभाषिक शब्दा पुढें दिल्या आहेत—

विभक्ति	ए व	व व (अ व)
प्र	सि	जस् (अस्)
द्वि.	अम्	शस् (अस्)
तृ	टा (आ)	भिसू
(च)	ळे (ए)	भ्यस्
प	डसि (अस्)	भ्यस्
प	डस् (अस्)	आम्
स	ळि (इ)	सुप् (सु)

३३० १. टोळ (दे)—विट, नायक घण (स-घण्या)—प्रियाया घण आदेश, असें टीकाकार म्हणतो 'णाइ' (इव) साठीं सूत्र ४४४ पहा

३३० २. दडवड (दे)—शीघम् [जु म-दडवादडवी (किस्तपुराण १ २३ ३३)] 'रत्तडी' साठीं सूत्र ४३१ पहा 'कर' साठीं सूत्र ३८७ पहा 'तुडू' साठीं सू. ३६८ पहा 'मडू' साठीं सूत्र ३७७ पहा

३३० ३. बिट्टी-मराठी व हिंदीतील बेटा, बेटा 'बिर्वे' (यथा) साठीं सूत्र ४०१ पहा

३३० ४. एइ (एते)—सू. ३६३ एइ (एया)—सू. ३६२ एथु (अत्र)
—सू. ४०५

३३१. सूत्रातील उत् म्हणजे उ पहा—तपरस्तरकालस्य । (सिद्धांतकोमुदी १ १७०) याचप्रमाणें ओत् (सू. ३३२) म्हणजे ओ, इत् (सू. ३३४) म्हणजे इ, एत् (सू. ३३५) म्हणजे ए, उत् (सू. ३४०) म्हणजे उ असे जाणावयाचे

३३१ १. झाइवि लाइवि—सू. ४३९ पहा

३३२ सूनातील पुठि म्हणजे पुल्लिङ्गे

३३२ १ ° निवटाह, छोन्नरह—सू. ३३९ पहा

३३२ २ चोअलिहे—सू. ३५० पहा. एन्वइ—सू. ४२० पहा, विअ (प्रिय)
हे पठो ए. व चें रूप आहे सू. ३४५ पहा

३३३ १ दिअहडा—सू. ४२९-४३० पहा

तण हे माहारपुत्री प्राकृतमध्यें पठो अ व चें रूप आहे येथें त्याचा उपयोग
दि अ व प्रमाणें केला आहे (हम ३ १३४ पहा) दरएँ—सू. ३८२ पहा

३३४ १ तल्यह—लिगभेदासाठी सू. ४४५ पहा

३३५ प्राहयान हि, हिं, हिँ हे तृतीया अ व चे प्रारय आहेत
अपभ्रंशातील तृतीया अ व प्रत्ययांसाठी सू. ३४५ पहा

३३६ १ गृहह—सू. ३९४ पहा जिवें—सू. ३९७ व ४०१ पहा

३३८ १ किअउं—सू. ३८५ पहा

३३९ १ टीहाराग्या मते—अन्योऽपि य प्रक्षर-द्वये कर्तृकामो भवति स
विथम-स्थाने यसति । प्रक्षर द्वय किम् । प्रियते या यत्तून् यपति वेति
भावाय । -एइ स्वयम्,—रगिनि-सू. ४३९ पहा

३४० १ येथें मुक्त्यु (सीफ्य) हा घन्द पुल्लिङ्गांत वापरला आहे (सू. ४४५
पहा)—प्रायोऽभिक्षर प्राय म्हणजे कधी कधी, बहुधा, इत्यादि.

३४० २ निकलेनि, करवि या रूपांसाठी सू. ४४० पहा तुहुँ—प्राकृत व अपभ्रंश
यांत द्विवचन नवस्थानें द्विवचनापराबी अनेकवचनाचा उपयोग केला जातो

३४१ १ नीकार्येन्नु (नि सानान्यम्)—सू. ३९७ पहा—मडेअपिणु—सू. ४४० पहा

३४१ २ अगळउ-म-भागळ

३४१ ३ बि-सू. ४२० पहा

३४१ सू. ३३३ प्रत्ययें तृतीया एकवचनांत 'ए' यतो सू. ३४२ नुवार या
'ए' वर अनुस्वार यतो वा त्याचेपुढें थ येतो

३४३ १ उहचन (उष्ण) हे भावराचक नाम प्राकृतप्रत्ययें
(हेम २.१५४) अपभ्रंश-प्रत्ययांसाठी सू. ४३७ पहा

—तेई, कर्ई—सू. ४०१, ३९७ पहा

३४४ मूरंतीळ तुह् म्हणजे टोर.

३४४ १ तिई सू. ४०१, ३९७ पहा

३४९-१ 'कर' च्या स्थानी 'किर' (= किल, परोत्तर) असा पाठभेद प्रा. विशेष यांनी स्वीकाराय आहे.

३५०-१ 'तुच्छय' हे त्या स्त्रीच्या प्रियकराचे संशोधन आहे, असे टीकाकार मानतो. -अक्षरगड-म् ४४१ पहा. -इतरि हे अव्यय आश्रय दर्शविते -विधि (कार्त्तनि) -म् ४२१ पहा.

३५१-१ या श्लोकांत, लघ्वस्तु आणि एतु या वर्तमानकाल्याचक धातुवाधित विशेषणांच्या साहाय्याने संज्ञेचाय साधव्य आहे (हेम. ३.१८० पहा). भद्र-म.-भय.

३५२-१ आचल्याकडे अशी एक समतल प्रचलित आहे की पटावर रंगून पर कायळा काय काय करीत असेल तर ते ओरडून पाहुण्याचे आगमन सुचविते. या श्लोकांत यमिलेरी विरहिणी कायळ्याची काय काय ऐकते; पण प्रियकर येत असलेल्य मात्र तिल्य दिवत नाही. म्हणून ती (बहुधा) निगाशेने कायळ्यास हाकलून लावीत होती पण तितक्यांत तिल्य अचानक प्रियकर दिवतो. या घटनेचा परिणाम असा झाल्य — कायळ्याला हाकून लावणाच्या क्रियेंत, विरहावस्थेंत कृश झालेल्या तिच्या हातांतून निघण मांगळ्या गळून जमिनीवर पडल्या. पण प्रियकराल्य पाहुन झालेल्या आनंदाने तिचे घरीर-हातहि-पुमाले. त्यामुळे उरलेल्या बांगळ्या (हाताल्य लहान होऊ लागल्याने) कचूदिशी पुटल्या.

३५३ या सूत्रांत सांगितलेल्या इ प्रथमापूर्वी नपुं. नामाचा अन्त्य ऋस्व स्वर विकल्पाने दीर्घ होतो (सू ३३० पहा).

सूत्र ३३१ ते ३५४ पर्यंत अपभ्रंशातील नामाचा रूपविचार झाल्य आहे. सोईसाठी हा सर्व रूपविचार येथे एकत्र दिल्य आहे.

अकारान्त पुल्लिङ्गी शब्द 'देव'

विभक्ति	ए व	अ. व.
प्र.	देव, देवा, देवु, देवो	देव, देवा
क्रि.	देव, देवा, देवु	देव, देवा
तृ.	देवे, देवें, देवेण (देविण) (देवि)	देवहिं, देवेहिं
व.	देवहे, देवहु	देवहुं
प.	देव, देवसु, देवस्सु, देवहो, देवइ	देव, देवई
स.	देवे, देवि	देवहिं
सं.	देव, देवा, देवु, देवो	देव, देवा, देवहो.

इकारान्त पुलिङ्गी शब्द 'गिरि'

प्र.	गिरि, गिरी	गिरि, गिरी
द्वि.	गिरि, गिरी	गिरि, गिरी
तृ.	गिरिण्, गिरिण, गिरि	गिरिण्
पं.	गिरिद्वे	गिरिद्वं
प.	गिरि, गिरिद्वे	गिरि, गिरिद्वं, गिरिद्वं
स.	गिरिद्वि	गिरिद्वं
सं.	गिरि, गिरी	गिरि, गिरी, गिरिद्वो.

उकारान्त पुलिङ्गी शब्दाचीं रूपे 'गिरि' प्रमाणे होतात.

अकारान्त नपुंसकलिङ्गी शब्द 'कमल'

प्र.	} कमल, कमल	कमल, कमल, कमलइं, कमलइं.
द्वि.		

बाकीचीं रूपे अकारान्त पुलिङ्गी शब्दप्रमाणे होतात.

इकारान्त नपुंसकलिङ्गी शब्द 'वारि'

प्र.	} वारि, वारी	वारि, वारी, वारिइं, वारीइं.
द्वि.		

उरलेलीं रूपे उकारान्त पुलिङ्गी नामाप्रमाणे.

उकारान्त नपुंसकलिङ्गी शब्द 'मडु'

प्र.	} मडु, मडू	मडु, मडू, मडुइं, मडूइं
द्वि.		

बाकीचीं रूपे उकारान्त पुलिङ्गी नामाप्रमाणे.

ककारान्त नपुंसकलिङ्गी शब्द 'तुच्छभ'

प्र.	} तुच्छभे
द्वि.	

उरलेलीं रूपे 'कमल' प्रमाणे.

आकारान्त स्त्रीलिङ्गी शब्द 'मुद्दा'

प्र.	मुद्द, मुद्दा	मुद्दाउ, मुद्दाओ
द्वि.	मुद्द, मुद्दा	मुद्दाउ, मुद्दाओ
तृ.	मुद्दय (मुद्दइ)	मुद्दइं

प. मुदहे (मुदहि)	मुदहु
प. मुदहे (मुदहि)	मुदहु
स. मुदहि	मुदहि
सं. मुद, मुदा	मुद मुदा, मुदहो, मुदाहो

इकारान्त, ईकारान्त, उकारान्त आणि ऊकारान्त ख्रीलिगी शब्द 'मुदा' प्रमाणेच चालतात

येथेच, पद्ध्भाषाचट्टिका यामध्ये हागितल्ला नामाचा रूपविचार तुलनेसाठी मुदाम पुढे दिले आहे :—

अकारान्त पुलिगी 'राम' शब्द

विभक्ति	ए व.	अ व
प्र	राम, रामा, रामु, रामो	राम, रामा
दि	राम, रामा, रामु, रामो	राम, रामा, रामि, रामे
तृ	रामे, रामें, रामेण	रामे, रामहिं, रामाहिं, रामेहिं
प	रामहे, रामाहे, रामहु, रामाहु	रामहु रामाहु
ष	राम, रामा, रामु, रामासु रामस्तु, रामहो, रामाहो	राम, रामा, रामह, रामाह
स	रामि, रामे	रामहिं, रामाहिं, रामसु, रामासु
स	राम, रामा, रामु रामो	रामहो, रामाहो

अकारान्त नपु 'कुड' शब्द

प्र	कुडु	कुडाइ, कुड, कुडे
दि	कुडु	कुडाइ, कुड, कुडे
स.	कुडु	कुडहो, कुडाहो.

इतर रूपे अकारान्त पुलिगी शब्दाप्रमाणे

इकारान्त पुलिगी 'कड' शब्द

प्र.	कड, कडे	कड कडे, कडहो, कडेहो
दि	कड, कडे	कड, कडे
तृ	कडेण, कडेण, कडेण, कडेण, कड, कडे	कडहिं, कडेहिं
प	कडेहे, कडेहे	कडहु, कडेहु
ष	कड, कडे	कड, कडे, कडह, कडेह, कडहु, कडेहु
स.	कडहि, कडेहि, कडहु, कडेहु	कडहिं, कडेहिं
स.	कड, कडे	कडहो, कडेहो

उकारान्त पुङ्गिणी 'कार' शब्द

प्र	कार, कारु	कार, कारु	कारहो, कारुहो
दि	कार, कारु	कार, कारु	
तृ	कारण, कारुण, कारुण, कारुण, कार, कारु	}	कारहिं, कारुहिं
प	कारहो, कारुहो		कारहु कारुहु
प	कार, कारु	}	कार, कारु, कारह, कारुह, कारहु, कारुहु
स	कारह, कारुहि, कारहुं, कारुहु		कारहिं, कारुहिं
स	कार, कारु		कारहो, कारुहो

इकारान्त नपु 'चारि' शब्द

प्र. दि	चारि	चारि
---------	------	------

इतर रूपे इकारान्त पुङ्गिणी शब्दाप्रमाणे

आकारान्त स्त्रीलिङ्गी 'जाआ' शब्द

प्र	जाआ, जाअ, जाइ, जाइ	जाआउ, जाअउ, जाआओ, जाअओ } जाइउ, जाइउ, जाइओ, जाइओ }	
दि			
तृ	जाआण, जाअण जाआं, जाअ, जाइण, जाइण, जाइ, जाइ, जाइं, जाइं	}	जाआहिं, जाअहिं जाइहिं, जाइहिं
प	जाआहे, जाअहे, जाइहे, जाइहे		जाइहु जाइहु, जाआहु, जाअहु
प	जाआहे, जाअहे, जाइहे, जाइहे	जाआ, जाअ, जाइ, जाइ	
स	जाआहिं, जाअहिं, जाइहिं, जाइहिं	जाआहिं, जाअहिं, जाइहिं, जाइहिं	
स	जाआ, जाअ, जाइ जाइ	}	जाआउ, जाअउ, जाआहो, जाअहो, जाइउ, जाइउ, जाइहो, जाइहो

इकारान्त व ऊकारान्त स्त्रीलिङ्गी शब्दांचीं रूपे वरील 'जाइ'च्या रूपाप्रमाणे होतात

३५५-३६७ या सूत्रात अस्मद् (मी आम्ही) व युष्मद् (तू तुम्ही) हीं दोन सर्वनामं साडून, इतर सर्वनामांची जी विशिष्ट रूपे अग्रभंगात दाखवत, ती सांगितलेली आहेत या वेरीबरीं त्यांची इतर रूपे आपापल्या अन्त्यस्वरानुसार त्या त्या स्वयन्त नामाप्रमाणे होतात

येथेच पद्मभाषावृत्तिच्या सानभे सांगितलेल्या काही सर्वनामांचा स्वरिवार नुसनेपार्तीं मुराम पुढे दिले आहे —

सध्व सर्वनाम पुङ्गिणी

प्र	सन्व, सन्वा, सन्वु, सन्वो	सन्व, सन्वा, सन्वे
दि	" " "	सन्व, सन्वा, सन्वि, सन्वे
तृ	सन्व, सन्वे, सन्वेण	सन्वे, सन्वहिं, सन्वादि, सन्वेहि
प	सन्वद्, सन्वाद्	सन्वद्, सन्वाद्
थ	सन्व, सन्वा, सन्वसु सन्वासु, } सन्वस्सु, सन्वहो, सन्वाहो }	सन्व, सन्वा, सन्वहं, स वाहं, सन्वेहि
स	सन्वहिं सन्वाहिं	सन्वहिं, सन्वाहिं, सन्वसु, सन्वासु

स्त्रीलिङ्गी 'सन्वा' अथवा 'साहा' 'जाआ' प्रमाणें चाल्ते

नपुं 'सन्व' हें 'कुड' प्रमाणें चाल्ते

यद् व तद् याची पुङ्गिणीतल 'ज' व 'त' हीं अंगें प्र ए व आणि

दि ए. व सोडून इतरत्र पुङ्गिणी 'सन्व' प्रमाणें चालतात

त्याचीं प्र ए व आणि दि ए व रूपें पुढीलप्रमाणें —

	यद्	तद्
प्र व दि } ए. व }	हु	तुं

यद् व तद् याचीं जा' व 'ता' हीं स्त्रीलिङ्गी अंगें प्र ए व सोडून इतरत्र 'जाआ' प्रमाणें चालतात पचमी एकवचनात त्याचीं अनुक्रमें जहे व 'तहे' अशीं रूपें होतात

	यद्	नपु
प्र दि	हूं ज	जाह, जह

	तद्	नपु
प्र दि	तु तं	ताहं, तह

उरललीं रूपें पुङ्गिणी 'ज' आणि 'त' प्रमाणें होतात

एतद् वें पुङ्गिणीत 'एद' अलें अंग होतें पुढें दिलेलीं रूपें सोडून इतरत्र 'एद' चीं रूपें पुङ्गिणी 'सन्व' प्रमाणें होतात :—

प्र	एद, एहो, एहु	एद
दि	, " "	एद

एतद्चें स्त्रीलिङ्गीत 'एदा' अंग होतें पुढील रूपें सोडून इतरत्र 'एदा' चीं रूपें 'जाआ' प्रमाणें होतात

प्र	} एद, एहो, एहु	एद
दि		

एतद् नपुं

प्र } एह, एहो, एहु एह, एह, एदह, एदाह
द्वि }

उरलेली रूपे पुढिगी 'एह' प्रमाणे

अदस् चें 'अमु' अहें पुढिगी अग होते पुदील रूपे सोडून 'अमु' हें अंग 'काव' प्रमाणे चाल्ये —

प्र व द्वि अ व ओइ.

अदस् नपुं

प्र } अमु ओइ, अमुइ, अमुइ
द्वि }

उरलेली रूपे पुढिगी 'अमु' प्रमाणे

३५५ होतउ हें हो (ऽभू) धातूचें स्वार्थ 'क' युक्त व का. धा वि चें रूप आहे होतउ ची भवन् अशी संस्कृत छयाहि दिली गली आहे — बहा, तहा, वहां याची संस्कृत छया यत, ततः, कुत अशीहि दिलेली आढळते (विशेल, पृ १८९ पहा)

३५६ १ सहुं-सूत्र ४१९ पहा

३५७ २ या श्लोकांत एक विरहिणीच्या स्थितीचें वणन आहे या श्लोकाचा भावार्थ असा — श्रावण-भाद्रपदातील पावसाच्या धरीप्रमाणे तिच्या डोळ्यांतून अमु-धारा ओघळव होत्या, वस्तु ऋतूतल्याप्रमाणे तिच्या विळाना पल्लवाचा होला, शरदःसुतूतील मनाप्रमाणे (अथवा काश-कुसुमाप्रमाणे) गाल पांढरे पडले होते, शीतमातल्याप्रमाणे अग तप्त होते, शिशिर ऋतूतील कमलाप्रमाणे तिचे मुखकमल कोमजळें होते

— 'माहउ' या शब्दाची माषव व माष अशी दोनहि प्रकारें संस्कृत छया होऊ शकत (माषव-वस्तु ऋतू, वैशाख गी ल को पृ ३७८)

३५७ ३ पई-सू ३७० पहा - काइ-सू, ३६७ पहा

३५८ १ महारउ-सू ४३४ पहा

३६२ १ वड-सू ४२२ पहा. पञ्चइ-सू ४२० पहा

३६५ १ येयें 'आई सरई' हा एक शब्द मानून त्याची 'जाति-स्मरणि' अशी छया अफिरु ऋती काटत मडकिअहि-सू, ३८२ पहा.

३६५ ३ दुळ्नेशाटी परमात्मप्रकाश २ १४७ पहा

३६६ १ काही शब्द भिन्न असलेल्या पुढील दोहा पहा .—

सपत्तु वि को वि तडफडइ सिद्धत्तण्डु तणेण ।

सिद्धत्तणु परि पावियइ चित्तह गिम्मलएण ॥ पाहुडदोहा ८८

तडफडइ—म —तडफडणे —तणेण—सू ४२२ पहा वडुप्पणु—सू ४३७ पहा.

३६७ कवण—सु. म —कवण चालू मणठीत कोण

३६७ ३ अणुहाहिं, लइहिं, नवहिं—सू ३८२ पहा. नवहिं (नमन्ति)—
सूत्र ३९७ पहा

३६७ ४ हा श्लोक म्हणजे एक विरही प्रियकराचे मेवाला उद्देशून बोल आहेत
—गवहिं—सू, ३८३ पहा

३६८ १ रुणद्धण—म रुणद्धणणे —रणडइ—अरण्य शब्दातील भाव 'अ' चा
लोप होऊन (हेम १ ६६ पहा) 'रण्य' होतो 'रण्य' ला स्वार्थे ङ आणि
अ हे प्रत्यय (सू ४२९ ४३० पहा) लागून रण्यडइ. त्याचें सप्तमी ए. व
चें रूप 'रण्यडइ' (सू, ३३४)

३७० २ अय खीवर आसक्त झालेल्या नायकाच्या उद्देशून नायिकेचे उद्गार म्हणजे
हा श्लोक

३७० ४ वेगला—म -वेगळा —कृत-कृतान्त (सूत्र ३९६ पहा) द्वि ए. व. तइ
चें उदाहरण :—

तई नेउ अकलउ ठणु । कुमारपालचरित ८ ३२

३७१ १ तेवहुउ—सू, ४०७ पहा.

३७६ १ एक योद्धा रणागणावर जाताना आपल्या प्रियेच्या उद्देशून हे बोल बोलत
आहे—एम्ब—सू, ४१८ पहा.

३७६ २ एक विरहिणी प्रवासाच्या गेलेल्या आपल्या प्रियकराबद्दल हे शब्द
बोलत आहे

—अवस—सू, ४२७ पहा

३७९ १ आहु—मिथ्या, अलीक, अनर्थक म—आळ.—हेळि—सू, ४२२ पहा

३७९ २ या श्लोकातील 'तो' ची संस्कृत छाया सू, ४१७ नुसार तदा वा तदा
अशी होईल हें विस संपादित पुस्तकात ती 'तत्' अशी आढळते.
—पारकड—पारकड—परकीय (हेम २ १४८) नंतर सू, ४२९ नुसार स्वार्थे
प्रत्यय.

३६८-३८१ या सूत्रात अस्मद् व युष्मद् या दोन सर्वनामांचा अपभ्रंशातील
रूप-विचार आल्या आहे ही स्पष्ट एकत्र पुढें दिली आहेत —

युष्मद्

विभक्ति	ए. व.	अ. व.
प्र.	तुहं	तुम्हे, तुम्हह
द्वि.	पइं, तइं	तुम्हे, तुम्हइं
तृ.	पइं, तइ	तुम्हेहिं
पं.	तउ, तुज्ज, तुभ	तुम्हइं
ष.	तउ, तुज्ज, तुभ	तुम्हइं
स.	पइं, तइं	तुम्हासु

अस्मद्

विभक्ति	ए. व.	अ. व.
प्र.	हउं	अम्हे, अम्हइं
द्वि.	मइ	अम्हे, अम्हइं
तृ.	मइं	अम्हेहिं
पं.	महु, मज्ज	अम्हइं
ष.	महु, मज्ज	अम्हइं
स.	मइ	अम्हासु.

पद्भाषाचट्टिका या प्रयात दिलेलो अस्मद् व युष्मद् चीं रूपें तुळनेसाठीं मुद्दाम पुढें दिलीं आहेत :—

युष्मद्

विभक्ति	ए. व.	अ. व.
प्र.	तुहू	तुम्हे, तुम्हह
द्वि.	एइं, तइं	" "
तृ.	" "	तुम्हेहिं
पं.	तुज्ज, तुभ, तउ, तुह, तओ	तुम्हइं
ष.	" " " " "	" "
स.	पइं, तइ	तुम्हासु.

अस्मद्

विभक्ति	ए. व.	अ. व.
प्र.	हउ	अम्हइं, अम्हेइं
द्वि.	मइ	" "

तृ	मई	अम्हेहि
प	महु, मग्हा	अम्हइ
ष	" "	
स	मइ	अम्हामु.

३८२-३८८ या सूत्रात अपभ्रंशातील धातु-रूप-विचार आलेल्या आहे अपभ्रंशातील धातु-रूप-विचार हा बराचसा महाशय्या प्राकृतातील धातु-रूप-विचारप्रमाणेच आहे फक्त, वर्तमानकाळ, आशय द्वि पु ए व, आणि भविष्यकाळ यात मात्र जो थोडासा फरक आहे, तो या सूत्रात सांगितला गेला आहे

३८९ सस्कृतात परस्मैपदाचे

मि	वस्	मस्	
सि	थस्	थ	
ति	तस्	अन्ति	असे प्रत्यय आहेत

त्यातील ति या प्रत्ययाला चरुन त्यादि ही संज्ञा

३८३ १ अप्पीह-चातक — या श्लोकात 'पिउ' हा शब्द स्थिण आहे स्त्रीचे बाबतीत 'मिय', व चातकाचे बाबतीत 'पिचामि' यासाठी तो थोडिलेला आहे—चातक हा फक्त मेघानून पडणारे पाणी पितो, भूमीवरील पीत नाही, असा कविसंकेत आहे — क्वचित्-क्वियत्- (हेम २ १५७ पहा)

३८३ २ लहहि—लभवे संस्कृतमध्ये लभ् हा धातु आत्मनेपदी आहे सप्तमी म्हणजे विध्यर्थ

३८५ १ लुडु—यदि (सू. ४२२ पहा)

३८५ २ विणु—सू. ४२६ पहा

३८२-३८६ यांत वर्तमानकाळी अपभ्रंशात लक्षणारे जे अधिक प्रत्यय सांगितले आहेत, ते पुढीलप्रमाणे —

पुष्प	ए व	अ व
प्र पु	उ	डु
द्वि पु	हि	डु
वृ पु	—	हि

३८७ अपभ्रंशात आशय द्वि पु एरुचचनात लक्षणारे प्रत्यय या सूत्रात सांगितलेले आहेत ते असे — इ उ, ए. — संस्कृतमध्ये हि आणि स्व हे आशय द्वि पु ए व चे प्रत्यय आहेत — पंचमी म्हणजे आशय

३८७ २ आम (याक्त्) — सू. ४०६ पहा

- ३८७-३ एम्हिची संस्कृत छपा एवमेव अशी बों वैच सपादित पुस्तकाल
आढळते पण सू. ४२० नुसार एम्हिची संस्कृत छपा इदानीम् अशी
होईल —वपुडा —म —बापडा, बापुडा
- ३८८ संस्कृतात 'स्य' हे भविष्यकालाचें चि ह आई
- ३८८ १ शडण्ड —म —शटपट
- ३८९ क्रिये हें कृ धातूचें कर्मणि वर्तमानकाल प्र पु ए व चें रूप आई
- ३८९ १ शोष्णाकार शब्द फरकार्ते आढळपाय पुढील श्लोक पदा —
सता विषय जु परिहार बलि क्रिज्जेई इठें तासु ।
सो दइवण बि मुडियठ सीसु खडिल्लउ जासु ॥ परमात्मप्रकाश २ १३९
- ३९२ १ श्रीकृष्णाच्या तपस्वितीनें दुयोंघत गोंघळून गेल्य होता इतका बी दोषाचो
भापणें शास्त्रानतर तो मानावर आला
- ३९५ १ शपिठिम-सदगता, सदगत (हेम २ १५४ पदा)
—छोल (सङ्) —म-छोलणें
- ३९५ २ चूड्डळउ .—सू. ४२९ पदा —शडकक १—म —शळकणें
- ३९५ ३ सर्वाशन-रिपु-सभव —सर्व-भक्षक म्हणजे आमि (बडवानल), त्याचा
शत्रु म्हणजे पाणी (समुद्र), त्यानून निर्माण झालेला म्हणजे चंद्र.
- ३९५ ४ खुडुक —म —खटकणें, खुडुक (होऊन बसणें)-खुडुक —म —
गडगडणें-पवासुभ (प्रवासिक प्रवासिन्) —हेम १ ४४ पदा
- ३९५ ६ बपीकी-बापाची पदा बापिकें (ज्ञानेश्वरी १२.६७)-वप —म —
चापणें, चोपणें
- ३९६ ७ तेचिउ —हेम २-१५७ पदा —तेचडु —सू. ४०७ पदा —धुडुअइ च्या
देवजी धुडुअइ असाहि एक पाठ आढळतो
- ३९६ शौसेनीतदि अनादि अवयुक्त त चा द होतो (हेम ४ २६०)
- ३९७ म —आम-गाव, नाम-गाव, इ —त्यसगिक —म्हणजे (वर) सांगितलेल्या
लक्षणांनी सिद्ध झालेले तद्भव शब्द —जिवें, तिवें, जेवें, तेवें —सू. ४०१ पदा
- ३९९ धालेण वि मारइ खभि बदे । (व्यासेना व भारत स्तम्भे ब्रह्मम् ।) असा एक
पाठभेद आई —व्यासानें गुडा भारत स्तभात प्रथित केलें
- ४०१ डिर् (इ + इर्) म्हणजे न्यातील इ हा इत् आई आणि इत् म्हणजे जो
येतो व आपलें कार्य करून निघून जातो तो (प्रति गच्छति इति इत्, स्वकार्ये
कृत्या विनश्यत्, इत्यर्थे ।) [प्रत्ययत आद्य अवणारे सु (म्हणजे सु, सु, ज,

स्, ष्) आणि ड (म्हणजे ट, र्, इ, दे, ण्) हे इत् असतात.—प्रत्ययाची जुद्ध इती सः । वि. कौ. १.३.७]. हे डित् प्रत्यय शब्दाना व्यगतांना, शब्दातील अन्य स्वरासह पुढील सर्व वर्ण लोप पावतात (डिति परे भस्व टेलोपः स्यात् । वि. कौ. ६.४.१४३, तसंच डित्त्वामर्ष्यादभस्यापि टेलोपः । वि. कौ. २.४.८५). टि म्हणजे एकाद्या शब्दातील स्वरामध्ये जो अन्त्य स्वर असतो, तो धरून पुढील सर्व वर्णांचा समूह (अचोऽन्त्यादि टि । अचामध्ये योऽन्त्यः स आदिर्यस्य तट्टिसंश स्यात् । वि. कौ. १.१.६४).

४०७- यावद्-जेवढ; तावद्-तेवढ. -म.-जवढा, तेवढा, गुजराती-जेवहुं, तेवहुं.

४०८- एवहु, केवहु :-म.-एवढा, केवढा

४०९.१ गजिठ :-म.-गाजलेला, गाजणें.

४१४.२ थोड्याफार शब्द-फरकानें आढळणारा पुढील श्लोक पहा .—

अलङ् गिरामङ् परममङ् अत्र वि लठ ण लहति ।

भग्नी मणह ण भंतडी तिम दिवहडा मणति ॥ पाहुडदोहा १६९.

४१५.१ कहतिहु :-सू ४१६ पहा

४१६.१ छरडा :-म-सार, सोपडी

४१८.१ वैद्य-संपादित पुस्तकात 'कठ' व 'परोक्षहो' याची 'कथं' व 'परोक्षे' अशी संस्कृत छाया आढळते पण सू ४१६ व ३३८ नुसार कुतः आणि परोक्षस्य अशी संस्कृत छाया होईल

४१८३ 'काह'ची कथ अशी संस्कृत छाया दिली गेली आहे. पण सू. ३६७ नुसार किम् अशी संस्कृत छाया होईल

४१८४ 'तो'ची संस्कृत छाया सू. ४१७ नुसार 'तत.' अथवा 'तदा' अशी होईल.

४१८.५ थोड्याफार शब्द-फरकानें आढळणारी पुढील ओळ पहा .—

जिम लोणु विलिजइ पाणियहं । पाहुडदोहा १७६

४१९ खोडी :-म.-खोड, खोडी.

४२०.३ पचलिओ हा पाठ वैद्य-संपादित पुस्तकात स्वीकारला गेला आहे.— नवली .-सू. ४२२ पहा

४२२.३ विटाल :-म.-विटाल

४२२ १९ या श्लोकात शरीराचें रूपकात्मक वर्णन आहे. येथें पाच म्हणजे पाच इंद्रियें.—कुडुखी-सू. ४२९ पहा.

४२२ १४ दडवड :-जु म.-दडवाडवी (क्रिस्तपुण १.२३.३३).

४२३ ४ उह्वर्षसः—म—ऊठभेस

४२५ तेहि व रेसि ची उगहरणे —

कहि कम्य रेसिं तुहुं अचर कम्मरम करेसि । कुमारपालचरित ८ ७०, वसु
तेहि परिगहू । कुमारपालचरित ८ ७१

४२७ १ धोळ्या-सर शब्द फरकानें आदळणाय पुढील श्लोक पहा .—

पचहें गायकु वसि करहु जेण होति वसि अण्य ।

मूल विणहूइ तरवारहें अवसहें सुककहिं पण्य ॥ परमात्मप्रकाश २ १४०

४३३ धूलडिआ—धूलि + अड = धूल् + अड = धूलड

नतर, धूलड + आ = धूलडि + आ = धूलडिआ

४३४ ईय हा मत्वर्था प्रत्यय आहे

४३६ धाई ची भवति अशी संस्कृत—जाया वैच—सपादित पुस्तकांत आहे

४३७ त्व आणि तल् (ता) हे संस्कृतमध्ये भाववाचक नामें सिद्ध करण्याचे प्रत्यय आहेत

४३८ तव्य—विध्यर्था कर्मणि धातुसाधित विशेषण सिद्ध करण्याचा प्रत्यय

४३८ १ टीककाराव्या मते, विद्याविद्वीताठी कोगा एका सिद्ध पुरुषानें नायिकेला धन इत्यादि देऊन तिचा भर्ता मागितल्य, तेहा ती हे शब्द उच्चारित आहे

४३९ कत्वा—पूर्वकाळवाचक धातुसाधित अव्यये सिद्ध करण्याचा प्रत्यय

४३९ १ अम्हाहिं वें स्थानी अम्हूइ असाहि पाठभेद आढळतो

४३९ २,३ या श्लोकांत, मुज शब्दानें मुज नांवाचा माळण्याचा राजा, अथवा मुज नावाचा चाळुक्य राजाचा एक मणि अभिप्रेत आहे, असे काहींचें म्हणणें आहे

४४० १ जैनधर्मांत क्रोध, मान, माया व लोभ यांना कषाय म्हणतात

४४१ तुम्—हेत्वर्थक धातुसाधित अव्यये (तुमन्त) सिद्ध करण्याचा प्रत्यय

४४३ त्व् (~त्)—धानुंसाम्त कर्तृवाचक नामें सिद्ध करण्याचा प्रत्यय

४४८ १ गउद्वह १५.

सूत्र-सूची

सूत्र	सूत्र-क्रमांक	सूत्र	सूत्र-क्रमांक
अ-इ-इ-हु-छा. स्वार्थिक-		कथं-यथा-तथां यादे-	४०१
क-छक् च	४२९	कादि-स्थैदोत्तोद्यच्चार-लघवम्	४१०
अतो इइसः	४०३	किमः काइ-कवणौ वा	३६७
अतोडेंत्तुलः	४३५	किमो डिहे वा	३५६
अदस ओइ	३६४	किलाथवा-दिवा-सह-नेहे	४१९
अनादौ स्वरादसयुक्तानाम्—	३९६	कुतसः कउ कहतिहु	४१६
अन्त्य-अयस्याद्यस्य उं	३८५	कत्व इ-इउ-इवि-भवयः	४३९
अन्यादशोच्चाइसावराइसौ	४१३	क्रिय कीसु	३८९
अनूतोऽपि स्वचित्	३९९	क्लीवे जस्-शसोरिं	३५३
अम्हह भ्यसाभ्याम्	३८०	गमेरेपिण्वेप्योरेर्लुग् वा	४४२
अम्हेहिं भिसा	३७८	ग्रहेण्णह	३९४
अवश्यमो डें-डी	४२७	घइमादयोनर्थका	४२४
अस्त्येदे	४३३	जस्-शसोरम्हे अम्हई	३७६
आद्यो गानुस्वारौ	३४२	जस्-शसोस्तुम्हे तुम्हह	३६९
आन्तान्ताङ्गाः	४३२	इसः सु-हो-स्त्व.	३३८
आपद्विपरसपदा द इः	४००	इसि-इस्म्या तउ तुञ्ज तुभ्र	३७२
आमन्थे जमो हो	३४६	इसि-भ्यस्-डीना हे-हुं-हयः	३४१
आमो ह	३३९	इसेहें-हू	३३६
इदम आय.	३६५	इस्-इस्योहें	३५०
इदम इमुः क्लीवे	३६१	इनेच्च	३३४
इवायें नं-नउ-नाइ—	४४४	डेहिं	३५२, ३५७
ए चेदुतः	३४३	ट ए	३४९
एइर्बस्-शसोः	३६३	टा-इयमा पइ तइ	३७०
एकशसो डि	४२८	टा-इयमा मइ	३७७
एट्टि	३३३	तक्ष्यादीनां छोल्लदय	३९५
एतदः क्ली-पु-क्लीवे	३६२	ततस्तदोस्तो.	४१७
एत्यु कुमात्रे	४०५	तभ्यस्य इएव्वउं एव्वउं एवा	४३८
एप्येपिण्वेप्येविणवः	४४०	तादर्थ्ये रेहिं-तेहिं-रेसि-रेसि-	
एवं-परं-सर्मं-धुवं-मा—	४१८	तयेणा.	४२५

तुम एवमणणहमणहिं च	४४१	लिङ्गमतन्त्रम्	४४५
तुम्हासु सुपा	३७४	वत्स्येति-स्यस्य सः	३८८
तूनोणअ-	४४३	बाधो रो सुक्	३९८
त्यादेराय-प्रयस्य-	३८२	वान्ययोनः	४१५
त्रस्य डेत्तहे	४३६	वा यत्तदीतोडेवडः	४०७
स्व-तलोः प्यणः	४३७	विपणोक्त-वर्मनो बुध्र-बुच-	
दशोः प्रससः	३९३	विचं	४२१
पदान्ते उं-हुं-हिं-हंकारणाम्	४११	वेई-किमोर्यादेः	४०८
परस्परस्यादिरः	४०९	०२त्ययश्च	४४७
पश्चादेवमेवैवेदानीं-प्रस्तुतेतसः	४२०	वजेतुजः	३९२
पुनर्विनः स्वार्थे हुः	४२६	शीघ्रादीना वहिष्छादयः	४२२
प्रायसः प्राड-प्राइव-प्राइम्ब-		शेषं संस्कृतवत् सिद्धम्	४४८
परिशुद्धाः	४१४	शौरसेनोवत्	४४६
बहुत्वे हुः	३८४	पष्टपाः	३४५
बहुत्वे हु	३८६	सर्वस्य साहो वा	३६६
ब्रूगो वुवो वा	३९१	सर्वादेईवेई	३५५
मिसा तुम्हेहिं	३७१	सावस्मदो ह्रं	३७५
मित्येद्वा	३३५	सुपा अम्हासु	३८१
मित्युपोहिं	३४७	सौ पुंस्योद्वा	३३२
सुव-पर्याप्तौ हुन्वः	३९०	स्त्रिया जस्-शसोरुदोत्	३४८
म्यसामोर्हुः	३५१	स्त्रिया डहे	३५९
भ्यसाम्प्या तुम्हं	३७३	स्त्रिया तदन्ताङ्गीः	४३१
भ्यसो हु	३३७	समोरस्योत्	३३१
मृष्यत्रयस्यायस्य हिः	३८३	स्यम्-जस्-शसा लुक्	३४४
महु मन्त्रु डसि-डस्माम्	३७९	स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वी	३३०
मोनुनासिको वो वा	३९७	स्वर्णां स्वराः प्रायोपभ्रंशे	३२९
म्हो म्भो वा	४१२		
युष्मदादेरीयस्य ङारः	४३४		